

Zwolle

MONUMENTEN

MAGAZINE

**ERFGOED &
ARCHITECTUUR**

GEBOUW(D) OM TE BLIJVEN

2025

vhm audit

Vertrouwen krijgen in cijfers, met een blik op het verleden

Wettelijke en vrijwillige jaarrekeningcontroles

Beoordeling van duurzaamheidsverslagen

Subsidiecontroles

Overige audit- en assurance opdrachten

W. van der Werf-van Dijk MSc RA

Op zoek naar een controlerend
accountant?

Scan de QR-code voor het
maken van een afspraak!

Elke stad vertelt haar eigen verhaal, niet alleen in woorden, maar ook door de inspanningen van voorgaande generaties in (weg- en water) structuren, in landschappen en in gebouwen. In de loop van de eeuwen groeide Zwolle uit van een kleine nederzetting tot een levendige plek van handel, geloof, bestuur en cultuur.

Erfgoed & Architectuur

Gebouw(d) om te blijven

Elk tijdperk liet zijn sporen na in het stadsbeeld: van middeleeuwse straatjes tot monumentale kerken, van deftige herenhuizen tot moderne wederopbouwarchitectuur. Open Monumentendag 2025 staat in het teken van deze rijke verscheidenheid met het thema 'Erfgoed & Architectuur, gebouw(d) om te blijven.'

Erfgoedarchitectuur is meer dan een dak boven het hoofd. Het is een uiting van ontwerp- en bouwvisie en vakmanschap. Achter elk monument schuilt een ontwerper met een ideaal, een opdrachtgever met ambitie en vaak ook een gemeenschap die er betekenis aan geeft. De mensen die onze steden vormgaven, werkten met de taal van hun tijd en met oog voor de toekomst. Dankzij hun inzet en de zorg van generaties eigenaren, Zwollenaren en erfgoedzorgers zijn deze gebouwen vandaag de dag nog steeds te bewonderen.

De architectuur van gebouwen en die van koken raken elkaar in hun hart. Het is een spel van opbouwen, vormgeven en verrassen. Waar de architect werkt met ruimte en licht, creëert de chef met smaak, geur en textuur. Jonnie Boer, chef-kok van driesterrenrestaurant De Librije in Zwolle, was een zeldzame meester, een culinair toparchitect die streekgerechten met durf en passie tot leven bracht. In zijn keuken smolten smaken en de monumentale schoonheid van het voormalig Spinhuis als ingrediënten samen. Het nieuws van zijn onverwachte overlijden op 23 april 2025 kwam als een schok. Zwolle zal hem missen.

Tijdens Open Monumentendag openen ruim vijftig bijzondere Zwolse gebouwen hun deuren voor het publiek. Dit is dé kans om binnen te kijken waar je normaal aan voorbijloopt, verhalen te horen die achter gevels schuilgaan en te ontdekken hoe erfgoed leeft in onze tijd. Naast rondleidingen zijn er tentoonstellingen, workshops, kinderactiviteiten, muziekoptredens, wandel- en fietsroutes en een elektrische trein door de binnenstad. Voor jong en oud is er dus van alles te beleven.

Net zoals monumenten met hun tijd meegroeien, verandert ook het Monumentenmagazine Zwolle. Het nieuwe Monumentenmagazine straalt eigentijdsheid en

toegankelijkheid uit. Met een frisse vormgeving en mooie artikelen brengt het de verhalen achter ons erfgoed tot leven. Een magazine vol geschiedenis, architectuur, vakmanschap en passie, gemaakt om te verrassen en te verdiepen. Dankzij onze adverteerders is het magazine gratis voor iedere erfgoedliefhebber. Waarvoor veel dank.

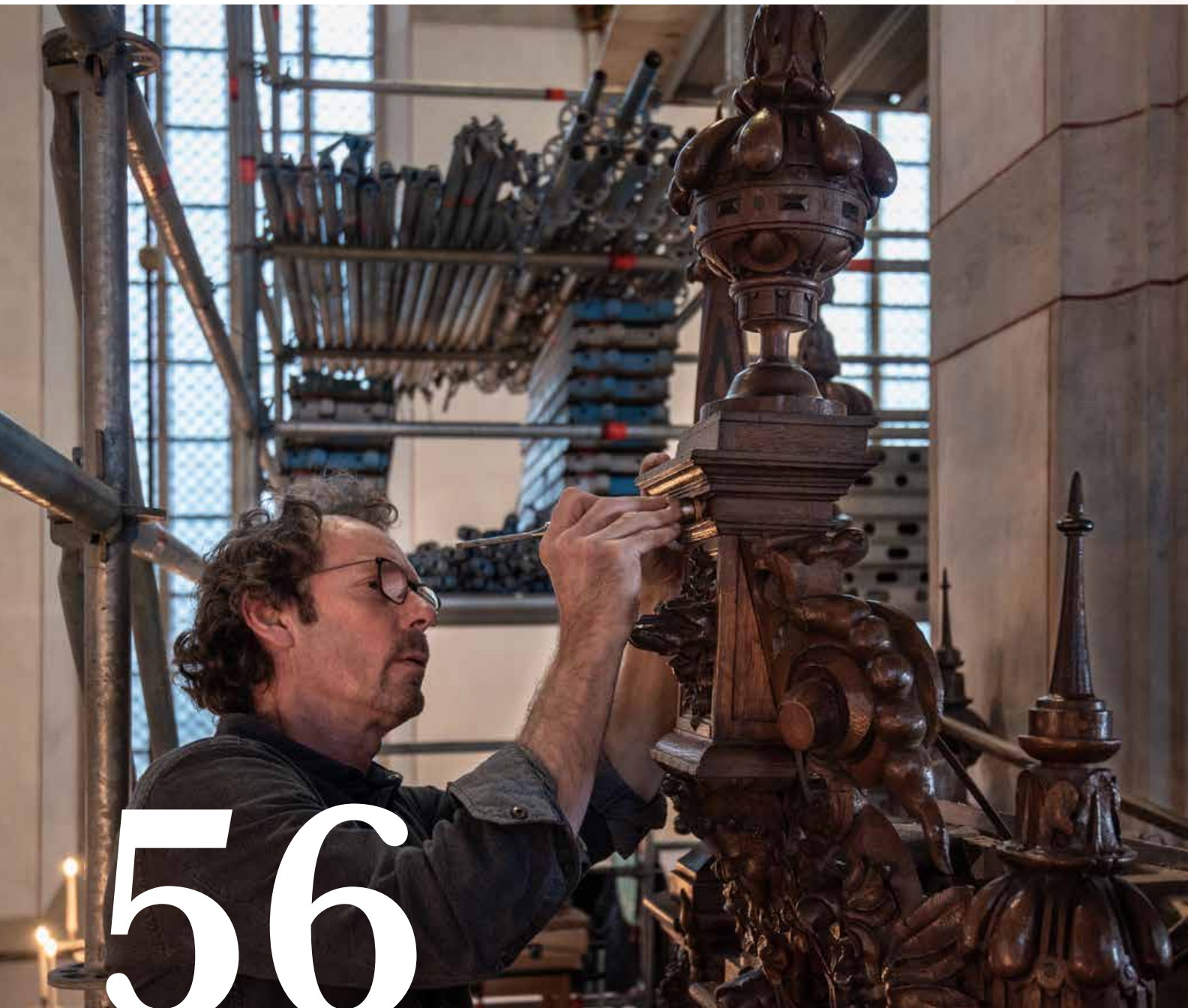
Zonder de inzet van veel betrokken erfgoedliefhebbers zijn Open Monumentendag Zwolle en het Monumentenmagazine niet mogelijk. Daarom wil ik iedereen hartelijk bedanken voor hun bijdrage.

Van harte welkom tijdens Open Monumentendag Zwolle 2025 – laat u verrassen door de schoonheid van wat gebouwd is om te blijven! Ik wens u heel veel leesplezier in dit Monumentenmagazine Zwolle!

Anja Roelfs

Wethouder Erfgoed Zwolle

Architectuur mede tot stand gebracht door...

door Johan Teunis

En verder in deze editie:

- 19 Architect Harry Havers
door Johan Teunis en Michael Klomp
- 24 Kunstzin en zakelijk gevoel
door Henk van der Werf
- 33 Stadsarchitect Lourens Krook:
de Zwolse Berlage
door Marcel Overbeek
- 40 Het Provinciehuis Overijssel:
een modern paleis aan het park
door Annelies Scholtz
- 46 Architect G.Th. Ruberg:
Voorvechter van volkswoningbouw
door Geraart Westerink
- 53 Architect Robert Peter Moritz
door Marinda Lam
- 74 Abraham de Cock
door Sanne van Zanten

93

Autobusstation en Ybe van der Wielen

door Michael Klomp

Bouwstijlen, mode in architectuur

DOOR HENK VAN DER WERF

1001 stijlen

Bouw- of architectuurstijlen krijgen hun naam als gebouwen een onderlinge samenhang in uitstraling hebben en in een bepaalde periode gebouwd zijn. Die benaming krijgen ze meestal pas achteraf als er voldoende gebouwen met dezelfde vormgeving zijn gebouwd. Sommige stijlen ontleen hun stijl aan een negatief gevoel. Zo bedacht de Italiaanse architect en kunsthistoricus Giorgio Vasari in 1550 de term gotiek voor de middeleeuwse stijl die hij maar barbaars vond. Daarom noemde hij de stijl naar de Goten die ruim duizend jaar daarvoor verantwoordelijk waren voor de ondergang van het Romeinse Rijk. De barok had een negatieve klank want het woord betekent 'grillig' of 'bizar'. Bouwstijlen kregen ook wel namen van personen zoals de Lodewijkstijlen of van plaatsen zoals de Amsterdamse school. In de loop van de negentiende eeuw kwam het vooral onder invloed van Duitse kunsthistorici tot een eerste systematische indeling in stijlen. Niet iedereen was hier zo blij mee. De Nederlandse architect I. Gosschalk schreef in 1871 over het 'dilettantisme' van deze kunsthistorici, die hun heil zochten in het maken van allerlei classificaties; uitvinders van 1001 stijlen. Toch is het wel fijn dat er een indeling in bouwstijlen is omdat we door die systematiek de denkbeelden en bouwtechnieken achter de stijl kunnen begrijpen. Daarnaast helpt het ons om de ontwikkeling van de architectuur te ontdekken en om gebouwen te dateren. Ook nu nog bieden historische bouwstijlen architecten inspiratie voor nieuwe ontwerpen.

Romaans (950-1250)

Eigenlijk hebben we geen romaanse bouwwerken in Zwolle. Maar in de buitengevel van het koor van de Grote Kerk in

Dit jaar is het thema van Open Monumentendag 'Erfgoed en Architectuur'. Twee items die echt bij Zwolle horen want de stad is rijk aan erfgoed en zowel binnen als buiten het centrum is een scala van bouw- en architectuurstijlen te vinden. Genoeg reden om deze bouwstijlen en de Zwolse voorbeelden daarvan in de etalage te zetten. We maken een reis door de tijd van ruim negen eeuwen zichtbare bouwgeschiedenis.

Gevels Thorbeckegracht (Erfgoed gemeente Zwolle).

Aanzicht gotisch koor van de Grote Kerk (Erfgoed gemeente Zwolle).

de Korte Ademhalingssteeg is een half ronde, rode zandsteen gemetseld. Deze steen komt uit een romaans kerkje, de voorganger van de Grote Kerk. De tekst op de steen betekent iets als: 'Een plaats gelijk dit huis schenkt het loon des levens, komt!'

Kerkgebouwen in de romaanse stijl hebben vaak dikke, massieve muren en kleine vensters met rondbogen. Een voorbeeld van een romaanse kerktoren is nog te zien in het dorpje Wilsum.

Gotiek (1230-1560)

De Grote Kerk is gebouwd in de tweede helft van de veertiende eeuw in gotische stijl. In die tijd beschouwden de mensen de kerk als de afspiegeling van de hemel op aarde. Daarom wilden ze hem zo mooi mogelijk maken met veel licht en met gekleurd glas. Alles in de kerk moest naar de hemel wijzen; daarom hebben de bouwdelen in de gotiek een sterke verticale werking. De gotische kerken hebben spitsboogvormige ramen om dit effect te versterken. Door de grote gevelopeningen moest het kleine beetje metselwerk wat in de muren overbleef grote krachten opnemen. Door in de binnenmuren kolommen op te nemen en de gevels aan de buitenkant te voorzien van steunberen en luchtbogen was deze vorm van bouwen technisch mogelijk.

Aan het eind van de gotiek werden de vormen van de vensters weer ronder zoals het noordportaal van de Grote Kerk aan de Grote Markt uit het begin van de zestiende eeuw.

Het huis Melkmarkt 10 is ook een gotisch huis. Deze gevel is gebouwd met een skelet van ranke zandsteen stijlen en dorpels zodat er optimaal licht in het pand kan komen. In de dichte horizontale panelen zijn ook typische gotische versieringen beeldhouwd. Vermoedelijk is de gevel rond

1500 opgebouwd uit van te voren klaargemaakte onderdelen van zandsteen. Het bovengedeelte van het huis is niet meer aanwezig en de pui op de begane grond is gereconstrueerd.

Renaissance (1525-1650)

Door de studie naar de restanten van de klassieke oudheid in Italië ontstond in dit land een nieuwe, meer horizontale vormtaal. Renaissance betekent letterlijk 'wedergeboorte' en staat voor het proces waar de mens als individu centraal kwam te staan. In ons land kwam deze stijl vanaf de eerste helft van de zestiende eeuw in gebruik. In Nederland is deze bouwstijl vooral te herkennen aan de horizontale stroken van metselwerk afgewisseld met natuursteen banden. In Zwolle werd voor deze banden vooral zandsteen gebruikt. Vaak kregen de gebouwen een mooi versierde geveltop met gekrulde versieringen, de zogenaamde rolwerken, driehoekige bovenkanten, de zogenaamde frontons, blokken met diamantkoppen en leeuwenkoppen. In Zwolle zijn daarvan veel voorbeelden te vinden. Om de juiste vormen en stijl, gebaseerd op het werk van de klassieke Italiaanse bouwmeesters, te verspreiden, maakten architecten als Hans Vredeman de Vries voorbeeldboeken. Deze gaven bouwmeesters inspiratie bij het realiseren van een gebouw.

Het Karel V huis, Sassenstraat 33, heeft een gevel uit 1571, en is daarmee een vroeg voorbeeld van de Hollandse renaissance. Boven in de gevel is een cartouche ingemetseld met de afbeelding van Karel V. Cartouches die de vorm hebben van een uitgerold papier, komen in veel vormen voor op renaissance bouwwerken. Op de basementen, de onderkant van de schijnsuilen, staan vreemde figuurtjes. Die worden grotesken genoemd naar de wandschilderingen met de figuurtjes van het onder de grond teruggevonden paleis van Nero in Rome.

De Hoofdwacht naast het noordportaal van de Grote Kerk aan de Grote Markt is een gebouw in de stijl van de late renaissance, ook wel manierisme genoemd. Daarbij zijn de vormen van een beeldhouwwerk vaak wat uitgerechter. Bij de Hoofdwacht uit dat zich in de hele grote gebeeldhouwde zandstenen dakopbouw.

>

‘Renaissance betekent letterlijk ‘wedergeboorte’ en staat voor het proces waar de mens als individu centraal kwam te staan’

De Hoofdwacht (Erfgoed gemeente Zwolle).

Hollands classicisme (1620-1700)

Naarmate de tijd vorderde wilden de architecten en bouwmeesters de gebouwen uit de klassieke oudheid steeds beter benaderen. Gebouwen moesten meer op Romeinse tempels uit de oudheid gaan lijken. Men streefde naar een eenvoudige hoofdvorm en goede verhoudingen.

Brede gebouwen kregen iets uitstekende geveldelen die als een platte kolom doorliepen tot onder de dakbeëindiging, de zogenaamde pilasters. Boven deze kolommen kwam een brede lijst, met onder de goot zichtbare rechthoekige consoles.

Diezerstraat 58 is een mooi voorbeeld van een breed pand in de Hollands classicistische stijl. Onder de vensters zijn cartouches en fruitslingers geplaatst. Het dakkapelletje heeft een driehoekig fronton, een verwijzing naar een tempeldak. Smalle panden, zoals gebruikelijk in de gevelwanden van een binnenstad, kregen ook klassieke kenmerken maar de vergelijking met een Romeinse tempel was hier moeilijker te maken. Een belangrijke Hollands classicistische architect was Philips Vingboons. Hij bedacht mogelijkheden om smalle panden toch een klassiek uiterlijk te geven. Kenmerkend voor zijn gevels zijn de pilasters die van de onderkant tot de bovenkant van de gevel doorlopen. De twee middelste pilasters steken ver boven de buitenste pilasters uit omdat het dak wat er achter ligt heel steil is. Op de hoge pilasters liggen kapitelen, zoals die ook op de pilaren van een tempel liggen. Boven de kapitelen ligt een driehoekig fronton en aan de zijkanten van de pilasters zijn mooi beeldhouwde zandsteen klauwstukken aanwezig. Deze zogenaamde halsgevels zijn versierd met fruitslingers en kransen van natuursteen. In de architectuur noemen wij dit een

Vingboonsgevel Diezerstraat 43 (Erfgoed gemeente Zwolle).

Vingboonsgevel. Mooie voorbeelden van dergelijke gevels zijn Diezerstraat 43 en Melkmarkt 14. Deze panden hebben ook nog een rijk bewerkt zandsteen venster boven in de gevel, een zogenaamd oeil de boeuf oftewel een koeienoog.

Lodewijkstijlen

In de achttiende eeuw was de invloed van de Franse architectuur in ons land overheersend. De paleizen die de Franse koningen Lodewijk XIV-XVI lieten bouwen waren een inspiratiebron voor de rijke elite. Die verlangde een deftige voorgevel om mee te pronken maar ook een fraai interieur.

De Lodewijk XIV stijl (1700-1740), ook wel de barok genoemd kenmerkt zich door symmetrische, zware decoratieve vormen. Daarbij kreeg de entreepartij vaak een extra accent. Zwolle heeft meerdere mooie voorbeelden in deze stijl. Melkmarkt 49 heeft een symmetrische ingedeelde gevel met een grote beeldhouwde entreepartij met boven de goot de alliantiewapens van de familie. Ook Voorstraat 17, Korte Kamperstraat 10 en Kamperstraat 12 zijn mooie voorbeelden van deze bouwstijl.

Huizen met gevels in de Lodewijk XV stijl of rococo (1740-1775) zijn zeldzaam. Deze stijl kenmerkt zich door asymmetrische lichte decoraties. Het is vooral een interieurstijl. In Zwolle is Melkmarkt 41 een voorbeeld van gevelversiering in deze stijl. Denk daarbij aan de voordeur, de beeldhouwde klossen die de goot dragen en de rijk bewerkte attiek boven de goot.

Blijkbaar was men de overdaad aan decoraties van de rococo aan het eind van de achttiende eeuw weer zat. De Lodewijk XVI stijl (1775-1810) ook wel empire genoemd is daarom veel strakker. ➤

Gevel van Melkmarkt 49 (Erfgoed gemeente Zwolle).

Attiek Melkmarkt 41 (Erfgoed gemeente Zwolle).

Blijmarkt 16 (Erfgoed gemeente Zwolle).

De vormen worden weer klassieker en versierd met pilasters, kapitelen en frontons. Kenmerken in deze periode zijn de ramen met een brede middenstijl die suggereert dat de ramen naar buiten toe te openen zijn. Een mooi voorbeeld van een gebouw met elementen in deze stijl is het huis Blijmarkt 16. Het werd al in 1733 gebouwd maar zijn huidige uiterlijk is in Lodewijk XVI stijl. In het driehoekige fronton zijn de voor deze stijlperiode zo veel toegepaste linten aangebracht. De ramen hebben een brede middenstijl gedeeld door een kraalprofiel.

Neostijlen

De eerste helft van de negentiende eeuw werd de architectuur vooral bepaald door het neoclassicisme (1800-1880). Architecten kozen voor een steeds strengere nabootsing van de Romeinse en Griekse tempelbouw omdat men deze architectuur als bakermat van de westerse beschaving zag.

In deze periode waren er door nieuwe bestuursvormen veel overheidsgebouwen nodig. Daarnaast werden er door de gelijkstelling van kerkgenootschappen, met name van de katholieke, weer kerken gebouwd. Veel

*Paleis van justitie aan de Blijmarkt
(Erfgoed gemeente Zwolle).*

Dominicanenklooster (Erfgoed gemeente Zwolle).

van deze gebouwen hadden een neoclassicistisch ontwerp. In Zwolle kwam een paleis van justitie tot stand naar een ontwerp van E.L. de Conink. De voorgevel heeft een naar een tempelfront verwijzende open zuilenportiek met Korintische zuilen staand op een bordes met een rondlopende trap. Ook het blokvormige stucwerk is een verwijzing naar de Griekse tempelbouw. Om het voorplein meer cachet te geven kregen ook de zijgevels van de naastliggende panden een versiering met blokvormig stucwerk.

Op de hoek van de Nieuwstraat en de Rozemarijnstraat staat de voormalige katholieke kerk uit 1848 ontworpen door Theo Molkenboer met Toscaanse zuilen van natuursteen en een houten fronton. De gevel is van baksteen maar de hoeken zijn met gestucte blokken bezet. Ook het station uit 1868 is met zijn tempelfrontmotief een goed voorbeeld van deze neoclassicistische stijl.

De neogotiek (1850-1910) is vooral bekend door de kerkelijke ontwerpen. De net weer in ere herstelde katholieke kerk liet vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw op grote schaal kerken en kloosters bouwen. Omdat architecten van die tijd de gotiek associeerden met de bloeitijd van de katholieke kerk vond men het passend om deze stijl weer te gebruiken voor de nieuwe kerkelijke gebouwen. Een van de voortrekkers voor de introductie van deze stijl in Nederland was de bekende architect P.J.H. Cuypers.

Zowel het catechisatielokaal van de Grote Kerk aan de Grote Markt

uit 1889, ontworpen door de architect F.C. Koch, als het Dominicanenklooster aan de Assendorperstraat uit 1902 naar een ontwerp van J. Kayser zijn in deze stijl gebouwd.

Door bezinning op de historische identiteit van Nederland aan het einde van de negentiende eeuw groeide de behoefte aan gebouwen die deze identiteit weerspiegelden. Vooral de architectuur van de Gouden Eeuw, de renaissance, vond men geschikt om daar uitdrukking aan te geven. Zo ontstond de architectuurstijl neorenaissance (1875-1915). Gebouwen met trapgevels, rode baksteen afgewisseld met natuursteen banden en sluitstenen boven de vensters gingen het beeld bepalen. Een mooi voorbeeld van neorenaissance is de villa Van Reede aan de Burgemeester van Roijensingel 18 ontworpen door de Zwolse architect S.J.H. Trooster B.H.zn en de naastgelegen dienstwoning uit 1898.

Eclecticisme (1840-1910)

Het eclecticisme is een vorm van architectuur waarbij verschillende historische stijlen door elkaar heen worden gebruikt. Vaak zijn de gevel- en interieurversieringen prefab elementen van onder andere terra cotta en cementsteen. Voor het beredeneerd gebruiken van motieven, vormen en typen uit de geschiedenis gold het begrip karakter als richtsnoer. Het karakter

‘Door bezinning op de historische identiteit van Nederland aan het einde van de negentiende eeuw groeide de behoefte aan gebouwen die deze identiteit weerspiegelden’

moest zowel de functie als de maatschappelijke betekenis weergeven. Een mooi voorbeeld is het vrijstaande herenhuis Burgemeester van Roijensingel 4 ontworpen door de architecten W. en F.C Koch. Deze gepleisterde villa uit 1873 heeft vensters die aan de bovenzijde allerlei vormen hebben, van rond tot recht. Tussen de kozijnen zijn pilastertjes met kapiteeltjes aanwezig en rondom stuclijsten met aan de bovenzijde geprefabriceerde versieringen. ➤

Villa Van Reede (Erfgoed gemeente Zwolle).

Burgemeester van Roijensingel 4 (Erfgoed gemeente Zwolle).

Jugendstil (1895-1915)

Aan het eind van de negentiende eeuw zocht men naar nieuwe vormen van architectuur. Er ontstond een eigen stijl met gestileerde plantaardige vormen, hoefijzervormige versieringen en glad en kleurrijk metselwerk. De stijl is genoemd naar het Duitse tijdschrift 'Die Jugend'. In Zwolle waren de architecten G.B. Broekema en G.G. Post actief bij het ontwerp van de gevelwanden van de Koningin Wilhelminastraat. De gevels zijn rijk gedecoreerd en een groot aantal woningen heeft tegeltableaus met florale motieven. In de Diezerstraat springt de winkelpui van nummer 93 in het oog. Het zwierige ontwerp is van de architecten J.H. de Herder en J.J. Hellendoorn. Opvallend is het gebruik van geglaazuurde baksteen in een rood-roze kleur in combinatie met gebeeldhouwde hardsteen blokken met zweeps slag motieven. De gelakte kozijnen en ramen hebben ingewikkelde maar wel symmetrische vormen.

Rationalisme 1900-1920

Tegengesteld aan de zwierigheid van de Jugendstil is het sobere rationalisme. De stijl werd door architecten als Berlage en De Bazel geïntroduceerd. Het gebruik van schoon metselwerk en de nadruk op het dragende karakter van muren, bogen en pijlers is karakteristiek voor deze stijl. Baksteen wordt gecombineerd met natuursteen blokken en banden. Het voormalige bankgebouw van Wertheim & Gompertz door architect F.H. Poggenbeek op de hoek van de Luttekestraat en de Potgietersingel is een Zwolse representant van deze stijl. De kozijnen hebben driedelige natuursteen

Voormalig bankgebouw van Wertheim & Gompertz (Erfgoed gemeente Zwolle).

kaders. Opvallend zijn de verschillende soorten natuursteen van de plint en de gevelbanden die onderling van hoogte verspringen. De doorgaande banden geven het pand ook wat kenmerken van deze nieuwe historiserende stijl.

Um 1800 (1900-1930)

In 1908 publiceerde de Berlijnse architect Paul Mebes een voorbeeldboek 'Um 1800' met de vormgeving van vooral Duitse gebouwen uit het eind van de achttiende eeuw. Ook Nederlandse architecten lieten zich door dit boek inspireren. Bij deze stijl die we nu kennen als Um 1800 werd dus weer inspiratie gezocht bij een historische stijl. Enkele kenmerken zijn de golvende daklijsten en het gebruik van vensters met een fijne roedenverdeling. Het voormalig kantoor en bovenwoning van Van Gend & Loos, H Colignon & Co aan de Luttekestraat 13 van architect P.M.A. Huurman uit 1912 is een voorbeeld van de Um 1800 stijl. Aan de Venestraat staat ook een rij woningen uit 1914 in dezelfde stijl van architect G.B. Broekema. De woningen weerspiegelen deze stijl in de klassieke gevelsymmetrie met gegolfde rijk geprofileerde dakranden, festoenen en de ronde luifels boven het entreeportaal.

Expressionisme (1910-1935)

Een bouwmeester moet vooral een artiest zijn, een gevoelsmens, vond architect Kromhout en hij zette zich daarmee af tegen de strenge rationalistische stijl van

Diezerstraat 93 (Erfgoed gemeente Zwolle).

Berlage. Met deze gedachten inspireerde hij veel architecten van die tijd. Het expressionisme, in de volksmond Amsterdamse school, kenmerkt zich vooral door het gebruik van baksteen in bijzondere metselverbanden en versieringen. De gevels hebben vaak grote horizontale vensters, afgewisseld met smalle verticale glasstroken in het trappenhuis. Hellende daken hebben over het algemeen gebakken dakpannen en brede overstekende goten. Platte daken hebben meestal een dakrand van keramische tegels.

Late voorbeelden van het expressionisme hebben vaak een zakelijker karakter soms met doosvormige volumes, zoals in de kubistische stijl van architect Dudok. De voormalige marechausseekazerne aan de Meppelerstraatweg, ontworpen door het 2e Commandement Genie, heeft met zijn hoge daken en de vensters met kleine ruitjes elementen uit de Amsterdamse School terwijl de toren op de hoek van het gebouw net zijn platte afdekking en de decoratie van zijn entreepartij meer weg heeft van het kubisme. Een ander voorbeeld is de Marnixschool aan de Westerlaan 40. De school werd in 1932-1933 ontworpen door de Zwolse architecten M. en H. Meijerink in een bouwstijl die duidelijk is geïnspireerd op het vroege werk van de invloedrijke Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright. Zijn ontwerpen zijn vooral bekend om de sterke horizontale lijnen in de gevels. In

Marechausseekazerne aan de Meppelerstraatweg (Erfgoed gemeente Zwolle).

het ontwerp van de Marnixschool komt dit tot uiting in het langgerekte fietsenhok met een plat betonnen dak met daaronder een reeks horizontale vensters. Ook de grote dakoverstekken en de flauw hellende daken zijn karakteristiek voor het werk van deze Amerikaanse architect.

Functionalisme (1920-1965)

Omstreeks 1920 kwam deze internationale moderne stijl tot stand door wederzijdse beïnvloeding van architectuur en beeldende kunst. Nederlandse architecten leverden daar een belangrijke bijdrage aan. Kunstenaars en architecten propageerden via het tijdschrift *De Stijl* een abstracte, ornamentloze vormgeving. In de architectuur uitte zich dat door rechthoekige, niet decoreerde gevelvlakken, grote puien, platte daken en het gebruik van primaire kleuren waarbij de gebruiksfunctie leidend was voor het ontwerp. Over het algemeen hebben functionalistische ontwerpen een horizontaal karakter met veel glas en dunne vloeren en dakranden.

Van de Nederlandse ontwerpers in deze stijl is architect Gerrit Rietveld het meest bekend. Hij ontwierp in 1957 het kantoorgebouw voor Schrale's beton- en aannemingsmaatschappij, Willemsvaart 21 in Zwolle. Het plat afgedekte gebouw met rechthoekige vormen

>

Luttekestraat 13 (Erfgoed gemeente Zwolle).

Het provinciehuis, een voorbeeld van functionalisme (Erfgoed gemeente Zwolle).

staat gedeeltelijk op kolommen boven het maaiveld. Dit is een typisch architectuurelement van deze bouwstijl. De gevels van het entreegebouw hebben een plint van vierkante betonplaten en rondom hoge vensters van smalle profielen. Direct daarboven ligt een ranke dakrand. Het lagere volume heeft een vlakke gevelbeplating en grote horizontale glasopeningen die tot de onderkant van de dakrand doorlopen. Het is het enige rijksmonument uit de wederopbouwperiode in Zwolle.

Een ander voorbeeld van functionalisme is het provinciehuis, gebouwd naar een ontwerp van architectenbureau Duintjer. Het oorspronkelijke gebouw bestaat uit een lang hoog kantoorgedeelte op een rechthoekige plattegrond en uit een lager representatief gedeelte van twee bouwlagen op een min of meer vierkante plattegrond met overhoeks aansluitende volumes. Beide delen zijn via een transparante loopbrug op de eerste verdieping met elkaar verbonden. Het gebouw heeft een sterke horizontale uitstraling door de uitstekende betonvloeren die worden afgewisseld met hoge glazen glasstroken.

Traditionalisme (1925-1965)

Bij het traditionalisme werden de vormen en waarden uit het verleden opnieuw geïnterpreteerd en verwerkt. De voorman van deze stijl was M.J. Grandpré Molière,

hoogleraar aan de Technische Hogeschool Delft. Hij pleitte voor een architectuur die nederig en zelfvergeten is. Bij kerkgebouwen nam hij de vroeg middeleeuwse stijl als uitgangspunt en voor woningbouw zocht hij inspiratie in de vaderlandse baksteenbouw. Vooral tijdens en na de oorlog overheerste deze sobere stijl de wederopbouw van ons land. Aan de Borneostraat en de Soendastraat staat een woningbouwcomplex dat in opdracht van de Derk Buismanstichting in deze stijl is gebouwd, vermoedelijk naar een ontwerp van architectenbureau Meijerink. De ingangspartijen zijn heel klassiek vormgegeven met pilasters en een luifel met een rijk geprofileerde rand. Op de eerste verdieping hebben de kozijnen smalle en hoge vensters.

De woning en de kapel aan de Valkenbergweg 26 zijn naar een ontwerp van architect Johannes Sluijmer gebouwd in de traditionalistische stijl. De kerk heeft een met pannen gedekt schip met een rechthoekige vorm en vensters met rondbogen. Aan beide zijden van de kerk is een lage aanbouw met steunberen aanwezig. Het geheel heeft een romaans karakter.

Woningen aan de Borneostraat (Erfgoed gemeente Zwolle).

Woningen aan de Meppelerstraatweg (Erfgoed gemeente Zwolle).

De aangebouwde pastorie heeft een rechthoekige vorm met een eenvoudige gevelindeling en een zadeldak boven een smalle goot. Dit zal de sobere architectuur zijn waar Grandpré Molière naar streefde.

Shake hands (1925-1965)

In de tijd van de wederopbouw werd ook vaak gebruik gemaakt van een mix tussen functionalisme en traditionalisme. Aan de Meppelerstraatweg 87 tot en met 127 staat een rij middenstandswoningen van dit genre. De hoofdvorm van de huizen met hun baksteen gevels, traditioneel vormgegeven dakkapellen en hoge pannendaken is traditionalistisch vormgegeven. De erkers met hun slanke balkonrand en de stalen ramen hebben juist een modernistisch karakter. De woningen zijn in 1954 gebouwd naar het ontwerp van het Zwolse architectenbureau Meijerink.

Brutalisme (1950-1981)

Het brutalisme is een architectuurstijl die vooral gebruik maakt van zware, krachtige structuren van onafgewerkt beton. Vaak is er sprake van langgerekte horizontale gevelopeningen waardoor de zware tussenliggende betonstroken lijken te zweven. Toen architect John Konijnenburg in 1966 de gelegenheid kreeg om een stadhuis voor Zwolle te ontwerpen dacht hij in eerste instantie aan zo'n horizontalistisch gebouw. Het probleem met dergelijke gebouwen is dat ze

zich slecht voegen in de maat en schaal van de historische binnenstad waar de gevels juist een verticale werking hebben. Na protesten over dit bouwplan vanuit de stad, paste hij het ontwerp aan. Het is geen ontwerp in schoon beton maar in de natuursteensoort Ceppo di Gré die wel de uitstraling van beton heeft. De gevels gaf hij juist verticale elementen waardoor het gebouw beter in zijn context past.

Aan de Zwartewaterallee 25 staat nog een mooi voorbeeld van een brutalistisch gebouw. Het ontwerp is van architectenbureau Kristen en Oord. Dit gebouw heeft wel een horizontalistische uitstraling. Vooral de dakrand met holle en bolle betonnen gevelelementen en de terug liggende vensteropeningen geeft het gebouw een opmerkelijk en robuust karakter.

Structuralisme (1959-1990)

Deze architectuurstijl is een reactie op de grote, massale, eenvormige en anonieme architectuur van het functionalisme. De architecten van deze stroming, ook wel Forum-groep genoemd, hebben aandacht voor de maatschappelijke effecten van het ontwerp en de menselijke maat. Kenmerkend voor deze bouwstijl is dat bouwwerken zijn opgebouwd uit een aantal, veelal dezelfde, kleinere eenheden. De kleinste eenheden zijn terug te voeren op de menselijke maat. Architecten als Aldo van Eyck en Piet Blom vonden

Zwartewaterallee 25 (Erfgoed gemeente Zwolle).

‘Het brutalisme is een architectuurstijl die vooral gebruik maakt van zware, krachtige structuren van onafgewerkt beton’

inspiratie door in de traditionele bouwwijzen rond de Middellandse zee. Daardoor is het entreegebied van woningen vaak meer gesloten en aan de achterzijde open. Voor de repeterende bouwdelen gebruikte men veel prefab betonelementen. Verder pasten de structuralisten veel beton- en baksteen, dakpannen en bitumineuze dakbedekking toe.

De Krekenbuurt is een structuralistische wijk die een kenmerkende bloemkoolachtige vorm heeft. Voor het ontwerpen van de visie voor de wijkgemeenschap Aa-landen werd de Rotterdamse architect Benno Stegeman gevraagd. Zijn ontwerp was een totaalplan dat inging op zowel de omgeving als de mensen die er zouden gaan wonen. Volgens de architect moest er eerst een gevoel zijn, alvorens het plan te kunnen ontwerpen. Zo ontstonden woonerven die met elkaar verbonden werden. In de buurt werden vier typen woningen gerealiseerd. De traptorens zijn afgerond met dubbelwandige, opaal witte plexiglas koepels. De woningen in de Krekenbuurt uit 1972-1974 worden daarom ook wel de koepelwoningen genoemd. Kenmerkend zijn de meer gesloten voorgevels en de open achtergevels met veel glas. De ruimte achter de woonclusters is een gemeenschappelijk gebied waar de buurt sinds de oplevering van het project zelf voor zorgt.

Woningen Krekenbuurt (Erfgoed gemeente Zwolle).

High Tech (1968-1999)

Kenmerkend voor deze stijl, die vooral in de utiliteitsbouw is gebruikt, zijn de installaties en constructies aan de buitenzijde van het pand. Daarmee doen ze mee in de architectuur van de gevels waardoor het gebouw het uiterlijk van een machine krijgt. Van binnen blijft er een grote, vrij indeelbare ruimte over. De gebruikte materialen zijn bij voorkeur staal, aluminium en glas. De constructies en installaties zijn vaak in felle kleuren geschilderd. Gebouwdelen worden zoveel mogelijk in de fabriek gemaakt. Er zijn in Nederland maar een beperkt aantal van deze gebouwen bekend. Het gebouw voor de GAZO uit 1975, ontworpen door Han van Ardenne heeft de kenmerken van deze architectuur. Het meest opmerkelijke van dit gebouw zijn de hellende daken met glas en aluminiumpanelen. In deze gevels zijn ook horizontale rails voor de glazenwasinstallatie en zonnepanelen opgenomen. Dit geeft het geheel een futuristische uitstraling.

Tot slot

Hiermee eindigt dit overzicht over de bouwstijlen die in Zwolle te vinden zijn. Het indelen in stijlen blijft discutabel en het aantal voorbeelden dat ik heb gebruikt is beperkt. Er is zoveel moois op architectuurgebied te zien in deze stad! Er is ook nog geen eind gekomen aan de Zwolse architectuurgeschiedenis; die blijft zich ontwikkelen. Nog steeds worden er prachtige gebouwen ontworpen die op hun tijd ook weer monumenten kunnen worden. Samen vertellen ze het verhaal van bouwen, wonen en leven in Zwolle.

Voormalig GAZO gebouw aan de Boerendanserdijk (Hans Westerink).

‘Nog steeds worden er
prachtige gebouwen
ontworpen die op hun tijd
ook weer monumenten
kunnen worden. Samen
vertellen ze het verhaal van
bouwen, wonen en leven in
Zwolle’

Bronnen

1. Bouwstijlen in Nederland, 1040-1940, Roland Blijdenstijn & Ronald Stenvert, Nijmegen, 2000.
2. Geschiedenis der Bouwkunst, J.H. Pontier, Utrecht 1977.
3. Bouwen in Nederland 600-2000, K. Bosma, A. Mekking, K. Ottenheim, A. van der Woud, Zwolle, 2007.
4. Architectuurgids van Zwolle in de 20ste eeuw, Drs. Dorine van Hoogstraten, Zwolle, 1999.

Techniek die verleden én toekomst verbindt

Bij Breman Utiliteit Zwolle combineren we vakmanschap met respect voor erfgoed. Als totaalinstallateur leveren we duurzame en toekomstbestendige installaties. We werken aan projecten die variëren van monumentale panden met een rijke historie tot eigentijdse utiliteitsgebouwen.

Waarom kiezen voor Breman Utiliteit Zwolle?

Wij realiseren doordachte oplossingen die aansluiten bij de identiteit van elk gebouw, historisch of modern. Met technisch maatwerk, samenwerking en oog voor circulaire principes tillen we gebouwgebonden installaties naar een hoger niveau. Dankzij onderhoud en monitoring blijven we betrokken bij de volledige levenscyclus, voor blijvend comfort, kwaliteit en betrouwbaarheid. Onze kennis en ervaring dragen zo bij aan het behoud én de vernieuwing van het Nederlandse erfgoed.

Werken bij Breman Utiliteit Zwolle

Wil jij meewerken aan techniek op historische en moderne locaties én bouwen aan je eigen toekomst? Bij Breman maak je deel uit van een betrokken familiebedrijf en krijg je de ruimte om te leren, te groeien en écht impact te maken.

Bezoek onze website voor meer informatie: breman.nl/utiliteit.

Over Breman Utiliteit Zwolle

Of het nu gaat om een rijksmonument of een nieuw kantoorgebouw: wij zorgen voor slimme en duurzame installaties die functioneren, verbinden en waarde toevoegen.

Iedereen energiepositief

Maak je project onvergetelijk met TrafficSupply!

Ben je op zoek naar de perfecte manier om je monumentale pand in de schijnwerpers te zetten? Ontbreekt er cruciale informatie over de geschiedenis van je pand? Zijn bezoekers vaak nieuwsgierig hoe het pand er in het verleden uitzag?

Bij TrafficSupply begrijpen we het belang van erfgoed en historie. Wij bieden op maat gemaakte oplossingen, zoals duurzame informatieborden met een lessenaar opstelling, om jouw project of historisch gebouw perfect te presenteren.

info@trafficsupply.nl | +31 (0)38 79 200 70

Interview met
architect
**HARRY
HAVERS**

† juni 2025

‘Ik heb wel wat met de stad’

Harry Havers (Familie Havers).
07-06-1946 - † 17-06-2025

DOOR **JOHAN TEUNIS EN MICHAEL KLOMP**

Op een middag in januari 2025 staan de auteurs aan de deur van het rijksmonument Thorbeckegracht 78 om het pand via een indrukwekkende trapopgang te betreden. De eigenaar, Harry Havers, ontvangt ons in het souterrain en onder het genot van een kop koffie met een heerlijke gevulde koek genieten wij van het prachtige uitzicht op de Thorbeckegracht. Voordat we ook maar één vraag kunnen stellen begint Harry direct over hoe zijn passie voor erfgoed is ontstaan. Belangrijke bron is een brief ter gelegenheid van het afscheid op 26 april 2000 van monumentenzorger van het eerste uur, Anton Kroes.

‘Mijn eerste kennismaking met de afdeling Monumentenzorg van de gemeente Zwolle was in 1964, toen mijn vader, net gekomen van de schrik een rijksmonument aan de Thorbeckegracht te hebben gekocht, besloot een deel daarvan te restaureren. De toenmalige dienst verscheen in vol ornaat in de Derde Bredehoek. De heren Van Strien, Korteweg en Kroes maakten diepe indruk te meer omdat het betreffende pandje slechts 52 m2 omvatte en mijn vader en ik voor het eerst werden

geconfronteerd met zoveel deskundigheid. Onze bewondering en enthousiasme nam toe toen de eerste echte prachtige werktekeningen van Anton Kroes op de eettafel werden uitgevouwen. De uit de hand opgewerkte potloodtekeningen waren wel even van een andere kwaliteit dan mijn gestuntel van een eerstejaars HTS’er. Dat smaakte naar meer.’

Na zijn HTS-studie bouwkunde ging Havers in 1971 aan de slag bij Schutte Bouwindustrie, een bedrijf dat als bouwbedrijf Schutte in 1924 was opgericht door Hessel J. Schutte en zich vestigde aan het Klein Grachtje. In de jaren twintig van de vorige eeuw richtte Schutte samen met vrienden de bouwmaatschappij Assendorp op. Het doel was om in de wijken Assendorp, Pierik en Veerallee gronden te verwerven ten behoeve van woningbouw. Veel woningen in deze wijken zijn dan ook door bouwbedrijf Schutte gebouwd. Na het overlijden van Hessel Schutte in 1949 werd het bedrijf door zijn drie zonen voortgezet onder de naam ‘bouwbedrijf de Wed. J. Schutte.’ In 1960 verhuisde het bedrijf naar het industrieterrein Voorst aan de Grote Voort. Aanleiding was de ontwikkeling van semipermanente bouw waarvoor ook meer ruimte nodig was. Het accent van de bouwwerkzaamheden lag vanaf dat moment vooral

De Fundatie (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

op de bouw van scholen, ziekenhuizen, sporthallen en zwembaden volgens een eigen ontwikkeld bouwsysteem. Een klein onderdeel was de afdeling burgerbouw die zich bezighield met de zogenaamde traditionele bouw.

Harry vertelt verder: 'Als bouwkundige was ik bij Schutte vier jaar betrokken bij de semipermanente bouw voor de afdeling kindbescherming van het Ministerie van Justitie. Het werkveld beviel mij wel en ook het ontwerpen vond ik leuk. Daar heb ik mijn eerste zelfstandige ontwerpen gemaakt. Met mijn ontwerpen heb ik zelfs, met veel genoegen, een ingehuurde freelance architect van Schutte verslagen. De mentaliteit van het aannemersbedrijf begon mij op echter een gegeven moment tegen te staan.'

In 1946 werd het architectenbureau Mastenbroek en de Herder opgericht. Het bureau speelde een belangrijke rol in de Zwolse wederopbouwarchitectuur. Tal van bouwwerken van Johan Hendrik de Herder (1890-1980) en Hendrik Mastenbroek (1901-1956) zijn dan ook in Zwolle en omgeving te

vinden. Architectenbureau Mastenbroek en de Herder profiteerde net als veel andere architecten van de bouwnijverheid na de Tweede Wereldoorlog.

Eén van hun vroege projecten was de uitbreiding van de Zwolse Buitenschool in Herfte met een vierde leslokaal aan de zuidzijde (1947). In 1951 liet hofleverancier Hendriksen de achterzijde van zijn herenkledingzaak aan de Diezerstraat (De Witte Leeuw) verbouwen en uitbreiden. De achtergevel aan de zijde van het Gasthuisplein werd nagenoeg geheel in glas uitgevoerd. Een ander bekend voorbeeld uit datzelfde jaar was de bouw van twee flatgebouwen aan de Hanekamp. Ook een fraai busstation uit 1957 met veel glas aan de Oosterlaan was een ontwerp van de hand van dit architectenbureau.

In 1963 studeerde zoon Arne Mastenbroek (1935 -2006) af aan de Technische Hogeschool Delft en in 1974 nam hij het bureau van zijn vader over. Zo ontstond het Architecten- en ingenieursburo Mastenbroek B.V. Een belangrijk project van dit bureau in Zwolle was het voormalige gerechtsgebouw Blijmarkt 20. In 1975 kreeg Havers de gelegenheid over te stappen naar Architecten- en ingenieursburo Mastenbroek.

Havers: 'Als projectleider, ik was midden twintig, kreeg ik van Mastenbroek het vertrouwen. Zelf kreeg ik steeds meer interesse in het werken met bestaande bouwwerken.'

Blijmarkt 20

Een voor mij zeer belangrijk project was de restauratie en herinrichting in 1978 van het rijksmonument Blijmarkt 20. Dit gebouw, dat we tegenwoordig kennen als museum De Fundatie, was in die tijd een onderkomen voor de Rijks Planologische Dienst (RPD). Door het opmeten en analyseren van de mogelijkheden voor dit gebouw deed ik de belangrijke ontdekking dat de dakconstructie op de ringvertrekken plat was geweest. Dit werd bevestigd door de summiere bouwtekeningen uit 1838 van de Haagse architect Eduard Louis de Coninck (1808-1840). Dit plat dak was de bron van jarenlange lekkage geweest.'

Havers vertelt verder: 'Al in mijn HBS-tijd had ik veel boeken over gebouwen gekocht. De materie was mij dus niet vreemd. Meisjes en het café waren niet mijn nummer. Met het Architecten- en ingenieursburo Mastenbroek ging het in die jaren steeds minder. Als architect was Mastenbroek erg goed maar wel een lastig heerschap. Hij maakte geregeld ruzie met zijn opdrachtgevers en mede daardoor, maar vooral door de bouwcrisis in het begin jaren 80, ging het bureau failliet.'

'In 1983 startte ik, samen met twee collega's John Lamberts en Nico van der Horst, het bureau HLH Architecten in de Walstraat in Zwolle. Alleen al in Zwolle was het bureau betrokken bij de planvorming en/of uitvoering van restauraties en onderhoud aan meer dan honderd rijks- en gemeentelijk monumenten.'

'Eén van mijn eerste projecten was, in overleg met mijn vorige werkgever Mastenbroek, een hernieuwde kennismaking met het pand van de Rijks Planologische Dienst Blijmarkt 20. Deze dienst was inmiddels vertrokken, waarbij het plan was gerezen om in het pand een museum van naïeve kunst De Stadshof te realiseren. In de daaropvolgende jaren ontwikkelde ik mij steeds meer als erfgoed specialist binnen het bureau HLH Architecten. Mijn beide collega's hadden veel werk van de Nederlandse Spoorwegen en de gemeente Zwolle. Als bureau gingen wij altijd als eerste voor kwaliteit, maar dan wel tegen een redelijke prijs. Als ik terugkijk op al die jaren springen naast het museum van naïeve kunst de volgende grotere restauratieplannen er bovenuit.' 'Buitenplaats Arnichem vlak aan de Vecht, met een deugniet als eigenaar, het was een geweldige klus met het na een brand aanbrengen van een nieuwe kap. Na intensief overleg met monumentenzorg en de zoektocht naar subsidies kon er uiteindelijk, na het verlenen van een voorschot, gestart worden. Leuk werk en toch wel een hoogtepunt.'

'Het pand van Van Beek de tassenhandel. Ik werd gevraagd om in eerste instantie de winkel aan te pakken. Daarboven bevonden zich echter ook drie woningen waarvoor ik vervolgens werd gevraagd. Het is mij gelukt om ondanks de regelgeving met 'boerenslimheid' toch vier woningen te organiseren. Bij Grote Markt 4 werd daarnaast de kelder uitgebreid. Dat gaf in de buurt de nodige zetting van 2 cm. Kortom een buitengewoon

Panden Grote Markt 3-5 (Erfgoed gemeente Zwolle).

lastig project.' In de onuitputtelijke lijst van aangepakte werken van Havers komen we ook nog het winkel- en kantoorpand van Waanders (Grote Markt 9), het Hopmanshuis (Rodetorenplein 15), kantoorgebouw van makelaar Bramer (Burgemeester van Roijensingel 18), woonhuis buurman Gillet (Thorbeckegracht 75-76) en buitenplaats Boschwijk (Heinoseweg 11) tegen.

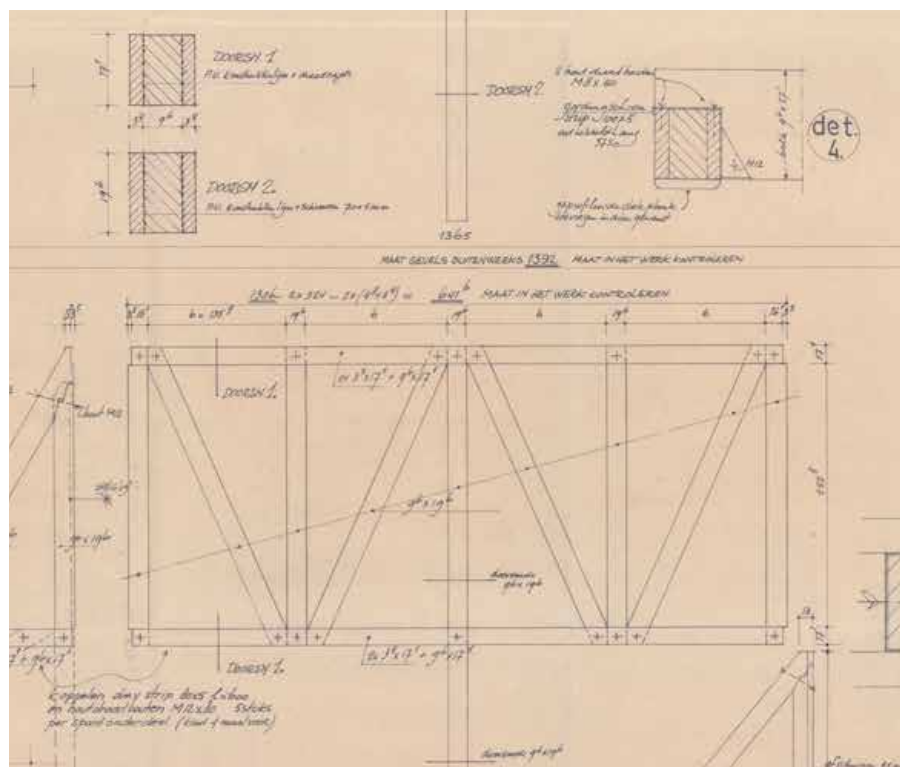
'Bij al deze projecten komt naar voren dat monumenten aanpakken voor mij een vorm van puzzelen is. Het is de combinatie van bouwhistorisch onderzoek met behoud van historisch belangrijke onderdelen en details en dit uit te werken in een restauratieplan met de bijbehorende wensen van de opdrachtgever. Daarnaast was het zoeken naar passende subsidieregelingen en het omgaan met wet- en regelgeving (beperking van vrijheid) aan de orde van de dag. Veel werktekeningen heb ik zelf gemaakt.'

Een belangrijk streven van Havers was altijd dat woningen kwaliteit moesten hebben en dan het liefst met de toevoeging van een buitenruimte, zelfs in de binnenstedelijke omgeving. Voorbeelden hiervan zijn onder andere het hoekpand Koestraat 15-17-Kromme Jak, de uitgebrande woning Koestraat 27-29 en het pand Buitenkant 18.

Op de vraag 'had je ooit problemen met de politiek?', antwoordt Harry: 'Ik heb ooit meegedaan met een overlegstructuur voor het Structuurplan Centrum. Wethouder Meindertsma mistte in dit verhaal een vertegenwoordiging van bewoners. Samen met vier anderen heb ik deze rol op me genomen en vond dit ontzettend leuk. Op basis hiervan besloot ik lid te worden van de PVDA en ben zelfs bijna twee jaar raadslid geweest. Later ben ik nog twee jaar voorzitter geweest van de Bewonersvereniging Binnenstad. Verschillende partijen wilde bij deze bewonersvereniging aanhaken waaronder ook de Stichting Stadsherstel. Opereren vanuit eigen kracht is veel sterker is mijn motto.'

Wanneer we naar buiten kijken valt het oog op panden aan de Steenstraat en Buitenkant 18. Beide volgens Havers 'zeer acceptabel, in tegenstelling tot dat zwarte kreng verderop, op de plek van voormalig scheepswinkel Huisman.'

Havers vertelt verder: 'Er was in Odeon een vergadering van de Stichting Stadsherstel waar de bekende Nederlandse architect Aldo van Eyck een

Tekening spanten van huis Arnichem (tek. Harry Havers).

Voormalig scheepswinkel Huisman aan de Buitenkant (Erfgoed gemeente Zwolle).

verhaal hield. Van Eyck uitte hier zijn onbegrip over het afbreken van het oude pand van scheepswinkel Huisman (wat een hoger pand was) en het neerzetten van zo'n 'ellendebak' en dan ook nog vervolgens die kleine overstekhuisjes tegen de stadsmuur allemaal af te breken. 'Jullie zijn hartstikke gek!' Havers was het hier volledig mee eens: 'Zoiets moet je koesteren, wat in Zwolle destijds niet is gedaan.' Architect Verlaan was in de jaren zeventig en tachtig in Zwolle de maatstaf voor het restaureren van de stadsmuur en wilde ook het pand van de zeilmakerij Slurink omlaag hebben. Daar hadden ze volgens Havers nooit in mee moeten gaan, 'echt treurig.'

We eindigen met de belangrijke constatering van Harry dat het erg belangrijk is om 'met elkaar strijdige eerdergenoemde aspecten tot een naar ieders wensen passende oplossing te brengen.' Voor specifiek de groep monumenten geldt daarnaast dat 'de beste manier van monumentenzorg is het tot stand brengen van een langdurige passende invulling.' Dit standpunt wordt tegenwoordig ook door de gemeentelijke en rijksoverheid gehanteerd.

Kunstzin en zakelijk gevoel

Veel architecten ontwerpen gebouwen maar sommigen bouwen monumenten.

Eén van hen is de Zwolse architect S.J.H. Trooster. Een architect die het negentiende eeuwse Zwolle verrijkte met prachtige villa's, winkels en gebouwen voor het algemeen nut. Daarbij bediende hij zich van de stijlen die volgens hem pasten bij het karakter die het gebouw moest uitstralen. Geheel volgens de gedachten van die tijd.

Steven Trooster

Architect Stephanus Joseph Hermannus Trooster B.Hzn, met de roepnaam Steven, kwam op 22 december 1849 in Zwolle ter wereld. Zijn vader was de aannemer en projectontwikkelaar Bernhardus H. Trooster. Bernardus kocht aantrekkelijke stukken grond langs de singels, bouwde er huizen op en verkocht die weer. Zoon Steven groeide dus samen met zijn broers en zussen op in een echt aannemersgezin met gevoel voor ondernemerschap. Vermoedelijk ging hij al vroeg in de leer bij zijn vader die bij zijn ontwerpen inspiratie zocht in voorbeeldboeken, zoals die van de École d'architecture Français. Trooster senior was lid van de plaatselijke afdeling van de Vereniging tot bevordering van de Bouwkunst die tot doel had om de kennis over bouwkunde en architectuur te delen en te verspreiden. Daar was ook J.G.J. van Roosmalen actief die bijzonder gezocht was om jonge bouwkundigen op te leiden. Hij had veel leerlingen. Steven kreeg ongetwijfeld de gelegenheid om zich bij hem te bekwamen in de bouwkunst. In zijn tijd waren de Stadstekenschool en voor de rijken de Polytechnische school gangbaar voor dit onderwijs.

DOOR HENK VAN DER WERF

Omdat zijn vader vermogend was, is het niet uitgesloten dat hij aan de laatste heeft gestudeerd. Bij de landelijke ledenvergaderingen van de Vereniging tot bevordering van de Bouwkunst, waar Steven later ook lid van werd, had hij de mogelijkheid om met beroemde Nederlandse architecten in contact te komen.

Nieuw gebruik van oude stijlen

Steven groeide op in een tijd dat de architectuurgeschiedenis als bron van inspiratie diende. Architecten gebruikten historische bouwstijlen als het classicisme, de gotiek en de renaissance om het karakter van het gebouw te weerspiegelen. Voor het ontwerp van een kerk vond men de gotiek bijvoorbeeld geschikt en voor een gebouw met een somber karakter was de romaanse stijl meer passend. Om de juiste toon te treffen was het combineren van de historische bouwstijlen, het zogenaamde eclecticisme ook gangbaar. Er was in het midden van negentiende eeuw dus eigenlijk geen sprake van vernieuwing in de architectuur maar vooral nieuw gebruik van oude stijlen vandaar dat wij dit tegenwoordig neostijlen noemen. Bij de keuze van het karakter van de architectuur was de smaak van de opdrachtgever ook van belang.

Toen hij zijn carrière als architect begon, kwam de gouden eeuw weer in de belangstelling te staan. Daarbij hoorde de architectuur die wij nu renaissance noemen. Typisch voor deze stijl zijn de afwisseling van horizontale baksteenstroken met natuursteenbanden en gevels die eindigen in een topgevel met een fraaie afwerking van natuursteen. Boven de vensters liggen vrijwel altijd bogen met sluitstenen. Het is een heel herkenbare bouwstijl en met het gebruik van veel baksteen ook typisch Nederlands. Door het opkomend nationalisme kwam deze stijl in Nederland daarom opnieuw in zwang. Een bekend voorbeeld is het Rijksmuseum in Amsterdam van architect P.J.H. Cuypers.

Goede smaak en schoonheid

In het tijdschrift *Bouwkundige Bijdragen* staat een tekening van een geveltje voor een slachthuis in de Korte Luttekestraat uit 1875. Hierover schrijft Steven dat hoewel het voor hem een alledaagse opdracht was, hij daar juist de gelegenheid zag om de goede smaak en schoonheid in het dagelijks leven te bevorderen. In die tijd was het gebruikelijk om oude bouwvallige geveltjes te voorzien van een laag pleister en wat lijstwerk om het er weer netjes uit te laten zien. Steven was van mening dat je beter een paar honderd gulden meer kan uitgeven om een bouwwerk te maken dat op den duur voordeliger is en dat tegelijk een bewijs kan leveren voor kunstzin en gevoel. Alleen de kunst zou de ware maatstaf voor de beschaving zijn.

De opdrachtgever voor het slachthuisje had maar enkele wensen. Het gebouw moest solide en goedkoop zijn, waarbij alleen de voorgevel vernieuwd zou worden. Blijkbaar kreeg Steven toch de ruimte om een sierlijk bouwwerk te ontwerpen. De uitbundige gevel van 3,75 x 6 meter werd opgetrokken in renaissancestijl met gele en rode baksteen met dorpels en afdekkingen van Bentheimer zandsteen. Er kwamen twee schuifdeuren in en raampjes met ijzeren roosters voor de toevoer van verse lucht. De ronde ramen zijn van gietijzer.

De gele stenen werden vanuit Sneek geleverd maar de rode machinale gevelsteen kwam uit Zwolle, geleverd door de firma Doijer en Pruimers.

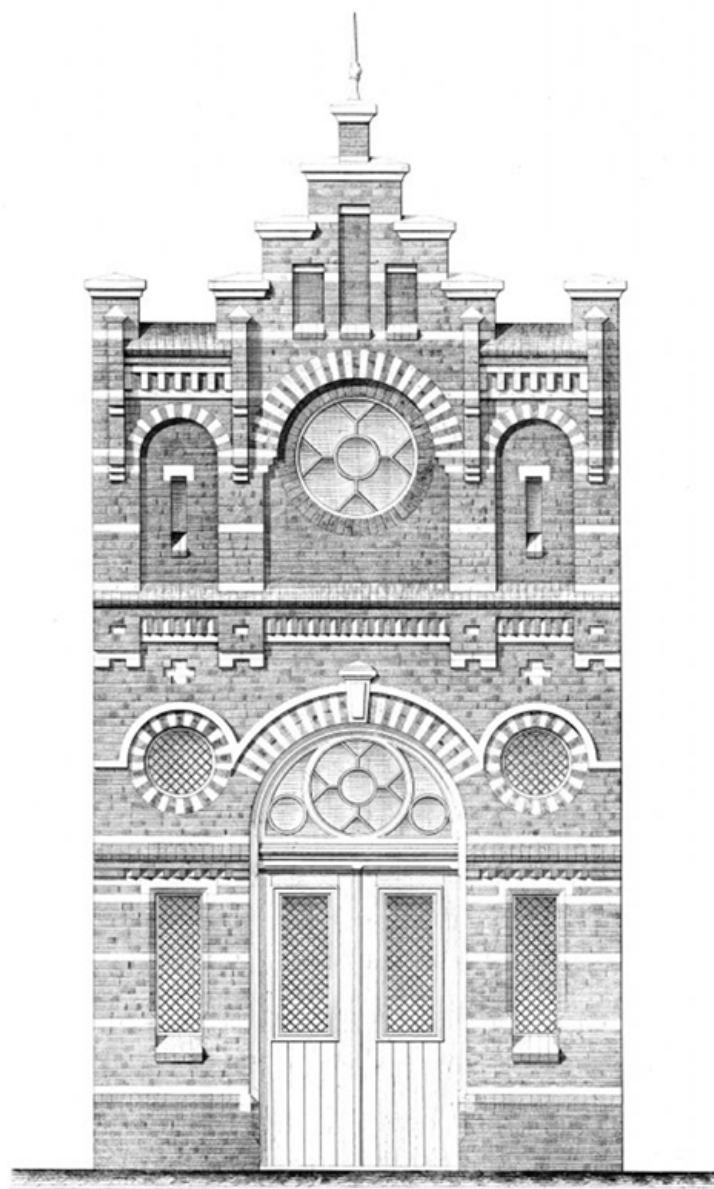
Stadspaleisjes aan de singel

Toen de vestingwerken van Zwolle hun betekenis verloren was dat voor het gemeentebestuur aanleiding om het gebied van de voormalige bolwerken aantrekkelijk in te richten als woon- en wandelgebied. De oostelijke en zuidelijke wallen werden vanaf 1838 door de Utrechtse tuin- en landschapsarchitect Hendrik van Lunteren omgevormd tot een park in Engelse landschapsstijl met slingerende paden en hoogteverschillen. Aan de overzijde van de singel verrezen villa's voor de rijken.

Steven ontwierp daar in 1879 een grote villa, prominent gelegen op de hoek van de Stationsweg en Klein Weezenland. Opdrachtgever was Jonkheer C.J. Sandberg tot Essenberg. Het ontwerp heeft duidelijke kenmerken van de neorenaissance met zijn baksteen afgewisseld met natuursteenbanden en een driehoekig timpaantje boven de balkonpartij maar is verder toch vooral een bonte combinatie van andere architectuurelementen. Enkele jaren later maakte hij een ontwerp met neorenaissance motieven voor de woning van procureur E.G. van Senden aan de Van Karnebeekstraat 12.

Van een heel ander kaliber zijn de ontwerpen van twee imposante villa's in een meer zuivere neorenaissancestijl in 1884. De eerste villa aan de Burgemeester van Roijensingel 18 was in opdracht van wijnhandelaar J.F.G. van Reede. Het is een huis met een vrijwel vierkante plattegrond. Aan de straatzijde op elke hoek een schuin geplaatste toren met een rond leidendak en een grote uivormige bekroning. De centrale

gevelpartij springt naar voren en heeft tal van Hollandse renaissance ornamenten die zo afkomstig kunnen zijn uit de voorbeeldboeken van Hans Vredeman de Vries die in het begin van de zeventiende eeuw gangbaar waren. Zo heeft deze gevel pilasters en een bekroning met een timpaan en zandsteen vaasvormen. Naast de ingangspartij staan ook pilasters met daarboven een hoofdgestel bekroond door een timpaan. Ook hier is het metselwerk afgewisseld met zandsteen banden. Steven heeft hier duidelijk zijn best gedaan om het pand een zeventiende eeuwse uitstraling te geven. Toch gaf hij hier ook zijn eigen draai aan want de ronde balkons op de hoeken zijn niet echt typisch voor die tijd. Dat geldt ook voor de gladde rode verblendsteen, een voor die tijd modern bouw materiaal. Later werd het gebouw aan de rechterkant verhoogd waardoor het gebouw nu wat onevenwichtig oogt. De dienstwoning

Gevel slachthuisje (*Bouwkundige Bijdragen*, 1875).

rechts naast de villa werd pas in 1898 gebouwd, nog steeds in de stijl van de renaissance.

Op 4 februari 1884 behandelde de gemeenteraad een verzoek van Steven tot inrichting van een terrein aan het Ter Pelkwijkpark voor de bouw van een villa en koetshuis voor August Petrus Joan Trip, een wijnhandelaar net als Van Reede. Blijkbaar ging het goed met de wijnhandel in Zwolle. Hij maakte voor Trip een ontwerp voor de villa met een rechthoekige plattegrond, Ter Pelkwijkpark 18. De met leien gedekte villa staat op een plint van natuursteen en heeft gevels van rode verblendsteen met pilasters en natuurstenen kapitelen en blokken met diamantkoppen. In de bogen boven de vensters zijn tegeltableaus met renaissancemotieven geplaatst. De vooruitspringende gevel, de zogenaamde risaliet, rechts naast de ingang heeft een tegeltableau met het bouwjaar 1884. De voorgevel heeft een ronde toren die aan de bovenkant een arcade heeft. De zijgevels van het gebouw hebben aangebouwde houten veranda's die oorspronkelijk beide open waren. De twee villa's hebben vooral aan de voorgevel opvallende

gelijkenis door hun uitdrukkelijke verwijzing naar de renaissance. Daarbij valt op dat de villa van Trip meer asymmetrisch van opzet is.

Ter ere van het 100-jarige bestaan in 1886, hield de Koninklijke Academie van Kunsten in Berlijn een kunsttentoonstelling. Architectuurgenootschap Architectura et Amicitia stelde daarvoor een aantal tekeningen en foto's van hedendaagse Nederlandse bouwkunst beschikbaar. Naast werken van bekende architecten als P.J.H. Cuypers en J. Gosschalk selecteerde het genootschap ook twee villa's uit Zwolle van Trooster; vermoedelijk die van de twee wijnhandelaren. Op de tentoonstelling hingen de Nederlandse werken naast de hoofdzakelijk neobarokke werken van de Duitse collega's. Zij maakten juist ontwerpen in de stijl van de glorie tijd van hun geschiedenis.

Projectontwikkeling aan de Terborchstraat

Met de komst van het station wilde het gemeentebestuur van Zwolle het gebied van stad naar station de stad ontwikkelen. Om de entree van de stad aantrekkelijk te maken was bebouwing met villa's gewenst. Stadsarchitect J.L.

Villa aan het Ter Pelkwijkpark vóór 1894 (Collectie Overijssel).

Terborchstraat 10 en 12 (Erfgoed gemeente Zwolle).

van Essen tekende een plan voor deze nieuwe wijk waar uiteindelijk ook de Hertenstraat en de Terborchstraat als verlenging van de Zeven Aleetjes op werden ingetekend. Het lukte onze architect om een hele strook grond ten westen van de Terborchstraat van de gemeente te kopen voor 6.704,00 gulden. Het college van burgemeester en wethouders stelde als voorwaarde dat er vijf villa's moesten worden gebouwd met grote tuinen. Blijkbaar was het anders praktisch niet haalbaar om deze vijf villa's te realiseren. Als een echte projectontwikkelaar kreeg hij het voor elkaar om tien twee onder een kapwoningen en slechts één vrijstaande woning te realiseren. Hij ontwierp de woningen zelf en liet deze ook bouwen met het doel om ze na realisatie te verkopen; de eerste woningen, nummers 6 en 8, leverde hij op in 1882. Daarna volgden nummer 18 in 1883, nummer 2, 4, 14 en 16 in 1884 en nummer 20 en 22 in 1885. Trooster ging zelf in nummer 14 wonen. Daar had hij ook zijn kantoor dat daarvoor aan de Beestenmarkt, de huidige Harm Smeengekade, was gevestigd. De laatste woningen, nummer 10 en 12 liet hij bouwen in zijn tuin. Hiervoor diende hij in mei 1887 de bouw aanvraag in die werd beoordeeld door J.L. Van Essen. De dubbele woning heeft twee verdiepingen op een hoog souterrain en een met pannen bedekt zadeldak. Aan de buitenzijde van de voorgevel zijn twee vooruitspringende geveldelen, zogenaamde risalieten. De risalieten hebben houten balkons en zijn bekroond met een getrapte tuitgevel. De entree van het linker pand ligt direct naast dit geveldeel terwijl de rechterwoning als entree een smal en hoog torentje heeft met een leien dak. Het gevelmetselwerk is uitgevoerd in rode en gele verblendsteen afgewisseld met gevelbanden. In de gevel zijn rijk versierde gevelankers aanwezig.

De vergunning werd twee maanden na aanvraag verleend. Met dit project had Steven de kroon op dit bouwproject gezet. De dubbele woning is net als de andere woningen ontworpen in de stijl van de neorenaissance maar steekt daar qua ontwerp met kop en

Drie woningen aan de Potgietersingel (Erfgoed gemeente Zwolle).

schouders bovenuit. Steven had een eigen straatwand ontworpen met een visitekaartje direct naast zijn eigen kantoor. Bovendien zal de verkoop van de woningen in dit project hem zeker geen windeieren hebben gelegd.

Drie woningen op de donkere wal

Tijdens de raadsvergadering van 6 februari 1882 komt het verzoek van S.J.H. Trooster B.Hz. namens de koopman J.H. Lücken om afstand te doen van een stuk laaggelegen grond in het bastion Suikerberg aan de orde. Aan de andere zijde, grenzend aan dit terrein, stond een blok met armoedige arbeiderswoningen die al door Lücken waren gekocht om hier drie flinke burgerwoningen te bouwen met de voorgevels aan de wal. Daarnaast waren er nog twee kapitale herenhuizen aan de andere zijde van de wal geprojecteerd. Om over dit verzoek te kunnen oordelen gaf de raadscommissie de opdracht om over de zaak te adviseren. Blijkbaar vond de raadscommissie het plan geen verbetering ten opzichte van de bestaande situatie en bracht een negatief advies uit. Steven scheef daarop een artikel in de krant waarbij hij zijn ongenoegen niet onder stoelen of banken stak. Het plan zou, zeker vanaf het Weezenland gezien, één der fraaiste gezichten van de stad opleveren. De verlaging van de wal zou de weg, die aan weerszijden steile hellingen en opgangen had, als wandelpad zeker verbeteren. Het vellen van de bomen waarvan geen één gaaf of mooi is zou een dompige, vochtige plaats veranderen in een luchtige en vrolijke wandelplaats. Terwijl het volgens hem algemeen bekend was dat de zogenaamde donkere wal in de stilte van de nacht een onzure plek was waar de zedeloosheid hoogtij vierde.

Steven stelde aan het slot van het artikel dat hij met dit project het algemeen belang voor ogen had. Hij wilde daarmee de schijn wegnemen dat hij als architect plannen ontwierp die tot een verslechtering van de situatie zou leiden. Uiteindelijk kon Steven

➤

na een jaar alleen drie geschakelde woningen aan de huidige Potgietersingel realiseren. Het eclectische ontwerp bestaat uit twee woningen aan de linkerkant die via een gemeenschappelijk portaal te bereiken zijn. Boven dit portaal met twee vierkante zuilen is een nis bekroond met een gebogen fronton waar een siervaas in staat. De rechter woning heeft een zelfstandige ingang. Het geheel is onder een afgeknot schilddak met een lijstgoot samengebracht. Aan de achterkant is het blok een hele verdieping hoger vanwege het grote hoogteverschil met de voormalige stadswal. De achtergevels hebben brede inpandige balkons die uitzicht op het groen geven. Gelukkig is de stadswal niet volgens het plan van Steven geëgaliseerd waardoor de vorm van de voormalige vestingwal nog in het park herkenbaar is.

De Buitensociëteit

Voor zover bekend ontwerpt Steven zijn eerste villa in 1872 voor W. Trip in Dedemsvaart. In hetzelfde jaar is er in schouwburg Odeon een vergadering over de bouw van een sociëteit op een gunstig gelegen plek in Zwolle. Trooster had hier al een ontwerp voor gemaakt maar dat bleek voor de pas opgerichte sociëteit te duur. Daarom liet de commissie haar plan varen om een sociëteitsgebouw met een daaraan verbonden ruime zaal te realiseren. Er zou eerst een nieuw goedkoper plan moeten komen, ontworpen door de heer Trooster. Blijkbaar moest de sociëteit nog even sparen want het bouwen van een sociëteitsgebouw met kasteleinswoning werd pas op 1 december 1875 aanbesteed. Het ontwerp was een gepleisterd eclectisch gebouw met vooral classicistische vormen zoals vooruitspringende pilasters, driehoekige frontons en een boven de dakrand uitstekende attiek. Het geheel werd gecombineerd met een overdekt terras met een gietijzer draagconstructie. Het lijkt erop dat Steven bij het ontwerp met een half oog naar het station heeft gekeken want de rondbogen op de begane grond en de rechthoekige vensters gecombineerd met de classicistische vormtaal komen ook daar voor. In de daarop volgende periode blijft hij betrokken bij het onderhoud van de Buitensociëteit en ontwerpt hij een rustieke veranda.

Het grote werk begint pas jaren later, in 1889, met de bouw van een concertzaal aan het bestaande gebouw van Buitensociëteit. In het bouwkundig blad De Opmerker staat een mooie afbeelding van deze zaal. De concertzaal sluit qua architectuur volledig aan bij het bestaande gebouw. Alleen de voorgevel is anders, met een lage plint, dubbele deuren en hoge vensters met rondbogen op de verdieping.

‘Steven kreeg applaus; het was hem gelukt om een gebouw te ontwerpen dat volgens de aanwezigen bij de opening in alle opzichten aan de verwachtingen voldeed’

Steven kreeg applaus; het was hem gelukt om een gebouw te ontwerpen dat volgens de aanwezigen bij de opening in alle opzichten aan de verwachtingen voldeed.

De grote zaal had een goede akoestiek en was ondanks zijn grootte toch gezellig. Beneden konden 900 personen zitten en op de ruime galerijen daarboven was nog eens plaats voor 600 personen. Het royale halfronde podium had drie, in hoogte oplopende vloeren met een oppervlak van 140 vierkante meter. Door een opengewerkte lijst langs het plafond werd op vernuftige wijze geventileerd. De zaal had een moderne luchtverwarming en verlichtingsinstallatie met zogenaamde zonnebranders. Steven had voor het werk zijn opzichters Straater en Bosma ingeschakeld. Aannemer Timmer uit Meppel voerde het werk uit. Blijkbaar konden alle partijen het goed met elkaar vinden want de bouw verliep op een prettige manier.

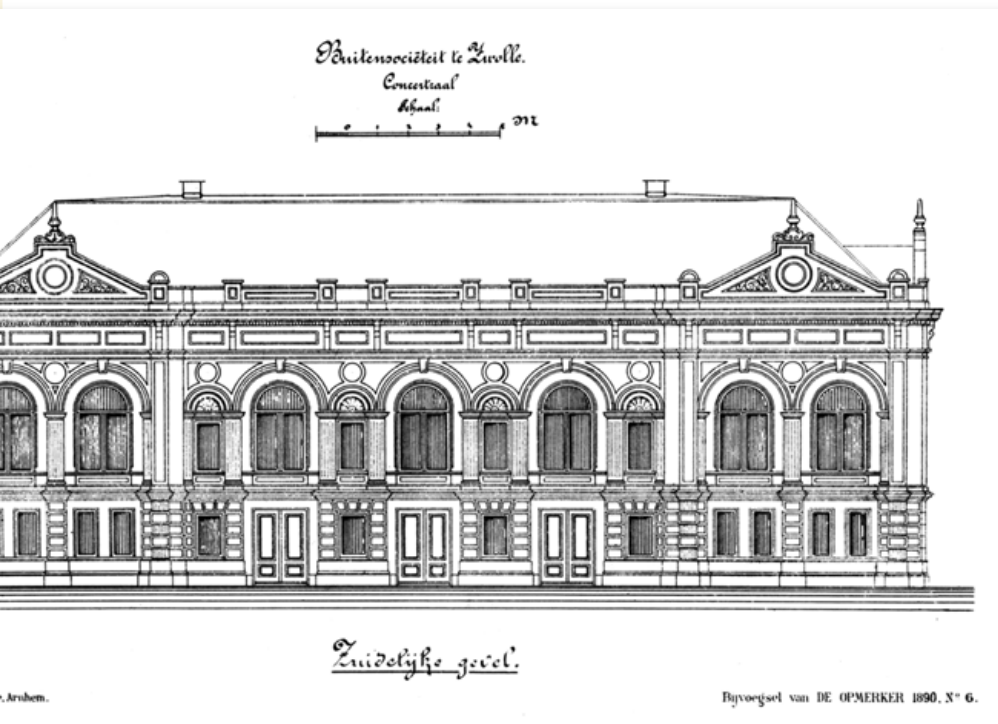
In hoofdvorm is de hele sociëteit nog aanwezig maar het gebouw is onherkenbaar gemoderniseerd. Later ontwerpt Steven nog een ijzeren muziektent die door de Zwolse ijzergieterij Wispelweij is vervaardigd. Daarmee was zijn werk voor de Buitensociëteit afgerond. Helaas is de muziektent verdwenen.

Werken aan de kerk

Dat Steven nadacht over de wijze waarop gerestaureerd zou moeten worden blijkt uit zijn ingezonden stuk over het verwijderen van een gedenksteen uit de Michaëlskerk. Deze steen had architect F.C. Koch bij de restauratie van 1875 op

Photolith. van G.J. Thoenes

Voorgevel van de concertzaal van de Buitensociëteit (De Opmerker, 1890).

advies van de bekende architecten Pierre Cuypers en Lambert Hezemans na rijp beraad verwijderd om hier een Godslamp aan te brengen. Een lamp die daar mogelijk ooit had gezeten. Hoewel Steven architect Cuypers om zijn talenten vereerde, was hij het niet eens met deze restauratiefilosofie. Hij ontkende niet dat de Godslamp ooit op die plek had gezeten maar het ging om iets anders. Het verwijderen van de gedenksteen was naar zijn mening het verwijderen van een betekenisvol historisch onderdeel van het gebouw. Het zou kunnen vertellen waarom de mogelijke lamp ooit was weggehaald en het verwijderen ervan zou deze geschiedenis uitwissen. Steven dacht daarmee in lijn met de hedendaags restauratiefilosofie dat behoud voor vernieuwing gaat.

In 1887 krijgt Steven zelf de gelegenheid om te werken aan een historische kerk, de rooms-katholieke Onze Lieve Vrouwekerk aan de Ossenmarkt. Het oorspronkelijke restauratieplan was van architect Alfred Tepe die al veel neogotische kerken had ontworpen. Op 15 mei 1888 besteedde Steven het aanbouwen van drie kapellen, een portaal, een catechismuslokaal, en een sacristie aan de zuidzijde aan. Dit samen met het verbouwen van het zangkoor en het restaureren van de muren van het priesterkoor. Op 19 maart 1889 volgde de aanbesteding voor het aanbouwen drie kapellen, een verwarmingslokaal en een catechismuskamer aan de noordzijde van de kerk. Steven verzorgde in die fase waarschijnlijk alleen het tekenwerk en de bestekken. Verder zal hij ook de bouwkundige begeleiding over de verbouwing en restauratie hebben gedaan. Steven was ook betrokken bij de verbouwing van de Plantagekerk waar hij de toren van de hoofdingang verving door een lichtere gevelbekroning.

Een badhuis aan de Dijkstraat

Aan het eind van de negentiende eeuw was een badkamer in huis een ongekennde luxe. Daarom was men vaak aangewezen op openbare baden. In 1888 ging er in Zwolle een circulaire rond met plannen voor het bouwen van een nieuwe badinrichting. Voor dit doel hadden de heren P.A. van Deventer, H. van Gorkum, F. Kalff en mr. D. Wicherink voorwaardelijk een perceel aangekocht aan de Dijkstraat tegenover de Vispoortenbrug. Bij de circulaire was een tekening gevoegd met de geveltekening en de plattegrond naar het ontwerp van Steven. De aanbesteding vond 1 juni 1888 plaats en werd nog het zelfde jaar voltooid. Het badhuis lag aan een slinger in de Dijkstraat op de verhoging van de stadswal. Daardoor maakte het gebouw een wat vreemde indruk. Steven had op het vijfhoekige terrein nuttig gebruik gemaakt van de ruimte. De voorgevel van het gebouw strekte zich 28 meter langs de straat uit en had een centrale entree met een bureau en de toegang tot de geneeskrachtige baden. De afdelingen voor dames en heren hadden elk hun eigen toegang aan de straat. Verschil moest er wezen want in beide afdelingen was sprake van een eerste en tweede klasse.

De afdelingen hadden elk een afzonderlijke wachtkamer, toiletten en badruimtes. Bijzonder is dat de mannenbadruimtes vier baden hadden en er bij de vrouwen per ruimte slechts drie waren. Uit cijfers van het gebruik door mannen en vrouwen blijkt dat vrouwen ook aanmerkelijk minder gebruik maakten van het badhuis. Het water voor de badinrichting werd uit de Thorbeckegracht gehaald en op de eerste verdieping van het gebouw gefilterd. Daar was ook de woning van de badmeester. Voor de verwarming van de baden waren twee grote ketels beschikbaar. De badkamers met porseleinen baden van één meter vijftig lang waren hoog en goed verlicht. Met dit werk had Steven een nuttig stuk werk verricht voor zijn stad.

Een dubbele woning met twee gezichten

In het Bouwkundig Weekblad van 13 mei 1893 staan tekeningen van twee geschakelde woningen in de Emmawijk naar het ontwerp van Steven. Deze woningen, Emmawijk 2 en 3, maakten onderdeel uit van een complex van geschakelde woningen die de Zwolse Bouwmaatschappij liet bouwen in dezelfde straat. De bouwmaatschappij zocht van te voren naar kopers die elk hun eigen wensen en beschikbare middelen hadden. Die eisen en wensen bezorgden hem heel wat hoofdbrekens. De koper van de linker

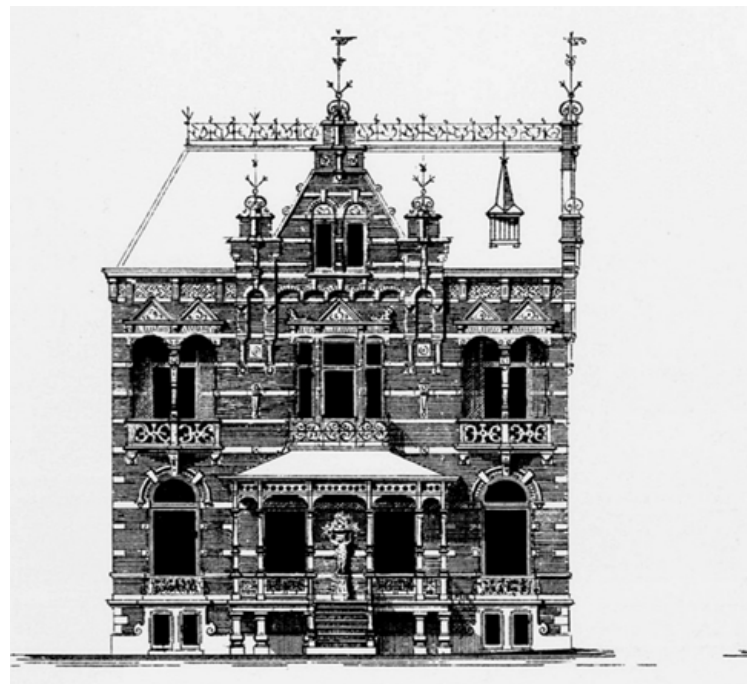
woning wilde een spreekkamer met zijuitzicht terwijl de koper van de rechter woning een salon met erker en een zijkamertje aan de straat wenste. Met deze wensen kon de ingang van die woning alleen aan de zijkant komen. Daarom gaf hij beide woningen een eigen uiterlijk zodat iedere bewoner niet met zijn buurman in disharmonie zou raken en helften van pilasters, dakvensters of tweelingvensters niet nodig zouden zijn.

Een ander ontwerpprobleem was de zijgevel van het linker pand. Op de begane grond wenste de opdrachtgever een tweedeling met salon en eetkamer terwijl op de verdieping drie kamers moesten komen. Dit vraagstuk loste hij op door in de zijgevel een middenpartij met een breed venster op de eerste verdieping te realiseren. Zo kon hij brede muurvlakken op de eerste verdieping voorkomen maar leek de achterliggende ruimte wel extra belangrijk. Steven zegt hier in het weekblad zelf over: 'te oordelen in hoeverre hier de waarheid nog aan de dag treedt zij aan de lezer overgelaten.' Uiteindelijk leidde dit plan tot twee aan elkaar gebouwde huizen met een heel eigen uiterlijk. Daarbij is in materiaal en detaillering duidelijk te zien dat de koper van de linker woning veel meer te besteden had dan zijn buurman. Later werd het rechter pand over de volledige hoogte naar rechts uitgebreid waarbij de entree alsnog aan de voorzijde kwam te liggen.

Winkels en bovenwoningen

Tijdens zijn carrière als architect was Steven ook veel in de binnenstad actief. Naast het eerder genoemde geveltje van het slachthuis aan de Korte Luttekstraat maakte hij nog ontwerpen voor het verbouwen en inrichten van een stal tot slagerij voor de gebroeders Paalman en voor een woning en winkelhuis met slachthuis. Verder hield hij zich bezig met het ontwerp en de verbouwing van enkele winkels.

Een mooi voorbeeld is zijn ontwerp voor de gevel van Diezerstraat 16 voor Meubelmakerij F.J. Schoenmaker en Zonen uit 1893. Deze firma vestigde zich in 1843 in Zwolle en floreerde sinds die tijd. Daarom schonken de firmanten hun vader, de oprichter van de zaak, een verbouwing van hun

meubelmagazijn. Het pronkstuk van het pand werd de nieuwe voorgevel met links een grote pui voor de etalage en rechts een entreeportaal.

Voor de pui op de begane grond gebruikte hij verschillende soorten natuursteen zoals blauwe hardsteen, Schots graniet en een ornamentvulling van Savonniere. Het bordes en de traptreden van de winkel werden uitgevoerd in wit marmer. De naam van de firma van gepolijst brons kreeg een plaats op de vensterdorpel. Boven de ingang was een cartouche met een marmerglasplaat met vergulde jaarcijfers 1843-1893.

De kozijnen, ramen en deuren werden uitgevoerd in eiken en de deuren in teakhout. Daardoor kreeg dit geveldeel een uitbundige en luxe uitstraling. Helaas is deze winkelpui verdwenen. Op de drie bovenverdiepingen zet de oorspronkelijke indeling van de begane grond zich door. Op de eerste verdieping met rondbogen, op de tweede verdieping met balkons en op de derde verdieping met een erker. Waarbij de rechterzijde duidelijk onderscheidend is met de enkele vensters en de iets vooruitspringende gevel. Ook hier zijn verschillende natuursteensoorten gebruikt. In het drielicht met rondbogen staan twee halfronde zuilen van hardsteen terwijl alle lijsten, banden en andere natuursteenonderdelen van Morley kalksteen zijn. Het natuursteen wordt afgewisseld met lagen rode en gele verblendsteen en er zijn een paar grote ankers met siersmeedwerk geplaatst. Het dak heeft nog een dakkapelletje en

Badinrichting aan de Dijkstraat (Collectie Overijssel).

Geveltekening van de twee woningen aan de Emmastraat (Bouwkundig Weekblad, 1893).

een met leien gedekt dak. Al met al is de bovengevel een uitbundig geheel van stijlen en details geworden en toch oogt het wel als een samenhangend geheel. Steven had met zijn ontwerp een passend cadeau voor Schoenmaker senior bedacht.

Mooie souvenirs

Steven was succesvol met de verbouwing van winkels. Aan het eind van zijn Zwolse periode in 1897 verzorgde hij de verbouwing van een winkel aan het Bethlehems Kerkplein, tegenwoordig Bloemendalstraat 2. Het brede front op de begane grond van hardsteen en gele verblendsteen, getooid met sierlijk smeedwerk maakte volgens de krant een flinke indruk. Voor het brede raam aan de linkerkant stonden de rijwielen van fabrikant Burgers waarvan de opdrachtgever J.H. Jansen vertegenwoordiger was. In het midden was nog een groot venster met spiegelruit en aan het rechtervenster stonden de brandkasten die de firma Jansen zelf maakte. De ruimtes waren ruim en hoog. Steven maakte bij de ruimte voor de rijwielen gebruik van de met eikenhout betimmerde zaal van de voormalige woning. Achter de winkel was de rijwielenschool, een flinke ruimte die ook een toegang via de Goudsteeg had. Voor de dames was ook nog een kleine en nette salon ingericht. Volgens de krant had S.J.H. Trooster Zwolle met de verbouwing van het winkelfront een mooi souvenir

Bronnen

- Bouwkundig Weekblad 1899.
- De Opmerker 1886.
- Zwols Historisch Tijdschrift 2000, nr 3, Aannemer Bernardus Hermannus Trooster, Ph. H. Trooster.
- Zwols Historisch Tijdschrift 2002, nr 2, Terborchstraat 10, Theo de Boer.
- Zwols Historisch Tijdschrift, 1999 nr 4, De Onze Lieve Vrouwekerk in de 19de eeuw, A.J. Looyenga.
- Bouwen in Nederland 600-2000, drs. Marianne Lahr, Zwolle 2007.
- Cultuurhistorisch onderzoek van Nahuysplein 8, Zwolle, Contrei, Rotterdam 2022.
- Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant.

achtergelaten naast de vele fraaie percelen die we aan hem te danken hebben. Hij eindigde zijn loopbaan als Zwols architect toen hij naar Utrecht verhuisde. Daar werd hij directeur en mede eigenaar van steenfabriek de Koppel in Houten. Steven overleed op 26 november 1910. Als ondernemer was hij succesvol. Steven was een vermogend man geworden. Van zijn souvenirs kunnen wij nog steeds genieten want het merendeel van zijn ontwerpen staat er nog steeds. Een groot deel daarvan is aangewezen als monument.

Winkelpui Bethlehems Kerkplein, Bloemendalstraat 2 (Erfgoed gemeente Zwolle).

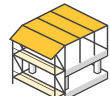
WAAR U OP STAAT

De partner in veilig werken op hoogte

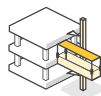
Vakmensen verdienen werkplekken op hoogte die veilig zijn opgesteld én waarmee ze overal goed bij kunnen. Sinds onze oprichting meer dan 25 jaar geleden, is dat ons vertrekpunt in elk project. We hebben de kennis én het materiaal in huis voor hele grote of hele complexe projecten. Denk aan de binnen- en buitenkant van een kerk of de gevels van monumentale panden in een binnenstad.

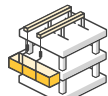
Steiger systemen

Overkappingen

Bouw liften

Hangbrug installaties

Dakrand beveiliging

BEHOUD

DE BOUW
WERK
NOEDERS

SCAN ME

RESTAURANT POPPE

Een culinaire belevenis in de voormalige hoefsmederij met koks die u in de centrale open keuken verse gerechten ziet bereiden, gebaseerd op de Franse keuken.

7 DAGEN PER WEEK OPEN

POPPE BOVEN

Op de sfeervolle verdieping bevinden zich de Huiskamer, Gelagkamer en Bar voor besloten gezelschappen. Geen zaalhuur en gratis faciliteiten.

038 421 30 50
Luttekestraat 66
8011 LS Zwolle
info@poppezwolfe.nl
www.poppezwolfe.nl

BRUIN
DE BRUIN ARCHITECTEN BV BNA

WAARDIG VERLEDEN VERDIENT EEN SPRANKELENDE TOEKOMST

038 4541676 info@debruinarchitecten.nl

Vanaf het begin van de twintigste eeuw onderging Zwolle een grote transformatie tot een volwaardige provinciehoofdstad met nieuwe woonwijken, openbare gebouwen en infrastructurele werken. In dit proces speelde stadsarchitect en directeur van Gemeentewerken Lourens Krook (1865-1944) een prominente rol. Anno 2025 is in het Zwolse stadsbeeld nog steeds een aantal monumentale bouwwerken en constructies te vinden, ontworpen door Krook.

Stadsarchitect Lourens Krook:

de Zwolse Berlage

DOOR **MARCEL OVERBEEK**

‘Hij hanteerde op zijn bureau een ijzeren discipline, beschikte over een groot plichtsbesef en enorme werkkraft’

(Geschiedenis van Zwolle, Zwols historicus Thom J. De Vries)

Lourens Krook is op 13 oktober 1865 in Zwolle geboren als zoon van de (toen) bekende Zwolse aannemer R. Krook. De jonge Krook volgde een opleiding aan de Rijksnormaalschool voor Tekenenonderwijs in Amsterdam en aan de Technische Hochschule in Aken. Na deze opleiding kreeg Krook een aanstelling in Halle/Saale. In 1896 kwam Krook naar Lübeck waar hij ging werken voor de overheid, de zogenaamde ‘Baudeputation’, die ‘einen erfahrenen Techniker’ vroeg voor ‘Entwurfbearbeitung und (...) Bauführung grösserer Hochbauten’.

In december 1896 was Krook werkzaam bij de aanleg van het Elbe-Trabekanaal bij Lübeck. Op 16 januari 1900 was het kanaal gereed en daarna bleef Krook werkzaam bij publieke werken. In het Lübecker archief zijn geen werken van Krook bekend. Op zijn verzoek werd aan Krook per 1 december 1902 ontslag verleend en vertrok hij naar Amsterdam, waar hij als chef de bureau in dienst trad bij de bekende architect Eduard Cuypers. Krook werkte tot juni 1904 in Amsterdam en woonde in Naarden. Eduard Cuypers had in die

>

Veerallee 31, woonhuis van L. Krook 1904 (Marcel Overbeek).

periode zijn bureau in de Jan Luijkenstraat, vlak bij het Rijksmuseum. Uit zijn periode bij Cuypers zijn geen ontwerpen van Krook bekend. Bij Raadsbesluit van 29 februari 1904 is Lourens Krook benoemd tot gemeentearchitect van Zwolle, later in de functie van directeur van het Bureau Gemeentewerken. Hij was de opvolger van J.L. van Essen die van 1887 tot 1903 directeur van gemeentewerken was. Het eerste door Krook gerealiseerde bouwwerk in Zwolle is een villa aan de Veerallee 31, die hij in 1904 voor zich zelf liet bouwen. In de voorgevel is een gevelsteen ingemetseld, gelegd door zijn vrouw Maria.

Markante persoonlijkheid

Uit de beschrijving van de Zwolse historicus Thom. J. De Vries in zijn werk 'Geschiedenis van Zwolle' valt op te maken dat Krook een markante persoonlijkheid was. 'Hij hanteerde op zijn bureau een ijzeren discipline, beschikte over een groot plichtsbesef en enorme werkkraft. Des zomers stond hij reeds voor zeven uur aan de tekentafel, beheerste het hele vak, en inspecteerde op zijn dienstfiets regelmatig bouwwerken en projecten in de stad'. Hij was, volgens De Vries 'gehandicapt' door de incompetentie van wethouders die hij typeerde als 'koekebakkers'. Door lokale aannemers werd Krook vanwege zijn autoritaire houding ook wel de Groot-Mogol van de Dijkstraat genoemd (aan de Dijkstraat was het bureau Gemeentewerken gevestigd). Om te voorkomen dat

wethouders zijn tekeningen meenamen zou Krook ze op grote vellen dik karton hebben geplakt. Met relatief weinig medewerkers schiep hij echter een efficiënt werkend bureau van Openbare Werken. Vanaf zijn aanstelling was hij zeer actief en ontwierp hij in opdracht van de gemeente een groot aantal gebouwen en constructies waaronder bruggen, woningen, schoolgebouwen en overheidsgebouwen.

Brug- en sluisontwerpen

In het begin van zijn loopbaan in Zwolle maakte Krook een ontwerp voor een verkeersbrug over de IJssel, dat echter niet is uitgevoerd. In 1908 maakte hij het ontwerp voor de nieuwe Sassenpoortenbrug, een monumentale brug met hoeklantarens. Bijzonder bij dit ontwerp was de toepassing van een gewelfde betonconstructie, één van de oudste toepassingen van beton in een brugontwerp in Nederland.

Als belangrijk knooppunt voor de scheepvaart kent Zwolle vele bruggen en sluisen. Door de snelle groei van de stad aan het begin van de twintigste eeuw was vervanging van verouderde bruggen en sluisen noodzakelijk. Krook ontwierp in 1924 onder meer een nieuw sluisencomplex voor de Menistensluis, met een voor die tijd moderne constructie met ijzeren waaiersluisdeuren en een basculebrug. Het bijbehorende brugwachtershuisje is een gaaf voorbeeld van de voor Krook typerende strakke baksteenarchitectuur, met

Sassenpoortenbrug (Marcel Overbeek).

stijlkenmerken, verwant aan de architectuur van Berlage. In de nabijheid van de Menistensluis ligt de door Krook in 1905 ontworpen Schoenkuipenbrug, een ijzeren draaibrug met een bijbehorend houten brugwachtershuisje. In de jaren 1910-1925 ontwierp Krook nog een aantal brugwachtershuisjes: bij de Kamperpoortenbrug, de brug bij het Oude Verlaat in Berkum, de brug over de Achtergracht en de brug over de Nieuwe Vecht in de Vechtstraat. Deze zijn alle inmiddels verdwenen. Ook de modernisering van de riolering pakte Krook aan. Om het afvalwater weg te pompen liet de gemeente in 1915 bij het Groot Wezenland een rioolgemaal bouwen, ontworpen door Krook. Dit gemaal verzorgde de afwatering van het rioolwater uit de Stationswijk en Assendorp. Het rioolgemaal werd gebouwd in Berlagiaanse stijl, met sobere bakstenen gevels en natuurstenen versieringen.

Overstroming 1916

Op 14 januari 1916 speelde Krook een belangrijke rol bij de overstromingen die de stad teisterden, als gevolg van een zware orkaan met springvloed. Het water van de Zuiderzee kwam via het Zwarte Water de stad in. Onder zijn leiding wierpen medewerkers van de Gemeentereinigingsdienst dammen op tegen het hoge water aan de Thorbeckegracht, de Buitenkant, het Groot Wezenland, de Thomas a Kempisstraat en de Pannenkoekendijk. Later werden ook de Beestenmarkt en de Kamperpoort bedreigd door het hoge water. 'Op het hoogtepunt van de storm werd de Keersluis in de Willemsvaart bedreigd, Krook vocht met zijn mannen als een bezetene, liet zandzakken en zeilen aanrukken en bouwde een nooddam tussen de keersluis en de Willemskade. Zo werd met een enorme krachtsinspanning het Willemsvaartkwartier gered.' aldus Thom. de Vries.

Restauratiewerkzaamheden

Naast zijn werkzaamheden als ontwerper van nieuwe gebouwen en constructies had Krook een grote belangstelling voor het behoud en de restauratie van historische gebouwen. Al in 1902 was hij corresponderend lid van de Nederlandsche Oudheidkundige Bond. Op 7 september 1915 nam de Zwolse gemeenteraad het besluit om het Refter aan het Bethlehemkerkplein te verbouwen tot

een handelsschool. Bij deze verbouwing bleek Krooks bekwaamheid als restauratiearchitect. Het Refter heeft hij in oude staat hersteld, met de kanttekening dat hij een deel van het complex reconstrueerde/herbouwde in historische vormen. In 1924 maakte Krook een restauratieplan in combinatie met een uitbreiding voor de oude Wheeme aan de Lombardsteeg.

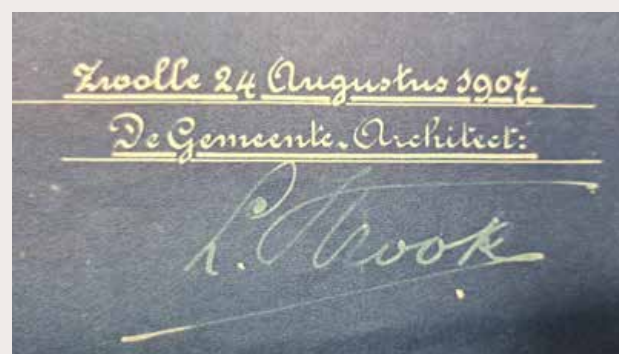
Oversticht

In 1926 is op initiatief van een aantal Overijsselse architecten en de 'Vereeniging tot beoefening van Overijssels regt en geschiedenis' het genootschap 'Het Oversticht' opgericht, waarin opgenomen de Provinciale Schoonheidscommissie. Het doel van dit genootschap was en is nog steeds: 'bevordering en instandhouding van het landelijk en stedelijk schoon in de provincie Overijssel'. De Zwolse burgemeester Van Roijen werd de eerste voorzitter van Het Oversticht en Lourens Krook voorzitter van de Provinciale Schoonheidscommissie. In deze commissie zaten afgevaardigden van verschillende belangengroeperingen als de Bond van Nederlandse Architecten (BNA), de Maatschappij tot Bevordering van Bouwkunst en Gedeputeerde Staten van Overijssel. Krooks taak was het om met zijn commissie bekendheid en vooral vertrouwen van gemeenten en opdrachtgevers te krijgen.

Nutsbedrijven

Als directeur Gemeentewerken was Krook ook verantwoordelijk voor de uitbreiding van de gemeentelijke gasfabriek op het Noordereiland en de bouw van de eerste elektrische centrale aan de Weteringkade in 1916. Vooral dit laatste werk kan worden beschouwd als een hoogtepunt in het oeuvre van Krook. Het complex is door hem ontworpen in een monumentale, Berlagiaanse bouwstijl. Al na enkele jaren werd het complex uitgebreid vanwege de sterk toenemende vraag naar stroom als gevolg van de groei van de industrie. In de jaren veertig van de vorige eeuw is een aantal verdere uitbreidingen

>

Electrische centrale aan de Weterinkade, luchtfoto ca. 1930 (Collectie Overijssel).

door het architecten- en ingenieursbureau van ir. P.J. de Gruyter uit Zwolle gerealiseerd. Na de bouw van de IJsselcentrale in 1955 kreeg de oude centrale een reservefunctie, waarna het complex in 1981 werd gesloopt.

Gasfabriek

In 1908 maakte Krook een ontwerp voor de bouw van een stenen onderbouw voor een nieuwe telescoopgashouder voor de gemeentelijke gasfabriek aan het Assiesplein. De ijzeren bovenbouw van deze gashouder werd gemaakt door de Fa. Eschweiler uit Duitsland. Na de sluiting van de gasfabriek in 1966 is de gashouder gesloopt, samen met de overige gebouwen van de gasfabriek. In 1904 ging de gasfabriek over op de productie van watergas, waarvoor een nieuw fabrieksgebouw werd ontworpen door Krook. Het gebouw werd opgetrokken in baksteen, met in de topgevel het Zwolse stadswapen. Ook dit gebouw is gesloopt in de jaren zestig van de vorige eeuw.

Stadhuisplannen

Vanaf 1900 zijn er plannen gemaakt voor de uitbreiding van het oude stadhuis. Voor de komst van Krook waren er al plannen die steeds werden gewijzigd, waarbij de bestemming van de eeuwenoude schepenzaal uit 1448 tot verhitte discussies leidde. De zaak was in een impasse geraakt toen Krook in 1904 in Zwolle werd aangesteld. Drie jaar later, in 1907, maakte Krook een plan tot uitbreiding van het stadhuis aan

Ontwerptekening voor het nieuwe stadhuis, gezien vanaf het Grote Kerkplein, 1911 (Delpher).

‘In 1922 ontwierp Krook een natuurstenen herdenkingsbank in het Potgieterpark. Als stadsarchitect vond hij een bouwvergunning niet echt nodig...’

de Sassenstraat. Maar ook dit plan haalde het niet. In 1911 presenteerde Krook zijn ontwerp voor een geheel nieuw stadhuis op de bestaande locatie. Hij ontwierp een monumentaal raadhuis in een bouwstijl, verwant aan die van raadhuizen in Duitsland uit het begin van de twintigste eeuw. Opvallend in dit ontwerp is de hoge raadhuistoren, een verwijzing naar de in 1860 gesloopte middeleeuwse raadhuistoren. In dit ontwerp zou de historische Schepenzaal een plek krijgen. Helaas werd ook dit prachtige ontwerp, dat een aanwinst voor het Zwolse stadsbeeld zou zijn geweest, niet uitgevoerd.

Maar Krook was niet de persoon om het bijtje er bij neer te gooien. Na het afwijzen van zijn stadhuisplan in 1911

maakte hij een compleet nieuw ontwerp voor een stadhuis op het terrein van park Eekhout. Dit plan, met een U-vormige plattegrond was een variant op het eerdere ontwerp. Ook dit ontwerp bezat een hoge toren, waarin zich tevens de ingangspartij bevond. Op 27 januari 1912 nam de gemeenteraad met 16 tegen 5 stemmen het voorstel voor dit nieuwe stadhuis aan. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 en de daarop volgende financiële tekorten maakte ook aan dit plan een voortijdig einde. Slechts de bouwtekeningen en een maquette van dit stadhuisontwerp, aanwezig in het depot van de Collectie Overijssel, herinneren nog aan dit ambitieuze plan van Krook.

Politiebureau's

In 1922 werd op de hoek tussen de Thomas a Kempisstraat en de Vechtstraat een 'Politiewachtgebouw met bovenwoningen' gebouwd. Op deze strategisch gelegen locatie ontwierp Krook een gebouw, opgetrokken in een stijl met kenmerken van de architectuur van Berlage. Helaas is dit markante gebouw gesloopt in 1979 en in 1986 vervangen door nieuwbouw.

In 1924 ontwikkelde Krook een plan voor de uitbreiding en nieuwbouw van het hoofdstedelijke politiebureau aan de Lombardsteeg, naast het stadhuis. Op deze locatie stond al eeuwenlang de 'Wheeme', de uit de middeleeuwen daterende pastorie van de Grote of St. Michaelskerk. In het verlengde van de Wheeme ontwierp Krook een nieuw politiebureau, een tweelaags pand gebouwd in sobere Amsterdamse Schoolstijl, met een monumentale hoofdingang aan de Lombardsteeg. Het politiebureau uit 1924 is in 1976 gesloopt om plaats te maken voor de uitbreiding van het stadhuis.

Schoolgebouwen

Een bijzonder grote productiviteit legde Krook aan de dag bij het ontwerp van een aantal schoolgebouwen in Zwolle. In opdracht van de gemeente ontwierp Krook in een tijdsbestek van 15 jaar maar liefst vijf openbare schoolgebouwen, een Gymnasium en een Ambachtsschool.

Het Gymnasium Celeanum uit 1930 aan de Veerallee is gebouwd in een stijl verwant aan de architectuur van Berlage. Krook ontwierp dit gebouw in samenwerking met architect W. Beumer. Het gebouw heeft een L-vormige plattegrond, het hoofdgebouw heeft een dwars-zadeldak dat in het midden onderbroken wordt door een puntgevel met de ingangspartij. Rechts van de school werd een gymnastieklokaal gebouwd.

Krook ontwierp in 1929 aan de rand van de wijk Kamperpoort de Elbertschool, een gebouw met stijlkenmerken van de Amsterdamse School. De symmetrische voorgevel wordt verlevendigd door twee halfronde uitbouwen, een bekend element in het werk van Krook. Ook bij de in 1929 gebouwde Hobbemaschool in de Schildersbuurt zien we een vergelijkbare halfronde entreepartij met een luifel. Dit schoolgebouw is in 2018 verbouwd tot woonappartementen.

Politiebureau met dienstwoningen op de hoek van de Thomas a Kempisstraat en de Vechtstraat, ansichtkaart ca. 1925 (Collectie Overijssel).

Het Assendorperplein kent een concentratie van maar liefst drie schoolgebouwen. Na de bouw van de Christelijke Kweekschool en de Koningin Wilhelminaschool, is in 1919 aan de noordzijde van het plein een Openbare Lagere school gebouwd naar ontwerp van Krook. Het tweelaags schoolgebouw is in een sobere baksteenstijl opgetrokken. Het schoolgebouw kreeg oorspronkelijke de naam 'School L', maar werd in 1957 omgedoopt in 'Eshuisschool'. Sinds 2007 is het gebouw in gebruik als Jenaplanschool.

In 1929 is de Parkschool aan de Westerlaan 22 geopend, als opvolger van de verouderde Brouwersschool op het Grote Kerkplein. Op de hoek van de Westerlaan en de Parkstraat verrees een monumentaal schoolgebouw op een L-vormige plattegrond. De smalle horizontale raampartijen en de hoge steile daken verraden de invloed van de Amsterdamse School.

In 1931 ontwierp Krook samen met architect A. Baart uit Leeuwarden de nieuwe Ambachtsschool aan de Mimosastraat. Het pand werd vanuit een L-vormige plattegrond opgetrokken in baksteen en beton. De gevels zijn voorzien van horizontale stroken baksteen, afgewisseld met brede rechthoekige stalen vensters. Op de hoek, waar de beide vleugels samenkomen, is een trappenhuis gerealiseerd met smalle, hoge vensters en een ingang onder een betonnen luifel. In de hal zijn vensters met fraai gekleurde glas-in-loodramen aangebracht, met voorstellingen van verkeer en techniek. Na de sluiting van de school in 1985 werd het complex gekraakt en in 2007 herbestemd tot wooneenheden en een culturele broedplaats.

Gymnasium Coleanum, Veerallee, ansichtkaart ca. 1933 (Collectie Overijssel).

Ambachtsschool Mimosastraat, ansichtkaart ca. 1935 (Collectie Overijssel).

Ontslag

Krook nam in mei 1930 plotseling ontslag vanwege zijn slechte verstandhouding met wethouder E. Bredewout. Op 15 oktober 1930 zou hij 65 jaar worden en met pensioen gaan. Een speciale onderzoekscommissie uit de gemeenteraad onderzocht de achtergronden van dit conflict. Bij Raadsbesluit van 26 mei 1930 werd aan Krook echter eervol ontslag verleend, mede vanwege zijn grote verdiensten voor de stad Zwolle. Architect Jan-Gerko Wiebenga, de ontwerper van het Openluchtzwembad aan de Ceintuurbaan volgde hem op. Op 4 juli 1939 nam Krook afscheid als voorzitter van de Schoonheidscommissie van het Oversticht, ter gelegenheid waarvan hij een koninklijke onderscheiding kreeg. Krook trok zich terug in zijn woonhuis aan de Veerallee en overleed op 16 mei 1944. Hij ligt begraven op de begraafplaats Bergklooster.

Literatuur

1. Bijlagen Raadshandelingen gemeente Zwolle, 1930, pag. 207-214.
2. Ir. A.A.B. van Diemen de Jel: de Sassenpoortenbrug in Zwolle: een brug die er zijn mag. NBS-nieuws, Nederlandse Bruggen Stichting, 1994.
3. Dorine van Hoogstraten: architectuurgids Zwolle van 1900 tot nu. Zwolle, 2005.
4. Inventaris van het archief van de Dienst Openbare Werken van de gemeente Zwolle (1842-1949).
5. Tineke Loggers: Lourens Krook (1865-1944), Zwols gemeentearchitect. Zwols Historisch Tijdschrift, 2001.
6. Marcel Overbeek: De Zwolse school; Zwolse schoolgebouwen van 1865 tot heden. Zwols Architectuur Podium, 2008.
7. Thom. J. de Vries: Geschiedenis van Zwolle, deel II, Zwolle, 1961.

*"Een passende omgeving om oude tijden te laten herleven
en uw cultureel erfgoed voor nu en volgende generaties
te behouden"*

Bolwerk Uurwerktechniek & Restauratie

Reparatie en restauratie van klokken, huisuurwerken
en torenuurwerken, ook voor particulieren.

Karel V-huis Sassenstraat 33 8011PB Zwolle
06-24539549 post@bolwerkuurwerk.nl
www.bolwerkuurwerk.nl

STIEL werkt aan bijzondere architectuur- en
erfgoedprojecten. Onze drijfveer is de samensmelting
tussen de unieke kracht van de opgave en de inspirerende
samenwerking. De tijd en aandacht die wij in onze
projecten investeren betaalt zich uit in een effectief proces
en een prachtig product.

Ledige Stede 29, Elburg www.burostiel.nl mail@burostiel.nl

Door onze vakmensen is uw monument klaar voor de toekomst

Salet verbetert vastgoed

Paxtonstraat 25 8013 RP Zwolle 038 421 62 69 info@salet.nl www.salet.nl

wat is jouw verhaal?

Wij geven vorm aan verhalen. Verhalen van mensen, merken en producten. Verhalen die informeren, overtuigen en inspireren. Verhalen die er toe doen. Hoe vertel jij jouw verhaal? Het huidige veelzijdige medialandschap geeft je alle kans om uiting te geven aan wie je bent, wat je drijft en wat je wilt. Vertel ons je verhaal en wij vertalen het in een vorm en in communicatiemiddelen waarmee je je doelgroep pakt en raakt.

bredewold communicatie vormgevers.

identiteit - strategie • concept - vormgeving • websites
online marketing • print - drukwerk www.bredewold.nl

Het Provinciehuis Overijssel:

Een modern paleis aan het park

Bij de ingebruikname van het Provinciehuis in 1972 verscheen een krantenartikel met de kop: 'Het Provinciehuis werd een paleis.' In het artikel wordt op kritische toon vermeld dat de provinciale ambtenaren in een luxe en duur 'betonnen kasteel' waren gehuisvest, en dat in een tijd van naderende economische crisis.¹ Het hoeft ons niet te verrassen dat het resultaat begin jaren zeventig naast enthousiasme ook gefronste wenkbrauwen opleverde. Dit moeten we zien in het licht van een lange aanlooptijd.

DOOR **ANNELIES SCHOLTZ**

In de jaren vijftig werden al de eerste plannen gesmeed, en pas in 1972 werd het complex in gebruik genomen. In die periode was er veel veranderd in de wereld. Een modern, functionalistisch ontwerp weerspiegelde niet meer voor iedereen de tijdgeest. Nu, ruim 50 jaar later, is er voldoende afstand en wordt de architectonische waarde van het gebouw weer gewaardeerd als onderdeel van de Wederopbouwperiode in Nederland. Deze waardering is bevestigd met de aanwijzing in 2025 als gemeentelijk monument. Een mooie aanleiding om eens te duiken in de bouwgeschiedenis en betekenis van het pand.

Noodzaak nieuw Provinciehuis

Als we het huidige Provinciehuis vergelijken met het oude Provinciehuis aan de Diezerstraat, dan kan het contrast bijna niet groter zijn. Het deels neogotische en deels neoclassicistische gebouwencomplex uit de negentiende eeuw was gevestigd in de historische binnenstad van Zwolle en verwees in bouwstijl en uitbundige decoraties naar het rijke verleden van Overijssel. Met

het nieuwe Provinciehuis koos men een heel andere weg: gelegen in een nieuw te ontwikkelen deel van Zwolle, met vrij en ruim uitzicht en veel glas en strakke lijnen, benadrukt het gebouw de blik naar de toekomst. Deze bouwstijl wordt Functionalisme genoemd (of ook wel Modernisme, Nieuwe Zakelijkheid of Nieuwe Bouwen) en is één van de belangrijkste architectuurstromingen in de Wederopbouwperiode, die grofweg duurde van 1940-1965. Na de verwoesting van de Tweede Wereldoorlog was er veel behoefte aan nieuwe woningen en ook veel behoefte aan een internationale, toekomstgerichte stijl.

De belangrijkste aanleiding voor nieuwbouw was echter niet zozeer een nieuw wereldbeeld, maar heel praktisch een gebrek aan ruimte. Nadat Thorbecke in 1850 de eerste Provinciewet invoerde, groeide het aantal medewerkers van de provincie gestaag. Vooral na de Tweede Wereldoorlog werd deze groei explosief, waardoor noodgedwongen allerlei provinciale diensten op andere locaties werden gevestigd. De Planologische Dienst, de Provinciale Waterstaat, de Bibliotheek, het bureau

Het oude Provinciehuis aan de Diezerstraat, prentbriefkaart 1902 (Collectie Overijssel).

‘Het contrast met het oude Provinciehuis kan bijna niet groter zijn’

Paspoorten, allemaal hadden ze hun eigen plek nodig.² Deze verspreiding van diensten over de hele stad was natuurlijk niet bevorderlijk voor de samenwerking. Men raakte er van doordrongen dat nieuwbouw onvermijdelijk was. Eerst dacht men aan een locatie aan de Potgietersingel, maar in de jaren vijftig liet het provinciebestuur het oog vallen op een perceel van de gemeente in de Wezenlanden. Bouwen kon nog niet meteen: vanwege de woningnood hadden woningen voorrang op overheidsgebouwen. In 1956 werd de Bouwcommissie Nieuw Provinciehuis opgericht, met daarin deskundige ambtenaren en statenleden. Deze commissie wijdde zich aan het opstellen van een Programma van Eisen, dat in 1958 gereed was.

Het huidige Provinciehuis aan de Luttenbergstraat, 1976 (Collectie Overijssel).

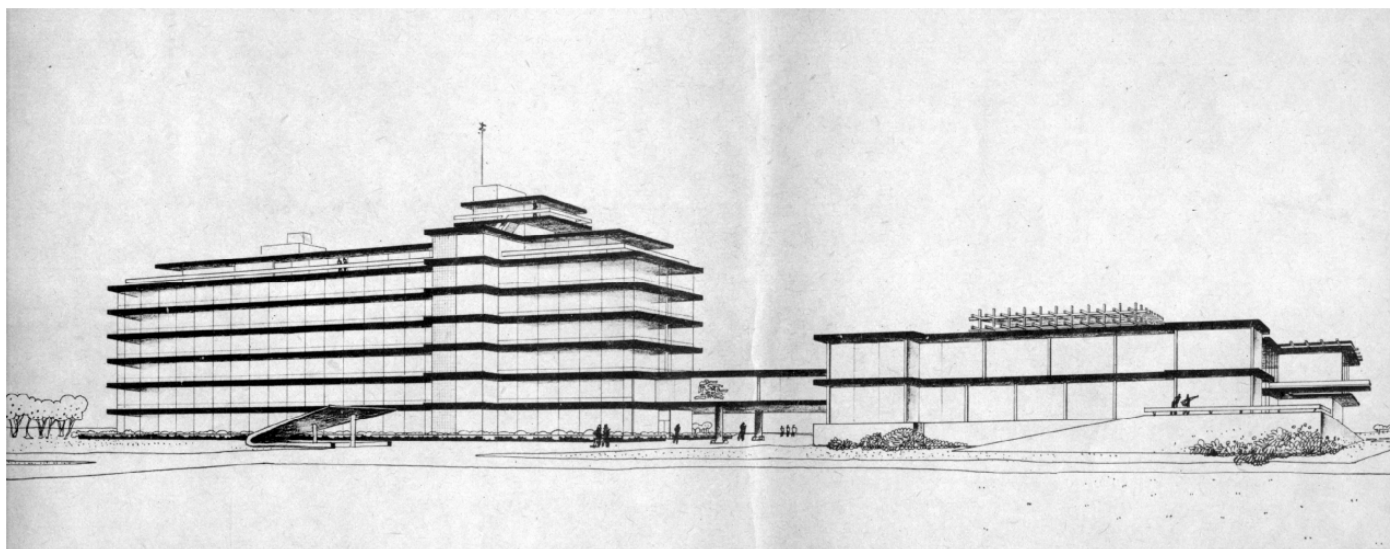
Belangrijkste wens voor het nieuwe Provinciehuis was dat het uit twee delen zou bestaan: een representatief gedeelte en een werkgedeelte, met ieder hun eigen ingang. De Statenzaal moest het hoofdelement worden van het representatieve gedeelte. In het werkgedeelte moesten de drie belangrijkste diensten, namelijk Griffie, Provinciale Waterstaat en Provinciale Planologische Dienst, ieder hun eigen plek krijgen en tegelijk onderling contact kunnen hebben. Een documentenlift was uiteraard een noodzaak in deze pre-digitale tijd. Ook was de wens om de kantine op de bovenste verdieping te vestigen, het liefst met een daktuin.³

Keuze voor een architect

Na een uitgebreid selectieproces door de Bouwcommissie mochten vijf architecten een schetsontwerp indienen: prof. M.F. Duintjer te Amsterdam, prof. G.H.M. Holt te Haarlem, ir. J.W.C. Boks te Rotterdam, Ir. J.C. Rentjes uit Almelo en bureau H. Mastenbroek en J.H. de Herder uit Zwolle. Deze zouden beoordeeld worden door een onafhankelijke Commissie van Advies. Op 1 september 1960 hadden zij alle vijf inzendingen binnen en na langdurige beraadslaging kwamen zij tot de conclusie dat het ontwerp van architect M.F. Duintjer, met als titel ‘Over de IJssel’, de meeste potentie had. Hoewel men in dit plan ook zwakke plekken zag, droeg het plan volgens de commissie door zijn ‘muzikale architectuur (...) grote beloften’ in zich.

Provinciale Staten stemde in met deze architectenkeuze en zo kwam het dat architect Marius Duintjer in maart 1961 de opdracht kreeg om zijn plan uit te werken. Hierbij werden enkele wijzigingen meegenomen,

➤

Inzending ontwerp 'Over de IJssel', M.F. Duintjer, perspectief vanuit het westen, 1960 (Collectie W.S. Aalbers).

zoals het verplaatsen van het gehele complex 18 meter naar achteren. Hiermee kon meer parkeerruimte worden gerealiseerd. Verder is opvallend dat de noordoostelijke gevel van het representatieve bouwdeel, grenzend aan de onderdoorgang, in het uitgewerkte plan een schuine gevel kreeg. Dit is de enige schuine buitengevel in het hele plan en is een subtiële versterking van de relatie met de Schuurmanstraat, die in dezelfde lijn ligt als deze schuine gevellijn. De Schuurmanstraat werd ten tijde van de planvorming beschouwd als toekomstige hoofd-ontsluitingsroute voor het centrum. In het werkgedeelte was een opvallende wijziging dat het traditionele cellenkantoor werd vervangen door het systeem van de open ruimten, ook 'bureaulandschap' genoemd. Dit was toen nog een behoorlijk nieuw concept, wat de Bouwcommissie tijdens studiereizen had gezien in kantoren in Duitsland en Nederland. Het concept werd bij de ingebruikname door de ambtenaren in het algemeen niet goed ontvangen. Er waren veel klachten over geluidsoverlast en afleiding.⁴ Desondanks zag men ook voordelen, zoals beter contact en samenwerking.

In 1963 gingen Provinciale Staten akkoord met het definitieve ontwerp, in de veronderstelling dat de bouw snel kon gaan beginnen. Het rijk besloot echter dat woningbouw nog steeds de hoogste prioriteit had en dat de bouw van het Provinciehuis nog even in de wachtstand moest blijven. Uiteindelijk werd de bouwvergunning pas in 1967 verleend. In de tussentijd werd het terrein al wel bouwrijp gemaakt. Aangezien het Provinciehuis hoger kwam te liggen dan het maaiveld van het park, werd de keermuur aan de parkzijde ook alvast opgetrokken. Ook kwam in deze wachtperiode een belangrijke ontwerpwijziging tot stand: op aandrang van Provinciale Staten werd (in plaats van een eerder ontworpen wenteltrap) een rechte statietrap van grote allure ontworpen aan de buitenwand van de Statenzaal.

In april 1967 konden de werkzaamheden van start gaan. Hoofdaannemer was Van Egteren Aannemersbedrijf NV uit Enschede. Het duurde nog tot 1971 voor het werkgedeelte in gebruik kon worden genomen, een jaar later gevolgd door het representatieve gedeelte.

Taal van de architectuur

Het Provinciehuis is opgebouwd uit twee losstaande bouwdelen die verbonden zijn met een loopbrug. De beide bouwdelen hanteren dezelfde vormtaal: platte daken, veel glasstroken, afgewisseld met natuursteen en schoon metselwerk. De verdiepingen worden duidelijk gemarkeerd door de uitstekende betonvloeren, en hierdoor kent het gebouw een sterke horizontale geleding. Ondanks deze overeenkomst in vormtaal, onderscheiden de bouwdelen zich duidelijk van elkaar. Met name in vorm: het linker bouwdeel is langgerekt en hoog op een smalle, rechthoekige plattegrond, terwijl het rechter bouwdeel juist een laag gebouw is op een min of meer vierkante plattegrond.

Interieur werkgedeelte, 1978 (Collectie Overijssel).

*Monumentale trapopgang naar Statenzaal
(Waanders, 1973 - foto Ger Dekkers).*

Ondanks de geringe hoogte van dit rechter bouwdeel, is van de buitenzijde goed af te lezen dat het om het representatieve deel gaat. De forse verdiepingshoogte op de eerste verdieping laat meteen zien dat zich hier de belangrijke ruimtes bevinden. Ook is op het platte dak goed het hogere middendeel te zien, dat zorgt voor lichttoetreding in de centraal gelegen Statenzaal. Opvallend zijn de uitbouwen die het bestuursgedeelte verlevendigen: twee vierkante uitbouwen aan de zuidzijde, maar vooral de uitbouw aan de parkzijde, het langwerpige 'balkon' wat als een soort spreekgestoelte kan dienen richting het park. Deze plek werd uitgekozen voor de officiële openingshandeling door koningin Juliana.

Het linker bouwdeel, nu bekend als het kantoorgedeelte, telt zeven verdiepingen en twee kelderlagen. Om dit niet een saai rechthoekig blok te laten zijn, heeft de architect met enkele subtiele middelen het ontwerp verlevendigd. Zo ligt de bovenste verdieping een stukje terug, waarmee ruimte is ontstaan voor een dakterras. Ook zijn twee trappenhuisen tegen de lange zijden van het hoofdvolume geplaatst. De dakopbouw met vlaggenstok geeft het geheel een verticaal accent. Door zijn lengte vormt het Provinciehuis een barrière tussen het oude stadscentrum en het nieuwe park, maar tegelijk vormt de loopbrug een poort die beide verbindt. Op symbolisch niveau vormt het Provinciehuis daarmee zowel scheiding als verbinding tussen stad en platteland – en tussen verleden en toekomst.

‘Een statietrap van grote allure’

De verbindende loopbrug krijgt nadruk door de vier markante paddenstoelkolommen, en bevatte oorspronkelijk de kamer van de Commissaris van de Koningin, de kamers van het Kabinet en de vergaderkamer van Gedeputeerde Staten. Dit was een symbolische plek, die door de Commissie van Advies als volgt geïnterpreteerd werd: 'Dat de notie van een provinciehuis dat stad en land verbindt, Duintjer niet vreemd is geweest blijkt uit de plek die hij het symbolische spel van het provinciebestuur, de Commissaris van de Koningin, toebedacht: op de as van de Schuurmanstraat, die stad en land samenbindt.'³

De binnenhuisarchitecten H. Salomonson en Th. Tempelman waren verantwoordelijk voor het interieur. Vooral in het representatieve bestuursgedeelte is flink uitpakkt. De monumentale trap langs de Statenzaal, de houten leuningen met geïntegreerde bankjes, de plafondafwerking, natuurstenen vloeren en de ruw betonnen wandafwerking vormen samen een voor die tijd zeer indrukwekkend geheel. De inrichting is gecompleteerd met veel planten en strakke moderne meubels. In het kantoorgedeelte hebben diverse verbouwingen de originele inrichting vervangen. Alleen in de trappenhuisen zijn de originele vloer- en wandafwerkingen en de glazen bouwblokken nu nog aanwezig.

Park de Wezenlanden

De bouw van het Provinciehuis is niet los te zien van de ontwikkeling van Park de Wezenlanden. Vlak na de Tweede Wereldoorlog ontstonden de eerste ideeën om een park aan te leggen op deze ➤

*De Brug en de ingang naar het kantoorgedeelte, 2025
(Provincie Overijssel – Janneke Veldman).*

*De Parkzaal achter de Statenzaal
Waanders 1973 (Ger Dekkers).*

laaggelegen gronden die ooit in bezit waren van het Weeshuis. In het stedenbouwkundige plan van W.M. Dudok van 1948 werd het terrein al bestemd als 'groene long' voor de wijk die hier omheen zou verrijzen.⁶ Na onenigheid met Dudok vroeg de gemeente aan ir. S.J. van Embden om een nieuw stedenbouwkundig plan te maken. Zijn plan uit 1955 bood in het westen van deze groene long mogelijkheid om een representatief bouwwerk neer te zetten. Hiervoor kwam al snel het nieuwe Provinciehuis in beeld. De gemeente besloot toen om ondanks al bestaande plannen voor het park, te wachten op overleg met de tuinarchitect van de toekomstige tuin van het Provinciehuis.

Vanaf 1962 werd Mien Ruys, de internationaal bekende tuinarchitecte uit Dedemsvaart, op voorspraak van architect Duintjer betrokken bij de planvorming. Ruys werkte daarbij nauw samen met Evert Cornet van de Koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij, die in opdracht van de gemeente werkte. Gezamenlijk ontwierpen zij in 1963 een nieuw plan voor het Park de Wezenlanden. De rechte lijnen, de eenvoud en het sobere materiaalgebruik zijn kenmerkend voor dit modern functionalistische park. Het sloot daarmee zeer goed aan op het ontwerp van Duintjer voor het Provinciehuis. Op de overgang van het Provinciehuis naar de grote speelweide, ontwierp Ruys een keermuur van basaltkeien, die het hoogteverschil moest opvangen. Ook ontwierp ze een bloementuin aan de parkzijde van het kantoorgedeelte. In de tuin van het Provinciehuis zou ook een kunstwerk worden geplaatst van de kunstenaar Hans Petri. Het kunstwerk zou opgebouwd worden uit een glooiend landschap van asfalt. Het werd besproken in de Staten, waar het woord 'maanlandschap' viel, en men uiteindelijk groen verkoos boven stenen. Later kon hij alsnog een vergelijkbaar kunstwerk aanleggen bij het nieuwe kantoorgebouw van de IJsselcentrale.⁸

Opening gebouw

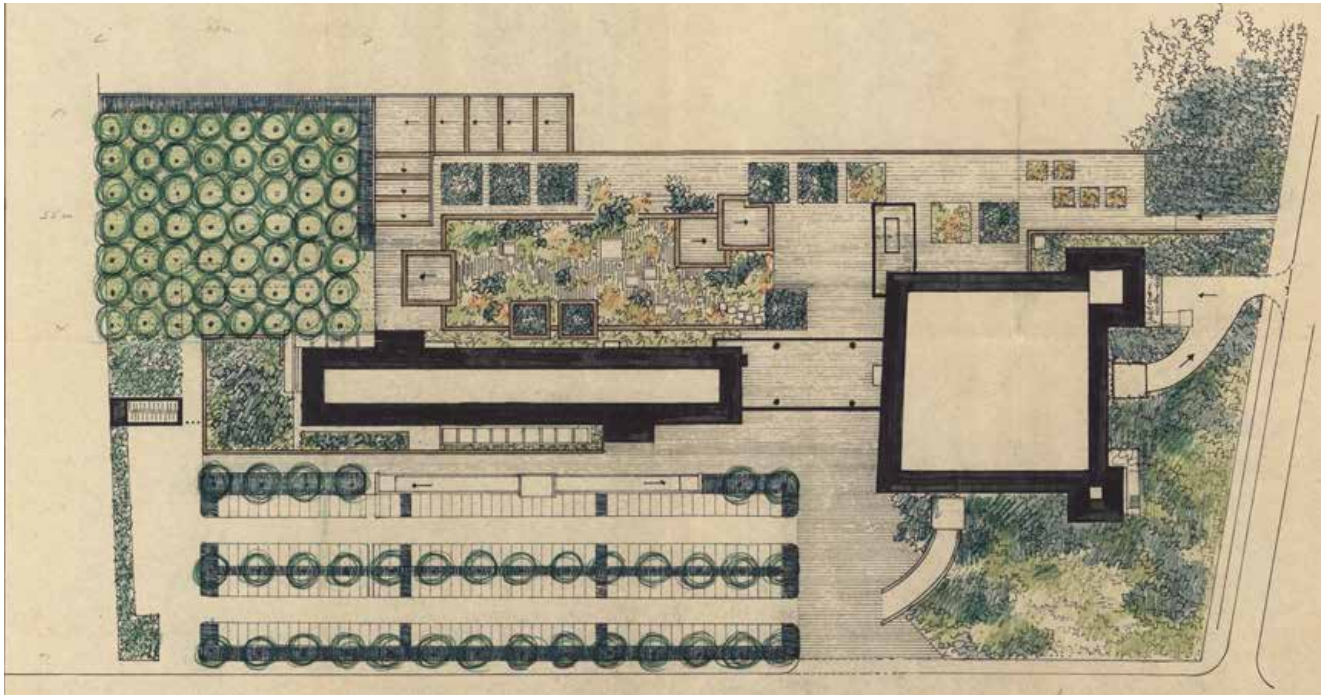
Nadat in 1971 het kantoorgedeelte en in 1972 het bestuursgedeelte in gebruik waren genomen, volgde op 3 mei 1973 de officiële opening van het Provinciehuis door Koningin Juliana. Ter gelegenheid van de opening verschenen twee boekjes, één over het gebouw zelf en één over de kunstcollectie van Paul Citroen.⁷ Toen het nieuwe Provinciehuis van Overijssel in Zwolle begin jaren zeventig klaar was, wilde men de representatieve ruimtes 'aankleden' en werd contact gelegd met de bekende kunstenaar Paul Citroen. Hij stond ruim 150 werken uit zijn kunstcollectie in bruikleen af. Deze collectie bevatte naast eigen werk ook werken van eigentijdse kunstenaars, zoals Karel Appel, Marc Chagall, Salvador Dali en Charley Toorop.

Wijzigingen

Na ruim vijftig jaar gebruik is het niet verwonderlijk dat er enige aanpassingen zijn gedaan. De manier van werken veranderde en de omvang van het ambtenarenapparaat nam toe. In de jaren tachtig werd het interieur van het kantoorgedeelte dan ook grondig aangepast. Door de bouwwijze waren er weinig dragende muren en kon de ruimte zonder al te veel bouwkundige ingrepen opnieuw worden ingericht. In 1990 is het kantoorgedeelte aan de parkzijde uitgebreid met een haaks geplaatste vleugel. Door de bouw van de nieuwe vleugel moest de tuin ook worden aangepast. Het ontwerp hiervoor werd gemaakt door het bureau van Mien Ruys. In de jaren 2004-2006 is het interieur van het kantoorgedeelte opnieuw ingericht naar ontwerp van bureau Kraaijvanger uit Rotterdam. Onderdeel hiervan was de nieuwe goudkleurige afwerking van de betonwand rond de Statenzaal. Uit die periode stamt ook het kunstwerk bovenop het gebouw, voorstellende een pen en papier, van kunstenaar Jeroen Henneman.

Interieur Statenzaal in 2001, Fotograaf L.M. (Loek) Tangel, (Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Documentnummer 338.325).

Groeninrichtingsplan door bureau Mien Ruys, gewijzigde versie 1971 (Collectie Overijssel).

Ondanks deze wijzigingen heeft het Provinciehuis volgens kenners nog steeds een hoge mate van architectonische gaafheid, en wordt gezien als een belangrijke vertegenwoordiger van het naoorlogse type provinciale overheidsgebouwen.⁵ De vormgeving en afwerking van het bestuurscentrum, wordt, mede vanwege de gaafheid, gezien als een zeer waardevol specimen van 'representatieve' architectuur uit de twintigste eeuw en zelfs als een unicum binnen Nederland.³

Bij de opening van het Provinciehuis in 1973 benadrukte de Commissaris der Koningin, mr. J.L.M. Niers, dat het gebouw niet een eindpunt maar een startpunt was: '... het Provinciehuis is nu gebouwd, het huis der provincie moet nog gebouwd worden. Om dat doel te bereiken beoogt dit gebouw een open en doorzichtig huis te zijn, is het vrij in de ruimte gesitueerd en door parknatuur omgeven, niet om af te stoten doch om tot bezoek te nodigen, is het als een aan de gemeenschap dienend bouwwerk opgericht om de burgers een dienstbaar instrument te zijn..⁹

Koningin Juliana opent het Provinciehuis op 3 mei 1973 en laat met mr. J.L.M. Niers, Commissaris van de koningin, een postduif los. (Collectie Nationaal Archief).

Bronnen

1. 'Het Provinciehuis werd een paleis' *De Telegraaf*, 27-10-1972, p.4.
2. *Provinciehuis Overijssel* (uitgave Waanders, 1973).
3. Jacqueline Heijenbrok en Guido Steenmeijer, *Provinciehuis Overijssel in Zwolle, Bouwhistorische Opname*, De Fabryck Bureau voor Bouwhistorisch Onderzoek, (Utrecht, tweede herziene uitgave 2008.)
4. *Reportage over het nieuwe Provinciehuis in Zwolle*, Beeldbank Collectie Overijssel, 1973.
5. *Redengevende omschrijving* (Gemeente Zwolle, 2024).
6. *Park de Wezenlanden*, Trudy van Es, *Zwols Historisch Tijdschrift* 2005, nr.3, p. 119-128.
7. *Collectie Paul Citroen, Provinciehuis Overijssel*, Hans Redeker (uitgave Waanders, 1973).
8. 'Maanlandschap' nu een twistappel in Zwolle, *Trouw*, 30-03-1974.
9. 'Provinciehuis geopend', *Tubantia*, 03-05-1973, p.5.

Er zijn veel architecten die nauwelijks bekend zijn maar met kwalitatief goed werk toch een flink stempel drukken op de bebouwde omgeving. Eén van hen is de Zwollenaar G.Th. Ruberg (1886-1957). Dit artikel geeft een overzicht van zijn leven en oeuvre, grotendeels gebaseerd op in kranten gepubliceerde vermeldingen.¹

Architect G.Th. Ruberg

Voorvechter van volkswoningbouw

DOOR **GERAART WESTERINK**

‘De heer Ruberg heeft op het gebied van moderne woningbouw ruimschoots zijn sporen verdiend’
(*Kamper Courant*, 5 maart 1926)

Basis

Gerhardus Theodorus Ruberg is op 8 december 1886 geboren in Zwolle aan de Molenstraat in Assendorp. Zijn ouders waren Bernardus Hermanus Franciscus Ruberg en Johanna Margrita Mookate. Vader was aannemer en architect. De kleine twintig werken die van hem tot nu toe bekend zijn staan overwegend in en rond Assendorp, zoals twee complexen van twintig huizen voor respectievelijk bouwvereniging ‘Concordia’ (1903) en ‘De Volharding’ (1903-1904). De laatste verdeeld over drie blokken aan twee nieuwe straten bij het Assendorperplein.² Daarnaast gaf Ruberg senior les in bouwkundig tekenen en aanverwante vakken in Hattem, Heino en Zwolle; bijvoorbeeld aan toekomstige ambachtslieden van de Vereeniging Eendracht aldaar.³ Ongetwijfeld bracht hij zijn kennis en ervaring met enthousiasme over op twee zonen toen die interesse in het bouwvak toonden. Johannes Antonius werd aannemer, Gerhardus Theodorus architect en (tijdelijk) docent. Tijdens de eerstesteenlegging voor de woningen van De Volharding in 1903, werd niet alleen vader Ruberg voor zijn toewijding bedankt, maar ook zijn zoon, al is niet duidelijk welke.⁴

In 1914 verschijnt voor het eerst een G.Th. Ruberg in de annalen als autonoom architect en wel van een fabrieksuitbreiding voor Van Thiel's Draad-Industrie te Beek en Donk: op dat moment ook zijn vestigingsplaats. Dit moet wel ‘onze’ Ruberg zijn.⁵ Het zal niet zijn eerste opdracht zijn geweest, al zijn er tot nu toe geen vroegere bekend. Daarna duurt het even - mogelijk door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog - voordat zijn naam weer opduikt. Hij is inmiddels

terug in Zwolle en prijst zichzelf in advertenties aan als docent bouwkundig tekenen en lijn- en vaktekenen. Een jaar later meldt hij de start van een eigen architectenbureau, gevestigd aan de Bartjensstraat 32 en vanaf 1922 aan Anjelierstraat 4.⁶ Het nummer Bartjensstraat 32 bestaat inmiddels niet meer. Anjelierstraat 4 is een eenvoudig huis in een klein woningblok. Het is een tijd van settelen. Op 20 september 1921 trouwt hij in Almelo met Arnoldina Wilhelmina van Riggelen, geboren in 1893 in Den Ham. Een jaar later komt hun eerste kind levenloos ter wereld. Tussen 1927 en 1933 zullen er nog vijf volgen, vier dochters en een zoon, die genoemd werd naar zijn vader. Als woonadres wordt Assendorperstraat 166 vermeld.⁷

Vroege Zwolse opdrachten

Ondertussen probeert hij zijn architectenpraktijk van de grond te krijgen. Een vroege klus in Zwolle is de verbouwing (1919) van café De Beurs op het Groote Kerkplein tot hotel-café-restaurant, volgens de krant 'een kunststukje dat architect en aannemer alle eer aandoet', met een 'moderne, frissche inrichting'.⁸ Ruim een jaar later neemt hij het patronaat van de R.K. Jeugdorganisatie St. Aloysius aan de Thorbeckegracht onder handen, dat hij waarschijnlijk nog als jongeling had bezocht: in het sterk gesegregeerde Nederland van die tijd zijn de Rubergs overtuigde katholieken. Bij het verstrekken van opdrachten blijft men bij voorkeur in eigen kring. In 1922 had hij zich al aangesloten bij de katholieke werkgeversvereniging. Mogelijk behoorden ook de eigenaars van chocolaterie H.J. Dierowie gevestigd aan Roggenstraat 7, of het luxe manden- en stoelenmagazijn van de firma Wed. J.

Gerrits, gevestigd aan Melkmarkt 35, wier winkels Ruberg in 1923 grondig verbouwt, tot de katholieke zuil.⁹

Woningbouw

In de eerste decennia van de twintigste eeuw zijn woningbouwverenigingen in opkomst, gestimuleerd door de betere financieringsmogelijkheden via overheidsinstellingen die de Woningwet van 1901 biedt. Dit is ook zichtbaar in Zwolle, een stad die sinds de middeleeuwen een geleidelijke groei heeft gekend, maar na de aanleg van het spoorwegennet een inhaalslag maakt. Aan vrijwel alle kanten van de stad vinden uitbreidingen plaats, vaak met oude uitvalswegen als as.¹⁰ Er is de meeste behoefte aan arbeiders- en middenstandwoningen: een soort arbeiderswoning XL. Het aantal woningen in Zwolle stijgt van 7594 in 1919 tot 10742 in 1936. Het oppervlak van de bebouwde kom neemt met meer dan de helft toe.¹¹ Dit is de markt waarop Ruberg zich - al dan niet bewust - gaat richten. Het zal het karakter van zijn oeuvre, dat vooral in het interbellum tot stand komt, voor een belangrijk deel bepalen. Zijn ontwerpen zijn in alle delen van de stad te vinden, van het oude centrum, tot de wijken Diezerpoort, Kamperpoort en de Veeralléebuurt. Het zwaartepunt ligt echter in en rond Assendorp, waar zijn familie wortelde, en de wijken Pierik en Wipstrik.

Het begin is voorzichtig. In 1922 ontwerpt hij een drietal woningen met bakkerij en slachterij voor verschillende particulieren aan de Rembrandtlaan en Hobbemastraat in de wijk Diezerpoort. Voor een andere opdrachtgever bouwt hij dat jaar negen middenstandswoningen aan de

Rembrandtlaan 55 en 57.
Gebouwd omstreeks 1922
(Collectie Overijssel).

‘Dit huurkoop-systeem kost de overheid niets dan eenige morele steun’

(Het Gezin, 1 maart 1929)

Veerallee. Daarna volgen grotere klussen. In 1923 ontwerpt hij 54 eengezinswoningen voor ‘Gemeenschappelijk Belang’, ondanks raaddiscussies over de verkoop van de grond, waarvoor ook andere gegadigden waren. Zelfs de minister – als kredietverstrekker – bemoeit zich ermee.¹² Voor een belendend bouwterrein heeft Ruberg inmiddels een nieuwe bouwvereniging gevormd, waaruit blijkt dat hij niet alleen een uitvoerende, maar ook actieve initiërende rol heeft, wat voor meerdere projecten gold.¹³ Het jaar daarop tekent hij zeventien woningen en een woning en winkelhuis voor ‘Eigen Woning’ en 68 eengezinswoningen en drie winkels voor ‘Ons Huis’. Het laatste complex is gesitueerd in een blok tussen de Molenstraat en Assendorperstraat waarbinnen onder meer de Iris- en Papaverstraat liggen. Het bestaat uit vier woningtypes, met een openbaar plantsoentje aan de Assendorperstraat. De bouw verloopt voorspoedig. Na de eerste steenlegging, eind mei 1924, betrekken de bewoners vanaf midden oktober hun woningen. Januari 1925 vindt de opening plaats. Voorzitter Zalm prijst de architect ‘die dit complex zoowel wat architectuur als interieur betreft tot een der mooiste van Zwolle’s buitenwijken gemaakt heeft’, ongetwijfeld welgemeend, maar enigszins overdreven of ten minste inflatoir gezien latere ontwikkelingen.¹⁴ Het komt tot stand dankzij financiële steun van rijk en gemeente, maar ook dankzij de spaarzaamheid en daadkracht van de leden van ‘Ons Huis’. Zij hebben het project opgezet en vervolgens tien procent van de bouwkosten van hun huis aanbetaald en de rest als collectieve hypotheek opgenomen, waarvoor de gemeente zich garant stelt. Mogelijk hebben ze ook een deel van de arbeid verricht, in ieder geval organisatorisch. In de maandelijkse huur is een bedrag voor aflossing, rente, onderhoud, belasting, verzekering en dergelijke inbegrepen. Door de aflossing daalt de huur en wordt het huis op termijn eigendom van de bewoners, de zogenaamde huurkoopregeling. Als dat punt is bereikt kan de stichting of vereniging worden ontbonden. Deze samenwerking tussen particulier en overheid garandeert collectieve betrokkenheid en verantwoordelijkheid en biedt perspectief voor de bouw van kwalitatief goede en betaalbare woningen met zorgzame bewoners. Ruberg wordt er een belangrijke pleitbezorger van, wat ook tot eigen voordeel strekt.

Kampen

Rubergs eerste grootschalige opdracht via de huurkoopconstructie was een organisatorisch, financieel en architectonisch succes geworden en trok daarmee de aandacht in het nabijgelegen Kampen, waar recent een flink stuk grond was opgespoten voor de bouw van de eerste grootschalige wijk buiten de middeleeuwse veste. Stichting Onze Woning benaderde hem voor de bouw van een twintigtal woningen aan de rand van het opgespoten terrein, met fraai uitzicht over de landerijen richting Zuiderzee. De bouw verliep gesmeerd, ook in financieel opzicht. De stichting kon na enkele decennia worden opgeheven. De woningen zien er een eeuw na de oplevering nog steeds verzorgd en aantrekkelijk uit.¹⁵ Andere Kamper verenigingen volgden. R.K. Werkliedenvereniging St. Joseph richtte met hulp van Ruberg een gelijknamige Bouwstichting op (1926). Voor Stichting Eigen Haard ontwierp hij acht kleine middenstandswoningen (1927), en voor de Stichting Eendracht 54, deels gelegen aan en rond de Wilhelminalaan (1928): de as van de Oranjewijk, waarop Ruberg een flinke stempel drukte.

Expansie

Het zijn hectische jaren voor de architect. Naast grootschalige woningbouwprojecten heeft hij ook andersoortige, vaak meer bescheiden opdrachten onder handen. Zo ontwerpt hij in 1924 in Ittersum een boerderij aan de Zwarteweg en een tuinderswoning. Ter plekke van de afgebroken percelen Assendorperstraatweg 42-48 bouwt hij in opdracht van Th.G. en J.D. Forster een winkel met twee bovenwoningen (1926-1927). Een mooi symmetrisch ontwerp met fraai glas-in-lood, twee elegante lantaarns, markante belettering

Papaverstraat. Gebouwd omstreeks 1924 voor ‘Ons Huis’ (Collectie Overijssel).

Assendorperstraat. Woon-winkelpand gebouwd in 1926-1927 in opdracht van Th.G. en J.D. Forster (Collectie Overijssel).

en andere eenvoudige, maar doelgerichte (baksteen)ornamentiek. Er is een duidelijke stilistische verwantschap met café-restaurant Suisse, Luttekestraat 17, waar hij in opdracht van de familie Van Vilsteren in dezelfde tijd (1926) een flinke verbouwing uitvoert, waarbij onder meer de gevel wordt vervangen.¹⁶ Deze relatief sobere voorbeelden van de Amsterdamse Schoolstijl behoren tot de esthetische hoogtepunten in zijn oeuvre. Mogelijk was Ruberg gehaast op weg naar 'Suisse' toen hij in de zomer van dat jaar in de bocht van de Luttekestraat en de Blijmarkt met zijn auto op het trottoir belandt en drie ladders omverrijdt. Een schilder stort van zes meter naar beneden en klaagt over rugpijn. De chauffeur blijft ongedeerd. Het ongeval haalt de landelijke kranten.¹⁷

Meer woningbouw

Ondanks de activiteiten in Kampen (en incidenteel Almelo, Soest en Denekamp) blijven de expanderende agglomeratie Zwolle en het omringende Zwollerkerspel zijn voornaamste werkterrein. Het accent ligt op de woningbouw, mede dankzij de stichting van een aantal nieuwe bouwverenigingen, die in de jaren twintig en dertig in verschillende wijken activiteiten ontplooiën, waarbij vaak de huurkoopregeling wordt toegepast. In 1927 ontwerpt hij voor 'Het Noorden' rond de Albert Cuy- en Tooropstraat in stadsdeel Diezerpoort zestien middenstandswoningen, 23 burgerwoningen en twee winkels. In oktober 1928 wordt een complex van de katholieke bouwvereniging 'Dr. Schaepman' geopend, mogelijk tot stand gekomen op initiatief van de Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel St. Raphaël. In 1931 gevolgd door 23 andere woningen voor deze vereniging. In hetzelfde jaar adverteert administratiekantoor Friso met veertien riante middenstandswoningen naar Rubergs ontwerp op een 'gewild terrein' bij de Vecht, langs de Wipstrikkerallee en een 'nieuw aan te leggen straat' tegenover de Hanekamp in de wijk Wipstrik.¹⁸ 'Stichting Ons Genoegen' schakelt hem in bij de realisatie van 34 eengezinswoningen op een terrein tussen de Hortensia- en Meidoornstraat (1928) en bij de bouw (1931) van 23 woningen aan de Hortensia- en Korenbloemstraat. In 1928 bouwt hij voor 'Woningstichting Volkswelzijn' 101 huizen op

'Suisse'. Luttekestraat 17. Gebouwd in 1926 in opdracht van de familie Van Vilsteren (Geraart Westerink).

een terrein 'buiten de Kamperpoort', in 1934 gevolgd door 79 'Volkswelzijnswoningen' in wijk De Dieze. Dat lijkt voorlopig het laatste grote volkshuisvestingsproject van hem te zijn geweest. De woningen lijken veel op elkaar. Je herkent al snel Rubergs hand. In een tijd dat de Amsterdamse School zich door heel Nederland verspreidt met zijn uitgesproken fantasierijke en expressieve baksteenarchitectuur, waarbij veel ruimte is voor decoratie en ornamentiek en een speels en beeldend gebruik van het materiaal, daar is Rubergs architectuur sober en terughoudend. Hij varieert wat met daken, rooilijnen en metselverbanden, voegt soms een erkertje of balkonnetje toe maar het blijft ingetogen. Het kan een karaktertrek zijn, maar ongetwijfeld spreekt ook de aard van veel opdrachtgevers een rol: verenigingen opgezet door spaarzame, hardwerkende particulieren, of idealistische organisaties, die geen geld (over) hadden voor overbodige opsmuk. Pragmatisme en dienstbaarheid overheersen. Alles is gericht op resultaat en doelmatigheid. Ruberg heeft niet de behoefte zichzelf te profileren met opzichtige ontwerpen.

Promotor van de huurkoopregeling

De door Ruberg veelvuldig toegepaste huurkoopregeling wordt door velen als een ideale methode gezien om vooruitstrevende arbeiders en

middenstanders aan een degelijke en relatief goedkope eigen woning te helpen. Tussen 1924 en 1929 zijn in Zwolle door zeventien stichtingen 628 woningen op deze wijze gebouwd en in Kampen 300. Ruberg heeft daarin een fors aandeel, als bouwer en promotor. In discussies over volkshuisvesting worden hij en zijn werk regelmatig als voorbeeld aangehaald, bijvoorbeeld in het Overijsselsch Dagblad. Het artikel krijgt veel weerklank, vooral in het katholieke zuiden.¹⁹ Aandacht die Ruberg enthousiast aanwakkert, waarbij idealistische en zakelijke motieven innig lijken verbonden. Gestimuleerd door de behaalde resultaten en mede door zijn toedoen schieten ook elders huurkoopinitiatieven uit de grond, zoals in Almelo, Amersfoort, Eindhoven en Breda.²⁰

Andere opdrachten

Naast die voor volkswoningbouw blijven ook de andere opdrachten doorlopen. Ruberg bouwt tientallen individuele huizen voor particulieren, vooral aan de randen van Zwolle. Hij moderniseert winkels en is betrokken bij de nieuwbouw van de pastorie van de Michaëlskerk. In 1929 voorziet hij het negentiende-eeuwse kantoor van de Nutsspaarbank aan de Blijmarkt van een nieuw interieur. De bankzaal krijgt betimmeringen in Slavonisch eikenhout, een schoorsteenmantel met gekleurde tegels en loketten, om de klant meer privacy te bieden. Zo weet hij met 'eenvoudige middelen het interieur belangrijk te verfraaien'.²¹ Ook buiten de architectuur laat hij van zich horen. Tijdens het in 1932 in Zwolle gehouden congres van de Algemene Nederlandse Vereniging voor Vreemdelingenverkeer (A.N.V.V.) krijgt de Zwolse V.V.V. een vaandel aangeboden naar zijn ontwerp, geborduurd

St. Jozefkerk Assendorperstraat, ontworpen in samenwerking met architect Joh. Sluijmer. 1932 (Collectie Overijssel).

door nijvere dames, met onder meer de afbeelding van St. Michaël die de duivel verplettert. Bij het zilveren priesterfeest van pater G. van Kalmthout van het Sint Thomas-klooster in 1939 zorgt hij voor een 'grootsche en stijlvolle versiering van de geheele kerk'.²²

Kerken

Ijkkunten in zijn oeuvre vormen twee stilistisch verwante religieuze gebouwen. De eerste is de St. Jozefkerk aan de Assendorperstraat (1932), een samenwerkingsproject met Joh. Sluijmer (1894-1979), een specialist in kerkenbouw. In aanzet was dit een fraaie, eenvoudige, traditionele, driebeukige, basilikale kerk. Bij de rigoureuze verbouwing tot appartementen in 1995 werden de restanten overvleugeld door lompe, lelijke nieuwbouw, waarbij veel karakteristieke onderdelen zoals het verhoogde koor, verdwenen of voorgoed verminkt raakten.

Het tweede object uit 1932, 'een kerk met pastorie en verdere werken' bij de Heilige Stede in Hasselt is wel gaaf bewaard gebleven en nu het hoogtepunt – en enige Rijksmonument – in zijn oeuvre. Al vanaf de dertiende eeuw was de Heilige Stede een plek voor bedevaarten, vanwege de veronderstelde wonderen die er waren gebeurd. Commercieel gezien een aantrekkelijk gegeven. De wonderen herhaalden zich dan ook met enige regelmaat. Het grotendeels uit baksteen opgetrokken complex, gelegen op een flink stuk grond, bestaat uit een kerk, een pastorie en een kapelachtige overkapping: het buitenaltaar. Het geheel is relatief sober, kaal en weinig uitnodigend, maar heeft goede verhoudingen en terughoudende, doordachte details, zoals de venster- en deuromlijstingen, de belettering en de lantarens bij de ingang. De 'zwevende' torenspits heeft jarenlang in

Jan Tooropstraat. Gebouwd in 1927 voor 'Het Noorden' (Collectie Overijssel).

de tuin gestaan omdat hij dreigde weg te waaien, maar is in 2010 weer op de toren gezet. Het complex toont een harmonieuze opbouw en een goede, ritmische afwisseling van volumes. Het wordt gerangschikt onder de Delftse School, een traditionalistische stroming die in de jaren dertig opgang maakte en waarvan de aanhangers voor vormgeving en materiaalgebruik gretig in de achteruitkijkspiegel keken. Op traditie geënte degelijkheid stond bij hen hoger in het vaandel dan individuele fantasie en expressie. Rubergs ontwerp sluit daar met dit werk goed op aan, wat eigenlijk geldt voor het grootste deel van zijn oeuvre.

Later werk

Na 1935 lijken de opdrachten op te drogen. Ruberg bouwde weinig in de tweede helft van de jaren dertig en vrijwel niets in de oorlog.²³ De crisisjaren zullen daarbij een rol hebben gespeeld. Na de Tweede Wereldoorlog vult hij zijn oeuvre nog op bescheiden schaal aan, met onder meer enkele woningen, een verkeershuis met kiosk op het Stationsplein in Zwolle (1951-1953) en een katholiek militair tehuis in Wezep (1952), dat ook dienst doet als kerk. Het verandert het totaalbeeld van het oeuvre niet wezenlijk. In 1957 verhuist hij naar de Harm Smeengekade 20, waar hij waarschijnlijk ook overlijdt. In retrospectief kan Ruberg worden beschouwd als een productieve architect die in het interbellum met zijn sobere, dienstbare en adequate woningbouwontwerpen veel invloed heeft gehad op het uiterlijk van diverse Zwolse wijken. Daarnaast heeft hij een beperkt aantal opvallende individuele bouwwerken op zijn naam geschreven. Maar het meest belangrijk is misschien wel zijn actieve rol - in theorie en praktijk - als promotor van de huurkoopregeling, wat

Heilige Stede Hasselt. St. Stephanuskerk met pastorie en verdere werken. Eiland 22-24. 1932-1933 (Geraart Westerink).

onder meer blijkt uit een rede uit 1958 tijdens het congres van de Rooms Katholieke Bond voor Groote Gezinnen, waarin Ruberg (met een aantal anderen) op het schild wordt gehesen als bondslid dat zich heeft beijverd voor het verbeteren van woongelegenheden voor het gezin.²⁴

Voetnoten

- 1 Opgespoord via Delpher. Andere bronnen zoals bouwvergunningen zijn niet of nauwelijks geraadpleegd.
- 2 Zie daarvoor: de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* (hierna POZC) van respectievelijk 3 juli 1903, 23 september 1904 en 12 juli 1904. Waarschijnlijk is het oeuvre groter en omvat het ook werk dat tot stand kwam voor de invoering van de Woningwet van 1901.
- 3 POZC, d.d. 24 april en 4 oktober 1902 en 14 september 1903.
- 4 POZC, 23 september 1904.
- 5 *De Zuid-Willemsvaart*, 4 maart 1914.
- 6 POZC, d.d. 26 september 1918 en (onder meer) 17 mei 1919.
- 7 Persoonskaart Gerhardus Theodorus Ruberg, Collectie Overijssel (kopie van CBG-origineel).
- 8 POZC, 7 november 1919.
- 9 POZC, 25 augustus 1923; *Overijsselsch Dagblad*, 14 april 1923.
- 10 Zie onder meer: R. Rutte en E. Abrahamse, *Atlas van de verstedelijking in Nederland*, Bussum/Delft, 2014, 150-153; D. van Hoogstraten, *Architectuurgids van Zwolle in de 20^e eeuw*, Zwolle, 1999, 36-61.
- 11 J. ten Hove, *Geschiedenis van Zwolle*, Kampen/Zwolle [2005], 543-547.
- 12 POZC, 26 juni 1923.
- 13 Idem.
- 14 'Woningstichting "Ons Huis"', POZC, 19 januari 1925.
- 15 Zie: G.A. Westerink, 'Een verhaal van deugd en degelijkheid. Stichting Onze Woning, pionier in de Oranjewijk' (werktitel). Het is de bedoeling dit artikel te publiceren in de *Kamper Almanak* 2025.
- 16 Wim Huijsmans, 'Suikerhistorie. Café-restaurant Suisse, Luttkestraat 17, *Zwols Historisch Tijdschrift* 33(2016)3, pg. 2.
- 17 'Een auto rijdt drie ladders omver.' *De Avondpost*, 22 juni 1926.
- 18 POZC, 4 mei 1928.
- 19 *Overijsselsch Dagblad*, 2 maart 1929, overgenomen door: *De Zuid-Willemsvaart*, 13 maart en de *Tilburgsche Courant*, 11 maart 1929;
- 20 *Limburger Koerier*, 19 maart 1931.
- 21 'De Nutsspaarbank', POZC, 8 februari 1929.
- 22 *De Maasbode*, 15 augustus 1939.
- 23 Een conclusie gebaseerd op vermeldingen in kranten, zoals aanbestedingsaankondigingen.
- 24 *Het Gezin*, 30(1958)1, 5 september 1958.

**Alferink
van Schieveen**

INGENIEURSBUREAU

Dokter van Wiechenweg 10
8025 BZ Zwolle

038 - 428 08 88

www.a-vs.nl

Uw monument is ons advies waard!

Grote bouwmeesters bouwden vroeger voor de toekomst. Dankzij hun visie en vakkennis, genieten wij vandaag nog steeds van prachtige, soms eeuwenoude bouwwerken. Om dat in de toekomst te blijven doen, moet soms een aangetaste constructie worden gerenoveerd of versterkt. Wij houden rekening met de historie, maar maken daarnaast ook gebruik van moderne technieken om constructies te verbeteren. Zo blijft ook uw monument in volle glorie behouden voor de toekomst.

Foto: Kasper Veenstra

Open Monumentendag bij 19 het atelier

Ooit trok de geur van specerijen door het pakhuis, nu bouwen wij aan de toekomst. Ons architectenbureau is gevestigd aan de Thorbeckegracht in het pand dat in 1940 door architect J.H. de Herder werd ontworpen als specerijen- en kruidenfabriek.

In 2004 werd de robuuste constructie verrijkt met een door ons ontworpen dakopbouw, en recent hebben onze interieurarchitecten het interieur vernieuwd. Het resultaat is een werkruimte die moderne flexibiliteit biedt, met respect voor het historische karakter.

13 september 2025 van 12.00 uur tot 17.00 uur openen wij onze deuren. Ons monumentale pand staat die middag in het teken van 'de groene stad'. U vindt meer informatie in het programmaboekje van Open Monumentendag. Wees welkom!

19 het atelier architecten
Thorbeckegracht 19, Zwolle
info@19hetatelier.nl

**19
het
ATELIER**

Interview met

architect **ROBERT PETER MORITZ**

Rob Moritz (73) ging een jaar geleden officieel met pensioen, maar stilzitten is niets voor hem. 'Ik ben nog steeds als adviseur actief op diverse gebieden en nauw betrokken bij lopende projecten, zoals een monumentale school in Assen,' aldus Rob. In Zwolle gaf hij ruim dertig jaar vorm aan de stad en richtte hij het succesvolle architectenbureau *19 het atelier* op. >

Rob Moritz (Frans Paalman).

‘Zoek het spanningsveld op’

DOOR MARINDA LAM

Waar het begon

Hij werd geboren in Amsterdam en verhuisde op zijn elfde naar Emmen, waar zijn vader eigenhandig het huis verbouwde. De interesse voor bouwen zat er al van jongs af aan in, maar het was een docent handtekenen die Rob de weg wees naar de architectuur. Rob: ‘Die docent zei op een gegeven moment: volgens mij is of architectuur of industriële vormgeving wel iets voor jou.’ Die opmerking bleef hangen. Rob ging in Delft studeren en voelde zich daar door de grachten meteen thuis.

Van kopieermachine naar ambitie

In 1988 kwam Rob naar Zwolle. Hij ging hier aan de slag bij een commercieel architectenbureau. Rob: ‘In Delft leer je veel over ontwerpen maar niet dat architectenbureaus ook een commerciële kant hebben. Daar zit een hele spannende wisselwerking. Het is niet alleen ontwerpen, het is ook gewoon een bedrijf.’

Hij herinnert zich nog goed een voorval bij een oud-werkgever waar dit pijnlijk duidelijk werd. ‘Er moesten kantoorvilla’s komen. Die waren al een keer eerder gebouwd en de bestaande plannen werden opnieuw gebruikt. Ze werden op de kopieermachine gelegd en gespiegeld. Zo kreeg je zogenaamd een nieuw ontwerp. Mijn ambitie werd toen: ik wil trots zijn op wat ik neerzet en me nergens meer voor hoeven schamen,’ aldus Rob. Hij kwam te wonen aan de Kromme Jak, in een oude werkplaats die hij zelf verbouwde. Rob: ‘Zwolle was wel even wennen. Op zondag was bijna alles dicht en ging iedereen naar de zwartekousenkerk. Echt een cultuurschok.’

Van Emmawijk 19 naar Thorbeckegracht 19

Na al zijn opgedane ervaring besloot Rob om zijn eigen bureau te starten. Hij huurde een ruimte bij een ander bureau, nam mankracht over en groeide langzaam door. Rob: ‘Na een tijdje kon ik dat bureau

overnemen. De meeste mensen van dat bureau werkten inmiddels al voor mij, dus dat kwam mooi uit.’ Hij vult aan: ‘Erik van Scheijndel stroomde in en we werden compagnons. Toen waren we nog met een team van zes, inmiddels zijn we met zesentwintig.’ Erik van Scheijndel is ook nu nog nauw betrokken bij *19 het atelier architecten* en vormt samen met Marc Eijkelkamp en Sara van Popta de directie. Het bureau zat eerst aan de Emmawijk 19, later aan de Thorbeckegracht 19. Rob: ‘We zaten altijd op nummer 19, dus daar komt de naam ook vandaan.’

Toen hij het bureau net had opgericht, wilde hij meer samenwerking. Rob: ‘We moeten als beroepsgroep met elkaar in gesprek blijven. We hebben toen een voorbeeldproject gedaan in Zwolle-Zuid, bij Harculo. Met vijf architecten realiseerden we daar tien woningen. Daaruit is het *Zwolse Architectuur Podium* (ZAP) ontstaan. Ik heb zelfs de naam nog bedacht.’

De Watertoren

Rob houdt ervan om de randjes op te zoeken, vooral in het spanningsveld tussen oud en nieuw. Rob: ‘Een monument zonder functie is dood. Als je de

Watertoren (Rob Moritz).

Restaurant aan de Melkmarkt
(Rob Moritz).

‘Samenwerken, goed werk leveren, de randjes opzoeken en vooral veel lol hebben. Dat is waar het in dit vak voor mij om draait’

randjes opzoekt, kunnen er juist hele mooie dingen ontstaan. Dat maakt het interessant en spannend. Die wisselwerking vind ik leuk.’

Het project bij de Watertoren aan de Turfmarkt is een mooi voorbeeld van die wisselwerking én van natuurinclusief bouwen. Het ontwerp grijpt terug op de bijzondere geschiedenis van de toren, die eigenlijk twee torens in één is. De monumentale toren dateert uit 1892. In de jaren vijftig werd het bovenste metselwerk van de toren verwijderd vanwege de bouwvallige staat. Alleen de stomp en het watervat bleven over. Bij de transformatie van watertoren tot woontoren met 21 loftappartementen werd een nieuwe omhulling gemonteerd. Rob: ‘De consoles in de toren maakten we industrieel rond, met gaten erin. Zo kreeg het meer het watertoreneffect. In overleg met de stadsecoloog timmerden we nestkasten in de consoles voor zwaluwen. Tussen de oude toren en de nieuwe consoles lieten we een spleet open: perfect voor vleermuizen.’

‘Met nul middelen, maximale beleving’

Een project noemen waar hij het meest trots op is, vind hij niet te doen. Maar een project waar Rob met veel enthousiasme over spreekt, is een tijdelijk

restaurant in de oude Rabobank aan de Melkmarkt, waar nu de Primark zit. ‘In die lege bankhal mocht horecaman Sander Dol voor twee jaar een restaurant vestigen,’ aldus Rob. Het project mocht niks kosten maar moest wel een echte beleving worden. Rob: ‘We hebben echt met nul middelen, maar door slim hergebruik, een waanzinnig restaurant neergezet. De oude balies gebruikten we opnieuw, de gordijnrails hingen we aan het plafond om de tafels privé te maken en boven elke tafel kwam een moodlamp van Philips te hangen. Met een afstandsbediening kon je de kleur aanpassen en bij elk gerecht stond een aanbeveling voor een kleur licht. Het was een enorm succes, een beleving midden in de binnenstad.’

Liefde voor het vak

Voor Rob draait het niet om stijl, maar om kwaliteit en consequentie. Met pensioen of niet, Rob blijft betrokken. Rob: ‘Samenwerken, goed werk leveren, de randjes opzoeken, veel lol hebben en trots zijn op het resultaat! Dat is waar het in dit vak voor mij om draait.’

Wanneer we kijken naar monumentale gebouwen en kunstwerken, kennen we vaak de namen van architecten en kunstenaars. Maar de vele vakmensen die deze ontwerpen tot leven brachten, blijven onbekend. Zonder hun kennis en vaardigheden waren de plannen van de ontwerpers nooit gerealiseerd. In dit artikel belichten we enkele van deze ambachten.

Architectuur mede tot stand gebracht door...

DOOR JOHAN TEUNIS

Ambacht en kunst

Bij vrijwel elk ambachtelijk vak wordt materiaal bewerkt met specifieke technieken en gereedschappen. Wordt dit uit de vrije hand gedaan, dan spreken we van kunst, anders van een ambacht. In de tijd van de gilden was tussen beide vakgebieden een strenge scheiding. Tegenwoordig vervagen deze grenzen. Er zijn bedrijven en vakmensen die zich specialiseren in herstel van gebouwen of bijzondere architectonische onderdelen. Zo vragen houtsnijwerk, beeldhouwwerk, stucwerkdecoraties, smeedwerk, schilderwerk, hout- en marmer imitaties of gespannen behang om een specialistische behandeling bij restauratie en onderhoud.

Het gilde en de aannemer

Tot in het midden van de veertiende eeuw zijn dagloon en stuk- of akkoordloon de enige vormen van uitvoering en uitbetaling van een werk. Later wordt het werk per onderdeel aanbesteed. Tot ongeveer 1800 werkten ambachtslieden binnen gilden, lokale verenigingen met een strenge opleiding. Voor metselwerk, leidekken, timmerwerk, steenhouderswerk en andere vakgebieden waren afzonderlijke gilden, elk met hun eigen opleiding. De opleidingen werden afgerond met een meesterproef. Vanaf de negentiende eeuw ontstond de aannemer zoals wij die nu kennen. Daarnaast bestaan er sindsdien nog steeds gespecialiseerde onderaannemers.

De steenhouwer

Steenhouwers golden lange tijd als de belangrijkste vaklieden op de bouwplaats. Vanaf het jaar 1000 begon men in de Nederlanden kerken met tufsteen te bouwen. Aan belangrijke gebouwen werd voor constructie en decoratie vrijwel steeds natuursteen toegepast. Natuursteen gaf een gebouw niet alleen meer aanzien, maar had ook een functioneel doel, zoals waterlijsten en waterspuwers die regenwater van de gevels wegleiden. Bij de toepassing van natuursteen moet er altijd rekening mee worden gehouden dat deze alleen drukkrachten kan opnemen. Een kleine overspanning in de vorm van een latei is wel mogelijk.

Natuursteen werd vooral uit groeven van Duitsland, België en Frankrijk gehaald en hoofdzakelijk over water naar Nederland vervoert. Door transport en tolheffing langs de rivieren werd de natuursteen wel erg kostbaar.

De eerste bewerkingen van natuursteen vinden plaats in werkplaatsen bij de groeven. De natuursteen krijgt daar al een ruwe vorm en afwerking. Tot ongeveer 1500 werd natuursteen bewerkt met bijlen en houwelen, wat een ruwe afwerking gaf. Later werd het mogelijk om ijzer te harden voor speciaal gereedschap, waardoor steenhouders gedetailleerder werk konden leveren.

In de middeleeuwen was Zwolle een belangrijke handelsstad met gunstige ligging aan het Zwarte Water en de Vecht. De doorvoerhandel was de hoofdmoot van de activiteiten van de Zwolse handelaren. Via de Vecht werd vanaf 1440 veel zandsteen uit Bentheim (Duitsland) aangevoerd. Deze steen is afkomstig uit het graafschap Bentheim vlak over de Duitse grens en wordt daar gewonnen uit de bergrug tussen Schuttorf en Gildehaus. Van groot belang voor de handel van Bentheimer zandsteen was het stapelrecht dat Zwolle verkreeg. Op 24 augustus 1438 bekrachtigde de landsheer, bisschop Rudolph van Diepholt, het stapelrecht privilege. Dat betekende dat alle goederen die uit Westfalen en Nedersaksen via de Vecht of over land getransporteerd werden, uitsluitend via Zwolle verder vervoerd mochten worden. Vaak laten steenhouders een teken op het natuursteen na. Deze steenhoudersmerken zijn dan de persoonlijke handtekening van de steenhouwer en geven aan wie de leverancier is van het natuursteen of waar het in het bouwwerk thuis hoort.

Steenhouwersmerk Drostenhuis (Erfgoed gemeente Zwolle).

Het werk van steenhouwers uit de middeleeuwen is in Zwolle nog steeds te zien. Aan de oostkant van de Grote Kerk, in de buitengevel van het St. Michaëls koor, bevindt zich een bijzondere rondboog. Het gaat om een timpaan van rode zandsteen uit circa 1200 dat ooit de toegang tot de voorganger van de huidige kerk bekroonde.

Centraal zien we Abraham met opgeheven handen en voor hem drie kleine figuren met een stralenkrans. Het zijn drie zielen die in de hemel beland zijn en inmiddels plaats genomen hebben op de schoot van Abraham. De schoot van Abraham is synoniem met de hemel, het loon des levens. Abraham wordt in de Bijbel gezien als de stamvader van het Joodse volk. Ook moslims beschouwen Abraham als hun stamvader. Abraham sierde dus de poort van de hemel en de kerk die gewijd is aan Michaël, de zielenweger en schutspatroon van de stad Zwolle.

Ook op een andere plek in de binnenstad van Zwolle is Abraham in natuursteen afgebeeld. De uit 1409 daterende Sassenpoort telt vier torens met arcaden (bogengalerij) met natuurstenen kraagstenen. De oorspronkelijke exemplaren zijn van trachiet. Op de kraagstenen zijn gezichten aangebracht, meest grof, afschrikwekkend monsterachtig, maar aan de veldzijde zijn twee exemplaren in de zuidoostelijke toren opvallend 'menselijk' en fraai uitgevoerd. Eén is baardloos, jong met lang haar, de ander is een mannenkop met golvende manen, baard en gewelfde wenkbrauwen. Beiden doen qua uiterlijk renaissancistisch aan, ware het niet dat de steensoort trachiet het oorspronkelijke materiaal uit de bouwtijd is toen er van renaissance nog geen sprake was. Frontaal boven het hoofd van de baard zijn enkele gotische letters te herkennen. Deze letters zijn op twee omkaderde vlakken aangebracht, waarbij het tweede woorddeel zich bij strijklicht laat lezen als 'ham'. Het is verleidelijk hierin

'Stenen spreken'

de persoon en de naam van 'Abraham' te lezen, strategisch gesitueerd schuin boven de ingang van de poort, de toegang tot de stad. Het daarnaast gelegen jeugdige gezicht zou dat van zijn zoon Isaac kunnen zijn.

De metselaar

Natuursteen zoals tufsteen uit de Eifel werd als bouw materiaal vanaf 1200 geleidelijk opgevolgd door gebakken steen. Nederland heeft door de grote rivieren veel rivierklei dat heel geschikt is voor het maken van bakstenen. Door monniken in het

Sassenpoort: natuurstenen kraagsteen met afbeelding Abraham (Erfgoed gemeente Zwolle).

Opgraving kasteel Voorst, kloostermop met afdruk kindervoetje (Erfgoed gemeente Zwolle).

noorden van Nederland, waar veel klei aanwezig was, werden vanaf 1150 voor het eerst stenen gebakken. De naam kloostermoppen van deze groot formaat stenen verwijst nog steeds naar deze kloosterlingen. Een homp klei werd met veel kracht in een houten vormbak gesmeten. Overtollig materiaal werd afgestreken. Daarna werden de natte klei uit de vormbakken gehaald en buiten te drogen gelegd. Op sommige stenen uit die tijd zijn nog wel eens afdrukken van poten van honden, katten of wild te vinden.

Na het drogen volgde het bakproces, eerst in eenvoudige veldovens later werd het proces meer geautomatiseerd. Veel Nederlandse steden beschikten over een steenbakkerij of tichelwerk. In Zwolle is gedurende de vijftiende en zestiende eeuw sprake van grote en middelgrote stenen. Metselaars verwerkten samen met de opperlieden deze stenen in de bouw. De stenen werden in een specie/mortel gelegd. Over het algemeen bestond de mortel uit kalk met een toeslagmateriaal. Cement werd pas vanaf het eind van de negentiende eeuw toegepast. De stenen kunnen op verschillende manieren gelegd worden. Dit noemt men steenverbanden.

Een voorbeeld van vroeg metselwerk is te zien bij het pand Praubstraat 14, sinds 1497 de zogenaamde refter (eetzaal) en aula van het Fraterhuis. In het gevelwerk is op de oostelijke hoek een steen te zien met daarin het jaartal 1497 in Arabische cijfers gekerfd.

Onderzoek toonde aan dat dit jaartal is ingekrast voordat de steen gebakken werd. Het jaartal komt overeen met het door bouwhistorici gedateerde bouwjaar van het pand. De vroegste jaartallen in Arabische cijfers dateren uit de vijftiende eeuw.

Om meester metselaar bij een gilde te worden moest een proef worden uitgevoerd. Vaak heel ingewikkeld, niets voor niets werd het een meesterwerk genoemd. De zichtbare mortel tussen de bakstenen noemen we voegen. De horizontale voegen noemt men lintvoegen. De verticale voegen heten stootvoegen. Tot in de achttiende eeuw werden de uit de muur puilende mortelranden (de baarden) afgestreken en direct gevoegd. Toen de stenen

gelijkmatiger werden ging men voegen apart netjes vullen en afwerken. Zo is het beroep van voeger ontstaan. Voegwerk wordt uitgevoerd als platvolle -, snij-, - of knipvoeg.

De timmerman

Hout is een oud bouw materiaal. Inlands hout werd in de loop van de Middeleeuwen moeilijker verkrijgbaar. Over de rivieren werd per vlot gekapt hout, veelal eikenhout maar ook dennenhout, uit voornamelijk Duitsland naar Nederland vervoerd. Vanuit de landen rond de Oostzee kwam per schip grenenhout naar Nederland. De ambachtslieden die het hout bewerkten en de bouwonderdelen maakten, werden in de gildebepalingen huistimmerman genoemd. Vooral in balklagen en kapconstructies kan men het vakmanschap van deze mensen als het ware lezen. Een belangrijk onderdeel van het timmervak bestaat dan ook uit het maken van houtverbindingen. Grote of ingewikkelde houtconstructies werden niet ter plaatse gemaakt. Op werkplaatsen, soms dagen reizen vanaf de bouwplaats, werden tekens op de houtconstructies aangebracht. Met behulp van deze tekens, ook wel telmerken genoemd, kon men op de bouwplaats de geprefabriceerde constructie van bijvoorbeeld een kap in elkaar zetten. De telmerken werden met een smalle guts uitgekapt waardoor een ronde uitholling ontstond. Vanaf ongeveer 1500 werden telmerken ook met een beitel ingehakt.

Het hout dat in de stad Zwolle werd toegepast kocht men in de vijftiende eeuw van plaatselijke handelaren. Er waren drie herkomst gebieden voor bouw hout. Hout bereikte Zwolle via de Rijn en de IJssel. De tweede houtstroom was die van hout via de Overijsselse Vecht, Regge en Dinkel. Ook werd er veel hout ingekocht van grondeigenaren rond de stad. Het was gebruikelijk zelf het hout ter plaatse uit te zoeken. Toen men in 1448 met de bouw van het Zwolse stadhuis bezig was, ondernam de stedelijke timmermeester twee reizen naar Twente "omme holt te copen". Tot omstreeks 1600 werd in de bouw vooral gebruik gemaakt van eikenhout. Andere houtsoorten die in onze monumenten veel voorkomen zijn dennen, grenen en vuren.

Door ontbossing waren Nederlandse steden al in de zestiende eeuw grotendeels aangewezen op uit het Rijngebied geïmporteerd hout. Hout werd verhandeld op stedelijke houtmarkten. Kopers uit Zwolle kochten vooral op de houtmarkten van Deventer, Hasselt en Kampen. De plaatselijke verkoop vond onder andere plaats op de 'houtmerket' die in de achttiende eeuw aan het Gasthuisplein lag.

Telmerken (Erfgoed gemeente Zwolle).

Aan het einde van de zestiende eeuw traden enkele veranderingen op in de houthandel. In de eerste decennia van de Tachtigjarige Oorlog stagneerde door oorlogshandelingen de aanvoer van eikenhout uit het zuiden en het oosten vrijwel geheel. In het begin van de zeventiende eeuw had de handel met het Oostzeegebied tevens te lijden onder de Dertigjarige oorlog (1618-1648) in Duitsland. Deze periode viel samen met een enorme groei van de Hollandse scheeps- en huizenbouw. Samen met een zich tijdens het Twaalfjarig bestand (1609 -1621) herstellende economie leidde dit tot een grote vraag naar goed constructiehout met schaarse als onvermijdelijk gevolg. De houthandel richtte zich daarom op Scandinavië; het gaat dan om hout van de grove den en de fijne spar. Dit naaldhout staat beter bekend als grenen- en vurenhout. Ook in het Zwolse stadscentrum zien we dan een omslag van eiken naar naaldhout en een daarmee verband houdende constructiewijze. In deze kappen is vaak rond naaldhout verwerkt en ook de constructie wijkt sterk af van de laatmiddeleeuwse bouwpraktijk. Dit nieuwe type met A-spanten werd zeer populair en verspreidde zich in korte tijd over de Zwolse binnenstad.

Bij de 'Zwolse kap' kan men met stammetjes van een minimale dikte een aanzienlijke overspanning maken in combinatie met bijvoorbeeld kreupele stijlen en dubbele haanhouten. Van de buitenkant is dit niet te zien, maar op de zolder van deze panden is deze typische kap wel zichtbaar.

De reden dat juist in Zwolle het construeren in rondhout zo'n grote vlucht nam en zich zo verfijnd ontwikkelde, blijft vooralsnog onduidelijk.

De meubelmaker-schrijnwerker

Het ambacht van kistenmaker, schrijnwerker of meubelmaker behoorde tot het timmergilde, maar timmerlieden zelf mochten geen werk maken dat specifiek voor meubelmakers was bedoeld. De houtsnijder of schrijnwerker maakte met messen, beitels en gutsen bijzondere betimmeringen of snijwerk als preekstoelen, kerkbanken, schilderijlijsten en wandbetimmering. Het was de meubelmaker niet toegestaan bouwconstructies (huistimmerwerk) te maken. Van de vroege middeleeuwen tot het begin van de negentiende eeuw waren de beeldsnijders verenigd in het Sint Lucasgilde. In Zwolle werd in 1537 een Sint Lucasgilde opgericht. Dit Zwolse gilde was een samengesteld gilde waarin naast de beeldsnijders

Kromme Jak: Zwolse kap of A spant met hijssrad (ARCX).

‘Met hout en ziel’

De Zwolse Zilverkast met op de deuren de schutspatroon St. Michaël afgebeeld (Hans Westerink).

waren ook andere beroepsgroepen zoals schilders, glazenmakers, tapijtwerkers, goudsmeden en kistenmakers opgenomen. Leden van het Zwolse Sint Lucasgilde betaalden een jaargeld van drie en een halve goudgulden, een pond kaarsenwas en een ton goed stuiversbier. De was werd gebruikt om er kaarsen van te maken die bij het beeld van St. Lucas werden aangestoken. Rond 1640 telde het Sint Lucasgilde 74 leden.

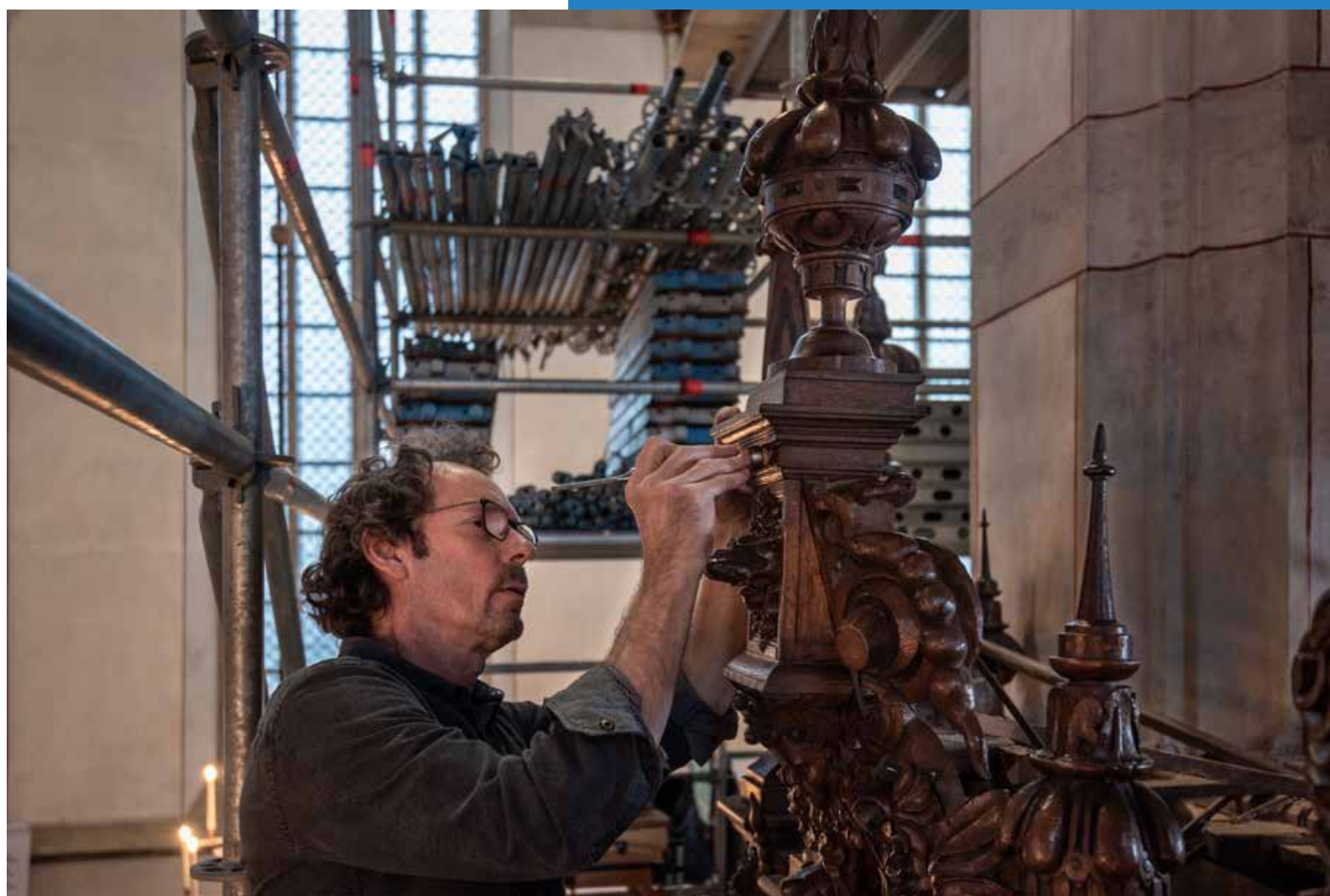
De bekendste houtsnijder uit de Zwolse geschiedenis is Hermannus van Arnhem. Hij werkte tussen 1667 en 1708 in Zwolle. Van Arnhem zijn meesterwerk in Zwolle is het snijwerk in een gang van het Vrouwenhuis aan de Melkmarkt. Deze gang uit 1682 met een houten gewelf en gesneden pilasters is rijkelijk versierd met o.a. bloemmotieven. Ook de zilverkast van Zwolle is van zijn hand.

In de Zwolse schepenzaal zijn een aantal van de oudste houtsnijwerken van onze stad te zien. In 1449 maakte Johan van Lubeck zes in de muur uitgespaarde (muur) kasten, ook wel spinden genoemd. Hiervan zijn er nog vier over. De eikenhouten kastdeuren zijn door mr. Berend versierd met twee cirkelronde velden van uitgesneden

flamboyant traceerwerk. Deze spinden waren destijds onderdeel van een geheel met eikenhout beschoten wand. De zware moerbalken van de schepenzaal worden gedragen door consoles die druktemakers voorstellen. Deze mannetjes zijn rond 1450 gesneden door Johan van Campen.

Ander prachtig snijwerk is te vinden aan de preekstoel van de Grote Kerk. Deze preekstoel uit 1622 heeft als hoofdthema wijnranken en druiven wat verwijst naar een uitspraak van Christus: “Ik ben de ware wijnstok”. Al dit briljante snijwerk, een werk van vijf jaar, is van Adam Straes van Weilborg uit Nassau. Aan het einde van de regenboog staat niet altijd een pot met goud op de vaklieden te wachten. Na het overlijden van Straes werd zijn vrouw veroordeeld tot de bedelstaf. In Zwolle staan veel prachtig ontworpen trappen, zowel historische als hedendaagse. In de achttiende eeuw zijn mooie trappen gemaakt. Bijvoorbeeld de trap van Melkmarkt 47-49 die Thimanna Henrina Vriesen in 1731 in haar grondig verbouwde woning in Lodewijk XIV liet bouwen. Bijzonder aan deze trap zijn de symmetrische, wat plompere vormen die zo kenmerkend zijn voor deze stijl.

Grote Kerk: restauratie van het snijwerk aan de preekstoel (Buro Stiel).

In de voorgevel boven de voordeur vallen de rijkversierde snijramen van vaak onbekende houtsnijders goed op. Het snijwerk moest indruk maken op voorbijgangers en bezoekers. Het was voor de bewoners een manier om te laten zien dat zij bij de happy few hoorden. Snijramen werden gemaakt naar de mode van die tijd. De oudste ramen in Nederland stammen uit de Lodewijk XIV-periode (1700 - 1740). Rijk geornamenteerd houtsnijwerk zien we later in de achttiende eeuw steeds vaker verschijnen. In Zwolle zijn de nodige snijramen te vinden. Ze zijn er uit verschillende tijdperiodes en er zijn vele pareltjes. Een bijzonder voorbeeld is Koestraat 8 waar een lantaarn in het raam is geplaatst die de gang en het trottoir voor de deur verlicht.

De tegelzetter

Oorspronkelijk werden tegels aangebracht door metselaars, maar vanaf de negentiende eeuw ontstond het beroep van tegelzetter. Tegels werden net als bakstenen en dakpannen van rivierklei gebakken. De oorsprong van tegelwerken ligt rond de Middellandse zee. In de zestiende eeuw vestigden zich

Melkmarkt 47-49: trap in Lodewijk XIV stijl (Hans Westerink).

Melkmarkt 41: Drostenhuis tegelwand met waterpomp (Erfgoed gemeente Zwolle).

vakmensen uit Italië in Antwerpen. Zij brachten hun vakkennis naar de Nederlanden. De Spaanse verovering van Antwerpen in 1585 was voor protestantse tegelbakkers aanleiding om zich in de Noordelijke Nederlanden te vestigen.

Door hen werd het vakmanschap in de lage landen op een hoger niveau gebracht. Wandtegels waren duurzamer en hygiënischer dan stucwerk of behang. In de zestiende eeuw zien we wandtegels nog alleen maar toegepast in gebouwen van de elite. Een eeuw later zijn de wandtegels ook bij de gegoede burgerij te bewonderen. Vanaf de zeventiende eeuw worden in Nederland dan ook op grote schaal tegels gebakken. Gemeengoed worden ze pas in de achttiende eeuw.

Witjes, onversierde witte wandtegels met een maat van 13 x 13 centimeter, waren veelvoorkomend. Gedecoreerde wandtegels met meestal blauwe of veelkleurige afbeeldingen verbeelden Bijbelse taferelen, dieren, bloemen en het dagelijks leven. De zijkanten van de tegeltjes zijn iets schuin. Daardoor konden ze zonder voeg tegen de muur worden gezet. Witjes waarin vier gaatjes te zien zijn, zijn van voor 1630 te dateren.

Naast wandtegels zijn in oudere gebouwen nog geregeld vloeren met grijze of rode plavuizen te vinden. Door een glazuurlaag kunnen de tegels

Melkmarkt 53: Vrouwenhuis witje met vier gaatjes (Vrouwenhuis, Saskia Zwiers).

ook van andere kleuren worden voorzien. Door sloop, winstbejag en verzamelwoede verdwenen vooral in de twintigste eeuw veel tegels uit gebouwen. Toch zijn in oude gebouwen nog steeds wel mooie tegelwerken te vinden.

De smid

IJzer was een belangrijk product voor de bouw. Een smid bewerkte het ijzer tot gebruiks- en constructievoorwerpen. Er werd onderscheid gemaakt tussen een grofsmid en een fijn smid. De grofsmid maakte constructiewerken voor de bouw, zoals muurankers, goothaken, en gehengen. De siersmid maakte bijzonder smidswerk als deurbeslag en sierhekken. Sloten werden door een slotenmaker gemaakt. Elke stad kende één of meer hoefsmeden voor het beslaan van paarden. Verder kende men wapensmeden en messenmakers. De smid maakte ook gereedschappen die in de bouw gebruikt werden. Voor construeren van veel landbouwwerktuigen en voor delen van vervoermiddelen was de smid tevens verantwoordelijk. Vaak laten smeden op geleverd werk hun merkteken achter, zoals onder meer op muurankers is te zien. In de negentiende eeuw werd er ook veel gewerkt met gietijzer dat in allerlei vaak klassieke vormen werd gegoten. Tijdens de industriële revolutie werd het mogelijk met staal grote overspanningen te overbruggen als bij fabriekshallen, stationsoverkappingen en bruggen.

Een bijzonder voorbeeld van oud smeedwerk is te zien op de sluitsteen van het gewelf in de doorgang van de uit 1409 daterende Sassenpoort. De sluitsteen is opmerkelijk gaaf bewaard gebleven, inclusief de metalen lans waarmee Michaël de draak doorboort.

Sassenpoort: sluitsteen met Michaël met metalen lans (Hans Westerink).

Schepenzaal: schoorsteenpost gotische ijzeren kaarsarm (Hans Westerink).

In de Schepenzaal zijn aan de schoorsteenpost twee gotische ijzeren kaarsarmen bevestigd. Die zijn in 1449 geleverd door edelsmid Herman van Kampen die ook het prachtige ijzersmeedwerk voor de sloten en scharnieren van de spindekasten in de Schepenzaal maakte. In 1740 wordt het Tuchthuis in gebruik genomen. Bijzonder robuust is de met puntig ijzer beslagen voordeur.

De loodgieter

Lood is een zwaar, zacht materiaal dat al bij de Egyptenaren bekend was. De Romeinen gebruikten het onder andere voor stellood tussen natuurstenen blokken, bij waterleidingen en als munten. Loodgieters verwerkten hoofdzakelijk lood, koper en zink. Dat het om een eeuwen oud vak gaat geeft de koperen bedekking van het Pantheon (130 jaar na Chr.) al aan. De naam loodgieter komt van het gieten van lood. Gesmolten lood werd op tafels gegoten, gekoeld, opgerold en als rollen verkocht. In de zestiende eeuw kon men dunnere loodplaten maken waardoor het materiaal bruikbaar werd in de bouw. Het gewicht van lood wordt aangeduid in ponden per vierkante meter. Veelvoorkomend is 15 pondslod. Het duurzame materiaal werd veelal gebruikt voor dakafwerking en specifiek bij toren bekroningen. Koper wordt geleverd in dunne bladen. Het is een stug te verwerken materiaal en kan niet goed gesoldeerd worden. Grote daken en koepel daken zijn dan ook niet eenvoudig te maken. Koperen koepeldaken zijn daarom zeldzaam in het Nederlandse dakenlandschap. Door

een chemische verbinding ontstaat een bescherm laag, de patina. De voor koper kenmerkende groene patina laag beschermt het onderliggende koper tegen invloeden van buitenaf. Koper is de meest duurzame dakbedekking.

In 1963 werd de laatste hand gelegd aan een kapverbetering van de Peperbus. Daarbij was de grauwe loodbedekking van de koepel vervangen door een roodkoperen bekleding. Na vijf jaar was een medewerker van monumentenzorg Zwolle teleurgesteld over het feit dat er nog geen groene patina laag op de koepel zat. Een ervaren koperdekker uit Haarlem adviseerde paardenpis over het koper te strijken. Maar een schilder de ladder op sturen met een emmer urine dat ging de Zwolse monumentenzorger te ver. Samen met een ambtenaar van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg koos hij voor een praktische oplossing. Het ledigen van een volle blaas ieder aan een tegenovergestelde kant van de koepel zorgde er voor dat het proces van patina versneld werd en enige maanden later een groene waas verscheen. Vanaf circa 1820 wordt zink populair als dakbedekking. Vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw is veel gebruik gemaakt van zink als (bijna) platte dakbedekking en decoratie. Een goed voorbeeld van dat laatste is de fontein aan het Van Nahuysplein. Op 5 oktober 1892 werd gevierd dat burgemeester Van Nahuys zijn ambt in Zwolle 25 jaar bekleedde. Het cadeau van de Zwolse burgerij was een zilveren schaalmodel van een op te richten fontein. Een jaar na het jubileum, op 5 oktober 1893, werd met de nodige plechtigheid de 6,6 meter hoge fontein geïnstalleerd. Het ontwerp van stadsarchitect Van Essen werd in samenwerking met de zinkfabriek F.W. Braat uit Delft uitgevoerd in zink. De zinken fontein werd wel geschilderd en daarna gezand. Dit laatste werd gedaan

*Koperen dak van de Peperbus
(Hans Westerink).*

Zinken fontein aan het Van Nahuijsplein (Hans Westerink).

om het aanzicht van het duurdere zandsteen te krijgen. De fontein op het Van Nahuijsplein komt beslist niet uit een voorbeeldboek en mag als een unicum in Nederland worden gezien. In 1981 werd de fontein dan ook als een rijksmonument aangewezen. De fontein staat in een natuurstenen bekken en is opgebouwd in zware neo-barokke en eclectische vormen. De beeltenis van de oud-burgemeester zou in de watergevende koppen te herkennen zijn.

Dakdekkers

Om het interieur van een gebouw te beschutten tegen zon, regen en andere weersinvloeden worden de daken van gebouwen door dakdekkers voorzien van dakbedekkingen. Ten tijde van de opkomst van de middeleeuwse steden worden de huizen doorgaans nog met stro of riet gedekt. Archiefonderzoek heeft aangetoond dat de huizen in Zwolle vóór de versterking van het dak voornamelijk met stro gedekt waren. Vanwege het brandgevaar stelden vooruitstrevende stadsbesturen waaronder Zwolle vanaf de 'vijftiende eeuw brandwerende eisen en subsidieerden zij dakpannen en leien daken. Een stadstimmerman of muurmeester werd belast met de controle. Een Zwolse maandrekening uit 1449 vermeldt; 'l(tem) der stat muermeister van dat hi die pannen talde die die stat den burgeren betaalt heeft'.

Riet

Al in de prehistorie werden daken bedekt met stro, riet of plaggen. Riet wordt nog steeds gebruikt maar stro en plaggen zijn geschiedenis

geworden. Vooral op boerderijen maar ook bij stadsvilla's is riet als dakbedekking toegepast. Een rietdak dat goed ontworpen is, met de juiste rietsoort is bedekt en geregeld onderhouden wordt, kan zeker 40 jaar mee. De dikte van een rieten dak is aan de onderzijde van het dak ongeveer 25 tot 28 cm. Boven bij de nok is dat minder en varieert de maat tussen de 22 tot 24 cm. Het riet is gebonden op latten, die horizontaal op de daksporen gespijkerd zijn.

>

*Boerderij de Mars: rietdekkers aan het werk
(Bierman Henket architecten).*

Dakpannen en daktegels

De Romeinen dekten hun daken al met gebakken pannen. Dat waren een platte onder-pan en een bolle boven-pan op veelal flauw hellende of platte daken. In Noord- en Midden-Europa ziet men voornamelijk steile daken om het regenwater goed te kunnen afvoeren. De daktegel heeft zoals alle pannen in de noordelijke streken een nokje waardoor de pan aan latten kan blijven hangen. Het Zwolse archief maakt in 1463 voor het eerst melding van het gebruik van daktegels. Naast de daktegel ontwikkelt zich een andere gebakken dakbedekking de zogenaamde onder- en bovenpannen of holle-bollepan, in de volksmond ook wel paters en nonnetjes genoemd. Deze pan wordt in Zwolle in de vijftiende eeuw toegepast. In Zwolle zijn geen daken met daktegels of holle-bollepan meer te vinden. Bij archeologisch onderzoek wil het bodemarchief nog wel eens een daktegel of een bolle en holle prijsgeven. Ook wordt in de vijftiende eeuw melding gemaakt van de onder- en bovenpannen of decstenen. Daktegels en bolle- en hollepannen hebben het nadeel dat de grote overlappingsen van beide dakbedekkers er toe leiden dat het dak bijna twee keer bedekt wordt. Deze pannen worden daarom dubbel dekkend genoemd. Om ze te dragen is er een zware kapconstructie nodig.

Het fabriceren van de Hollandse pan die enkel dekkend is aan het einde van de middeleeuwen leidde tot het verdwijnen van de daktegel en de holle en bolle pan. Deze pan is voor het eerst in de IJsselstreek gefabriceerd. Zeker is dat in Zwolle en omgeving vanaf 1466 de Hollandse pan of voorlopers hiervan zoals de Quack- en de Hildesheimerpan werden gefabriceerd en toegepast.

Dakdekkers aan het werk (1950-1952) op de noordbeuk van de Grote Kerk (Collectie Overijssel, Dolf Henneke).

Sassenstraat 47: pand met de linksdekkende Hildesheimer pan (Hans Westerink).

‘De dakbedekking bepaalt mede de schoonheid van een pand’

De Quack pan is niet meer op de Nederlandse daken te zien. Soms wordt een gaaf exemplaar bij graafwerkzaamheden gevonden. De Hildesheimer pan is nu nog sporadisch in het dakenlandschap in Nederland te vinden.

Deze pan oogt als een wat grove dikke dakpan met één ophangneus. De wel zit aan de linkerkant. De pan is dus linksdekkend. Naast de IJsselstreek werd deze pan circa 1500-1600 voornamelijk in het Duitse Nedersaksen in de omgeving van de stad Hildesheim gefabriceerd. Het verbreidingsgebied in Nederland bevindt zich in de provincies Groningen, Drenthe en Overijssel. Voor zover bekend is Zwolle de meest zuidelijke stad in Nederland waar de pan voorkomt. De zeer zeldzame Hildesheimer pan ligt op het dak van de Broerenkerk, het pand Sassenstraat 47 en fragmentarisch op een pand aan de Melkmarkt.

Leidekkers

Op belangrijke gebouwen als kerken wordt vanaf het eind van de veertiende eeuw leibedekking toegepast. Leien worden gedolven uit leisteen, een natuursteensoort.

De voornaamste vindplaatsen zijn Frankrijk, Engeland en Duitsland. De gebruikelijke, in ons land toegepaste, dekkingen zijn het Maasdak en het Rijn- of Koeverdak. De leien in Maasdekking zijn rechthoekig met een dikte variërend van 3-6 mm. Bij het Rijn- of Koeverdak is de lei schubvormig, aan de onderzijde afgerond. Zo is de Grote of St. Michaelskerk gedekt met een Maasdekking en de toren met een Rijnlandse dekking.

De glazenier

Pas na 1100 werd men de kunst machtig om kleine stukken vlak glas te maken. Uit een mengsel van zand, kalk, potas of soda en enkele metaaloxiden ontstaat door verhitting glas. De ruiten werden gesneden uit gedraaide glasschijven van ongeveer 90 cm doorsnede. Door in de lichtopeningen van gebouwen glas te plaatsen gaf dat wat meer comfort. In de late middeleeuwen werd in Nederland in gebouwen en kerken regelmatig beglazing in glas-in-lood aangebracht. In de zestiende eeuw was men in staat grotere stukken glas te maken. Gebrandschilderde voorstellingen kunnen uitdrukking geven aan vroomheid, status en wijsheid,

Grote Kerk: detail afbeelding gebrandschilderd raam met hoofd St. Michaël (Erfgoed gemeente Zwolle).

‘Gebruik maken van licht’

maar ook aan politieke verbondenheid van de opdrachtgevers. Geregeld schonk de stad Zwolle glasramen aan invloedrijke burgers of aan kerken en kloosters. In Nederland zijn gebrandschilderde glazen zeer zeldzaam. De oudste bestaande stammen uit de zestiende eeuw.

In de Grote of St. Michaëlskerk en in de Broerenkerk bevinden zich twee eigentijdse kerkramen die in de laatste decennia zijn aangebracht. Het gaat om twee ramen die in techniek en voorstelling totaal verschillen. In de Grote- of St Michaëlskerk bevond zich tot het eind van de twintigste eeuw geen gebrandschilderd glas. In opdracht van het gemeentebestuur en in overleg met het kerkbestuur ontwierp kunstenaar Huub Kurvers (1940-2010) uit Deventer een gebrandschilderd glas-in-loodraam centraal in het middenkoor dat is gewijd aan St. Michaël. Er werd gekozen voor een afbeelding van de aartsengel Michaël, naamgever van de kerk en stadspatroon van Zwolle. Het nieuwe glas-in-loodvenster is een geschenk van de gemeente Zwolle aan de kerkvoogdij als herinnering aan de eeuwenlange verbondenheid van de kerk en de stad Zwolle. Er is gekozen voor een sober, blauwig, bijna grisailleachtige kleurbeeld van de voorstelling: Sint Michaël die, staande op de van vlerken voorziene draak, deze met zijn zwaard doorboort. Zijn linkerarm, zoals zichtbaar op de afbeelding, weert elk kwaad af. In de tracteringen bevinden zich heraldische afbeeldingen gebaseerd op een advies van de Hoge Raad van Adel. Na een restauratie van de vensters en de ribben in de gewelven vond in 1996 de heropening van de Grote Kerk plaats door Z.K.H. Prins Willem-Alexander.

Broerenkerk: glasapplique (Erfgoed gemeente Zwolle).

Tijdens de transitie van de Broerenkerk naar Waanders in de Broeren, (nu Van der Velden) werden bestaande glas-in-loodramen gerestaureerd. Opdrachtgever en eigenaar Wim Waanders had het idee om kunst in de kerk te brengen door middel van glas. Waanders kwam na een zoektocht uit bij de internationaal bekende Noorse kunstenaar Kjell Nupen (1955-2014). Deze kunstenaar staat bekend om zijn karakteristiek gebruik van de kleur ‘Nupen-blauw’. Nupen kreeg de opdracht een abstract glas zonder symbolen te ontwerpen. Volgens Nupen moet kunst spelen met emoties. Zijn kunst is niet decoratief maar bijna altijd geïntegreerd. Het kunstwerk is een glasappliqué dat uit verschillende onderling verlijmd gekleurde glasvakken bestaat. Het is vervaardigd door Peter Heijman van Atelier “Oud Rijswijk” in Zoetermeer. De losse glazen panelen werden voor het bestaande raam centraal in het koor geplaatst.

De stukadoor

Muren worden aan de buitenzijde vaak van een stuc laag voorzien. Ook in het interieur worden muren bepleisterd. Het kan een doelmatige afwerklaag zijn maar ook kan stucwerk structuur en ornamentiek aanbrengen om een gebouw te verfraaien. In de Nederlanden brachten de Romeinen in de eerste eeuw na Chr. het eerste pleisterwerk aan. Daar is weinig van bewaard. Wel worden met zekere regelmaat beschilderde pleisterlagen uit de middeleeuwen aangetroffen. Het is zwaar werk om de muren van een laag mortel te voorzien. Rond 1700 werden na voorbeelden uit vooral Frankrijk pleisterlagen waarin gips was verwerkt toegepast. Stukadoors uit vooral Noord-Italië beheersten het sier pleisteren van fijn en spierwit pleisterwerk als de beste en brachten het vak als eerste naar onze streken. Door deze buitenlandse inbreng heeft het Nederlandse stucwerk een hoge kwaliteit kunnen bereiken. Een fraai voorbeeld van stucwerk in Lodewijk de XIV de stijl is te zien in de Voorstraat bij het pand Het Vliegende Paard.

Melkmarkt 53: Trompe l'oeil met geschilderde dame op een deur in Het Vrouwenhuis (Wouter van der Sar).

De schilder

Voor bescherming of ter verfraaiing van het materiaal worden constructies in de bouw geschilderd. De vraag of op oude gebouwen aan gebrachte kleuren wel historisch verantwoord zijn, werd bij veel restauraties vaak overgeslagen. Op natuurlijke wijze of bij onderhoud en restauratie is dan ook veel kleur verloren gegaan. Vooral vanaf 1900 veroorzaakt de waardering voor schoon materiaal een golf van ontleistering van gevels en het ontdoen van kleur bij hout- en natuursteen constructies. De schilders werden in de gilden onderverdeeld in 'grof- of kladschilders'. Alleen de laatsten waren gerechtigd uit de vrije hand te schilderen. De grof schilders mochten alleen figuren met sjablonen aanbrengen. Tegenwoordig worden schilders onderverdeeld in huisschilders en decoratieschilders. Op de toegangsdeur tot de regentenkamer van Het Vrouwenhuis aan de Melkmarkt is een dame in hoofddracht geschilderd, die de bezoeker welkom heet. Het is één van de weinige trompe-l'oeil deuren die in Nederland zijn overgebleven. De schilder is onbekend.

Tot slot

Met al de genoemde ambachten en materialen heeft Zwolle een rijke historie van vakmanschap. De overgebleven (meester) werken herinneren ons aan de vaardigheid en creativiteit van de ambachtslieden die de stad hebben opgebouwd.

Bronnen:

- Erfgoed Zwolle, archief, Informatiebladen en flyers monumentenzorg en archeologie.
- Bouwen in de Late Middeleeuwen, Dirk J. de Vries, 1994.
- (On)zichtbaar Zwolle, Dirk J. de Vries en Henry Kranenburg, 2015.
- Historische bouwmaterialen, Stichting Openmonumentendag, Herman Janse, 1998.
- Je hebt nog 80 dagen, P.C Korteweg, 1982. (Manuscript)
- Peperbus & basiliek. Hart van Zwolle, eeuwenlang bezongen, Johan Teunis, Gerard Keilholz en Henk Bach, 2023.
- Stuc kunst en techniek, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2010.

sec.architecten

Oudestraat 137
8261 CK Kampen
T 038 33 33 340
info@secarchitecten.com
www.secarchitecten.com

Energie besparen?

Laat uw gevel en vloer isoleren!

Uw voordelen:

- Minder warmteverlies en wooncomfort verhogend;
- Voordelig en snel terugverdiend (gemiddeld 3 jaar);
- Binnen één week offerte;
- Snelle uitvoering bij opdrachtverstrekking;
- Klaar binnen 1 dag en met weinig overlast;

Bel: 0578 - 692541

Dutherma geeft u graag een totaaladvies voor het realiseren kwalitatief hoogwaardige na-isolatieoplossingen.

DUTHERMA HEERDE B.V.
na-isolatie en duurzaamheidstechniek

Kerkdijk 7a
8181 RR Heerde

**Voegersbedrijf
Gebr. Ter Velde**

ISOLEREN

RENOVEREN

RESTAUREREN

REINIGEN

IMPREGNEREN

Het adres voor: Het totale onderhoud van uw gevel

Heerde Tel. 0578 692541

voegersbedrijftervelde.nl

**VersteeghHofman
Architecten**

Beeld: transformatie rijksmonument Lindershof Dordrecht
Eekwal 31 | 8011 LB | Zwolle
www.versteeghhofman.nl

A portrait of Tim Versteegh, a man with light brown hair, smiling and standing with his arms crossed. He is wearing a dark blue turtleneck sweater. The background is dark and out of focus.

Interview met
architect
TIM VERSTEEGH

Door de jaren heen groeide Tim Versteegh (41) uit tot een vertrouwd gezicht in de Zwolse architectuurwereld. Hij ontwikkelde zich van student aan de MTS tot architect met een bloeiend eigen bureau aan de Eekwal in Zwolle. >

Tim Versteegh (VersteeghHofman).

‘Een passant in de tijd’

DOOR **MARINDA LAM**

De kracht van een goede docent

Het idee om architect te worden is bij Tim gaandeweg ontstaan. ‘In het begin wilde ik niet per se architect worden. Ik vond tekenen wel erg leuk, dus in zekere zin zit het ergens wel in je,’ aldus Tim. Hij besloot te gaan studeren aan de MTS-Bouwkunde in Zwolle. Tim: ‘Bouwkunde leek me leuk. Je kunt dan zeggen: ik heb iets bijgedragen. Iets wat je kunt aanwijzen.’ Op de MTS in Zwolle begon zijn belangstelling voor architectuur echt vorm te krijgen, mede dankzij een gepassioneerde docent. Tim: ‘Ik had een hele enthousiaste architectuurdocent op de MTS die me op dat spoor zette. Ik groeide op aan de grachten in de binnenstad van Zwolle en vond die oude panden daaraan altijd al prachtig. Door zijn lessen ging ik langzaam maar steeds meer om me heen kijken.’

Na de MTS ging hij naar de HTS in Zwolle en uiteindelijk naar de Academie van Bouwkunst in Arnhem. Tim: ‘De academie is werken en leren. Ik werkte vier dagen bij *BDG Architecten* en leerde twee dagen.’

Van dakkapel tot droomhuis

Zijn eerste project, nog tijdens zijn studie aan de MTS, was aan de Kromme Jak 13. ‘Dat was een uit de hand gelopen dakkapel. Ik moest een opbouw tekenen voor dit oude, vervallen pandje. Uiteindelijk werd het hele pand gesloopt en opnieuw opgebouwd. Tijdens mijn HTS periode is het ook echt gerealiseerd. Ik heb er zelfs nog gewoond,’ aldus Tim. Die praktijkervaring bleek ontzettend leerzaam. Tim: ‘Ik ben blij met mijn lange weg. Dan weet je hoe het werkt, van begin tot eind.’

VersteeghHofman Architecten

Kort na zijn afstuderen werd Tim gevraagd om les te geven aan de Academie van Bouwkunst. Tim: ‘Dat was bijzonder. Je loopt zo’n lange leerweg en ineens sta je zelf voor de klas.’ Hoewel hij

het lesgeven erg leuk vond, stopte hij er na twee jaar mee om zich volledig op zijn bureau te richten. Dat bureau begon klein in 2011, met een atelier onder een flat aan de Betje Wolffstraat. In 2023 fuseerde het bureau van Tim Versteegh met Johan Hofman en gingen ze verder onder de naam *VersteeghHofman Architecten*. Inmiddels is het team gegroeid tot acht mensen en is het bureau gevestigd aan Eekwal 31 in Zwolle.

Doorwerken aan bestaand

Tim is een echte Zwollenaar. Geboren en getogen aan het Ter Pelkwijkpark. ‘In 2014 werd ik geselecteerd om een ontwerp te maken voor een huis in mijn oude buurt Ter Pelkwijkpark. De opdrachtgever wilde het graag slopen en opnieuw bouwen. Dan moet je, ondanks dat het geen monument is, wel rekening houden met het beschermd stadsgezicht. Dat vind ik belangrijk als je werkt in bestaand: hedendaagse vormgeving, maar met verwijzingen naar vroeger,’ aldus Tim. Hij vult aan: ‘Veel opgaves die we doen zijn aan al bestaande gebouwen, daar werk je aan door. De stad is nooit af. Ik heb ook niet de illusie dat er na mij niet nog veel lagen aan worden toegevoegd. Je bent een passant in de tijd.’ Die gedachte vormt de kern van zijn werk.

Ter Pelkwijkpark (VersteeghHofman).

Weezenlanden-Noord Zwolle (VersteeghHofman).

Broerenkwartier

In 2019 kreeg hij de kans om te werken aan een bekende plek in de Zwolse binnenstad: het Broerenkwartier. Tim: 'Ik werd gevraagd voor het stuk aan de noordzijde, er was op dat moment al een ontwikkelaar bezig met de zuidzijde.' De timing was perfect voor de ontwikkelingen in het gebied. Tim: 'Alles viel samen. De fundering was sterk genoeg om er drie lagen aan toe te voegen, je mocht zestien meter hoog bouwen en de parkeernorm ging naar nul voor wonen. Ook kwamen alle eigenaren los van elkaar, omdat het dak tussen de passage eruit was gehaald. Je had nu te maken met drie eigenaren in plaats van acht partijen.' Hij maakte een schets voor de eerste verdieping van de Weeshuispassage en ging met deze schets naar de gemeente.

Toch ging tijdens de bouw niet alles goed. 'De uitwerking van de aannemer in prefab elementen heeft een fout veroorzaakt, waardoor nu een groot deel van de panden in de netten staan. Het is de bedoeling dat deze gevels vervangen gaan worden door traditioneel gemetselde gevels zoals het ook aanvankelijk bedacht is,' aldus Tim. Dit is dan ook de reden dat de begane grond nog leegstaat en dat heeft effect op de uitstraling. Tim: 'Zonder gebruikers leeft een gebouw niet. Toch is het goed dat de bouw toen is gebeurd, omdat alle omstandigheden juist waren. Met de huidige omstandigheden vraag ik me af of deze ontwikkeling nu ook zou zijn gerealiseerd.' Er zijn nog veel plannen voor de toekomst om het gebied verder te ontwikkelen.

Duurzaamheid begint bij de opdrachtgever

Duurzaam bouwen speelt een steeds grotere rol, dat merken ze ook bij VersteeghHofman Architecten. Tim: 'We proberen het zo duurzaam mogelijk te maken maar het begint bij de opdrachtgever.' Het project Weezenlanden-Noord Zwolle is een mooi voorbeeld van duurzaam bouwen. 'De warmteopwekking van de woningen is collectief en het regenwater wordt op verschillende niveaus gebufferd. Het stroomt van laag naar laag en eindigt uiteindelijk in een wadi,' aldus Tim.

'Het gaat om de tocht die je samen maakt'

Als hij terugkijkt op zijn werk, is er niet één favoriet project. 'Elk jaar leverde wel een bijzonder gebouw op. Maar waar ik het meest trots op ben, zijn de relaties met opdrachtgevers. Het gaat niet zozeer om het huis zelf, maar om de tocht die je samen maakt. Dat je met elkaar iets creëert waar iedereen achter staat. Dat maakt het bijzonder. Daar denk ik warm aan terug.'

En zo blijft hij bouwen aan een stad die continu in beweging is. Met respect voor wat was, gevoel voor wat is en oog voor wat nog komen gaat.

Abraham de Cock

Als we over Zwolse architecten uit de zeventiende eeuw praten, dan is Abraham de Cock één van de meesters die in de lijst niet mag ontbreken.

In 1663 werd hij als nieuwe stadsmetselaar en stadssteenhouwer in Zwolle aangesteld. In zijn carrière heeft hij vele toonaangevende panden in de binnenstad van Zwolle verbouwd of gerealiseerd. Maar over welke panden spreken we dan? En waar kwam deze persoon vandaan? Een kleine zoektocht in het archief leverde inzicht in het leven en nalatenschap van deze meester metselaar.

DOOR **SANNE VAN ZANTEN**

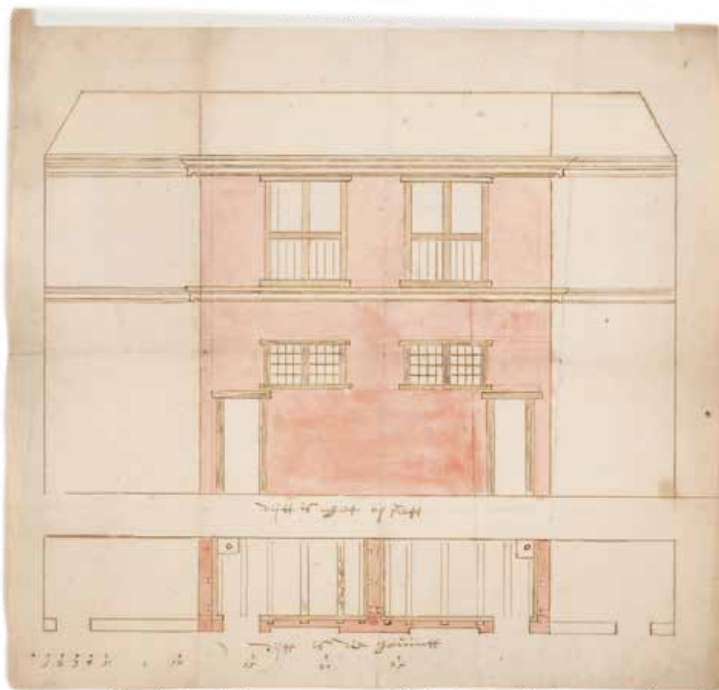
Herkomst

Van Abraham de Cock is bekend dat hij oorspronkelijk vanuit Nijmegen kwam.¹ Hij wordt op 8 maart 1635 door zijn ouders Willem de Cock en Lijsbeth in het doopregister van Nijmegen geregistreerd.² De trouwregisters zijn niet bekend, maar wel wordt op 12 juli in 1659 een zoon Abram de Cock ingeschreven. De moeder is Willemken Buckertz.³ In 1663 kwam Abraham vanuit Nijmegen naar Zwolle, waar hij werd aangesteld als meester metselaar en steenhouwer van de stad. Met zijn gezin verhuisde hij mogelijk deze kant uit, want in de archieven van de Latijnse school is sprake van een 'Abrahamus Cock', die daar les heeft gehad.⁴

Een meester metselaar hield zich bezig met het metselen van baksteen en in sommige gevallen met natuurstenen onderdelen en ornamenten. Vaak had hij een team van 'oppermans' en mortelmakers onder zich. De grote jongens in het vak traden daarnaast op als aannemer, waaronder ook Abraham. Naast het steenhouwen maakte hij regelmatig het ontwerp en deed hij de uitvoering als aannemer.⁵

Voor de meester metselaar van de stad was ook een regelement opgesteld. Een voorbeeld daarvan dateert uit 1692.⁶ De eerste regels daarin luiden: "(1) De meester metselaar sal besorgen dat alle stadsmetselwerken daer de heren kameners en timmermeesters in den tijd, of de bouwmeesters uit last van welgemelde heren hem ordre van sullen geven, ten meesten dienste van de stad gemaakt worden. (2) en sal daartoe gebruiken de bekwaamste knechten die te krijgen zijn, en waardig volle dag huur te verdienen mitsgaders goede en neerstige opperluiden, die het behoerlijk toemaken van de kalk verstaen, en nog door de heeren van de Magistraat, noch door de bouwmeester sullen wesen afgekeurt. (3) van de knechten of opperluiden sal hij geen profiten mogen genieten, maar te

*vreden zijn met het gene de Heren van de Magistraat hem voor zijn dienst toeleggen, en sal de stadt behouden 't geen de meester anders van het loon kunnen knechten genieten. (4) Als er eenig oud werk word losgebroken om 't selve te oden vernieuwen, sal hij daar bij present moeten zijn, en besorgen dat er niet meer losgebroken worde als nodig is, en dat het geene kan blijven staan behoorlijk worden bewaerd."*⁷

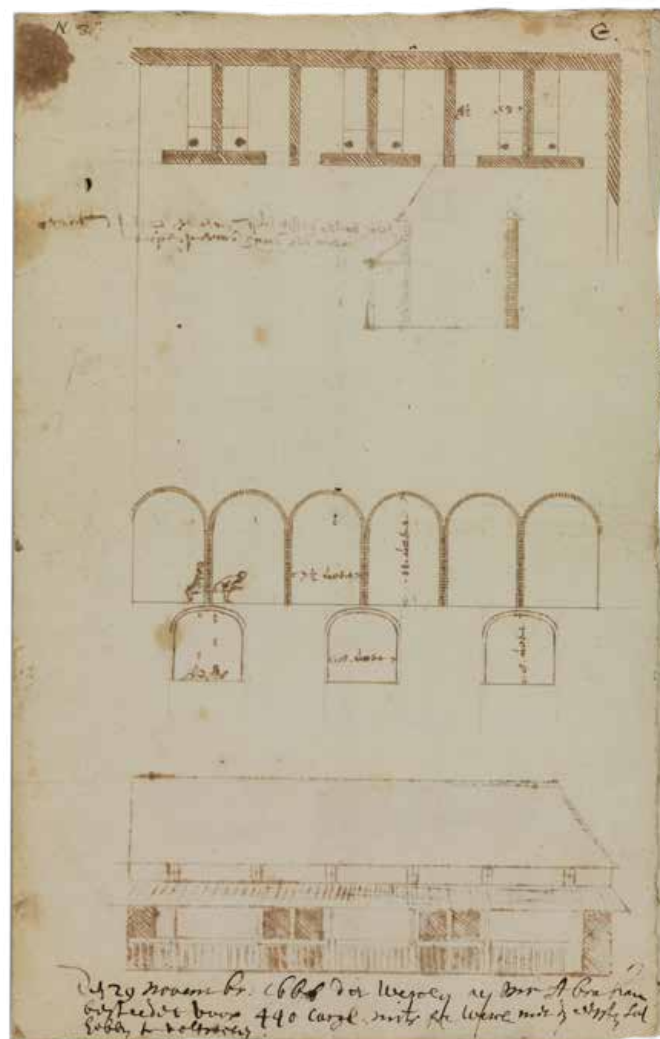

Afb. 1. De tekening van de opstand voor een nieuwe gevel aan de binnenzijde van het kinderkuis ca. 1666 (vervaardiger: Abraham de Cock, Collectie Overijssel, archief 0700. inv. nr. 1247, obj. nr. KD000067).

Van De Cock zijn in het archief ten minste drie bronnen bekend, waaronder de schetstekeningen van het Holdehuis of Kinderhuis uit 1666. Ook is er een juridisch stuk over de betalingen van het pand 'de Witte Leeuw' aan de Diezerstraat 58 en is er een stuk over overtredingen van de gildebrief uit 1678. Uiteindelijk overleed hij in 1683.⁸

Holdehuis of Kinderhuis

Het Holdehuis uit circa 1666 lag aan de Broerenstraat 11 op de hoek met de Bitterstraat. Oorspronkelijk waren dit de panden van het voormalige St. Ceciliaconvent. Dit stond toen ook bekend als kinderkuis, omdat de nonnen hier de meisjes onderwezen in handwerken en Godsdienst.⁹ Door middel van een collecte in 1664 werd geld voor het Holdehuis ingezameld. Met het geld van de collecte werden de panden van het voormalige St. Ceciliaconvent aangekocht. In het Holdehuis (ook het 'Arme Vreemde Wezenhuis' genoemd) werden de kinderen gehuisvest van gestorven ingezetenen die het burgerrecht niet bezaten. Als de kinderen vanuit de erfenis zichzelf niet konden onderhouden en onder

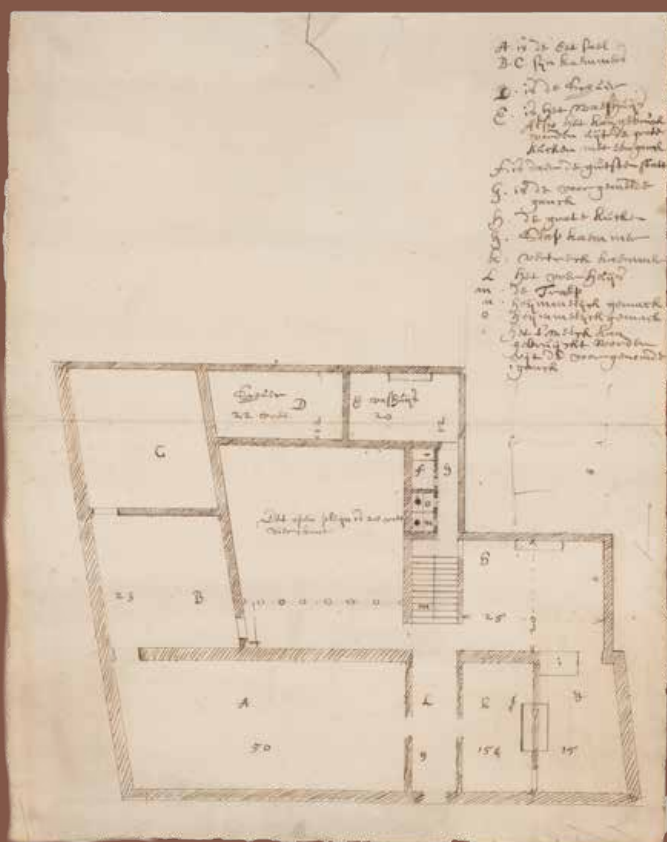
Afb. 3. De tekeningen van het 'heymelijck gemack' (vervaardiger: Abraham de Cock, Collectie Overijssel, archief 0700. inv. nr. 1247, obj. nr. KD000064).

de twaalf jaar waren, konden zij worden opgenomen en verpleegd. De verbouwing vond plaats in 1666 en de gehele inrichting werd in 1669 voltooid. Een deel van het gebouw is ook tot dolhuis ingericht geweest. In 1795 werd het Holdehuis met het voormalig Burgerweeshuis samengevoegd.¹⁰

In het archief zijn de schetstekeningen van de verbouwing van het Kinderhuis of Holdehuis aanwezig. Deze zijn door Abraham de Cock vervaardigd die verantwoordelijk was voor de gehele verbouwing. De opdracht was voor 440 carolus guldens aan hem uitbesteed. Het zijn schetsen voor een opstand van de galerij, aftekening van de galeries en gosengat en een tekening voor de opstand van een nieuwe gevel aan de binnenzijde (Afb. 1). Ook is een plattegrond gemaakt van het Kinderhuis met de secreten, washuis, schoorsteen, keldergang, bedstee, eetzaal, schoollokalen en 'geckkenhuisen' (Afb. 2).

Interessant aan de tekeningen is dat aan alle details is gedacht. Van de opstand van de galerij is een doorsnede tekening gemaakt (Afb. 3). Dit was de locatie voor de toiletten, waar in totaal zes ruimtes

>

Afb. 2. Het plattegrond van het holdehuis uit circa 1666 (vervaardiger: Abraham de Cock, Collectie Overijssel, archief 0700. inv. nr. 1247, obj. nr. KD000064).

Afb. 4. Het oorspronkelijke voorportaal van het weeshuis aan de Broerenstraat rond 1910 (uitgever: Berends J.Jzn, W.J., Collectie Overijssel, archief 1679, inv.nr. 4638, obj.nr. PBKR0313).

werden gemaakt en van een gemak werden voorzien. Twee ruimtes sloten aan op één beerput en deelden vermoedelijk samen de stortkoker. In de bestektekst staat opgenomen dat “de aannemer sal een heymelijck gemack maecken soo groot als op de cleijne plaets vullen can, e(nde) diep tot op de wel.” De ruimtes zelf waren 7,5 voet breed en 11 voet hoog. De beerputten werden 8 voet breed en 8 voet hoog gebouwd. Ter illustratie heeft de ontwerper de tekening voorzien van twee personen die het gemak gebruiken, inclusief vallende uitwerpselen.

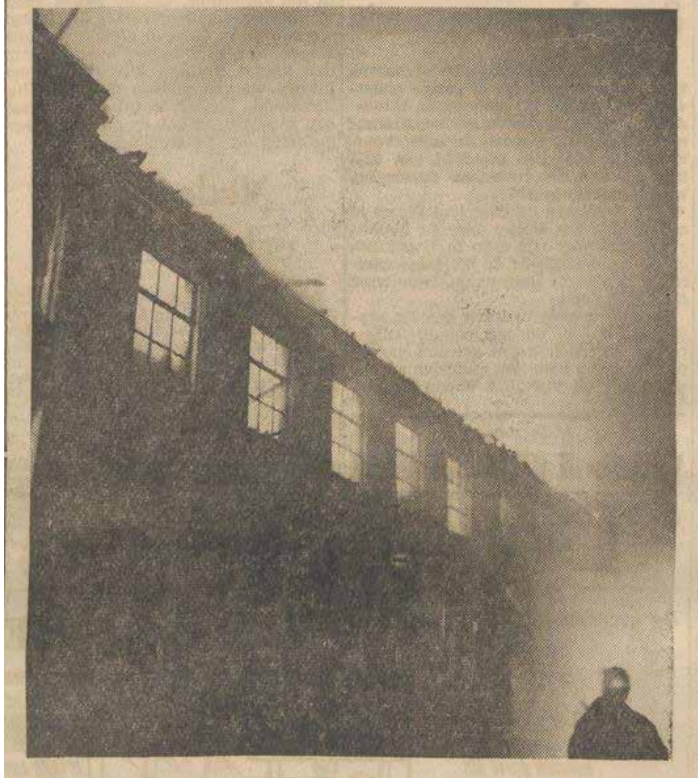
Van het Weeshuis zelf zijn geen sporen meer zichtbaar in de Broerenstraat. Wel is het poortje van het voormalige Hervormd Weeshuis nog in het huidige straatbeeld aanwezig. Een foto uit 1910 geeft de oorspronkelijke locatie van de entree weer in die periode (Afb. 4 en 5). In de nacht van 1 juli 1960 is een grote brand in het pand ontstaan. Het dak stond in lichterlaaie en midden in de nacht kleurde het vuur de hemel felrood. Na het blussen

werden de gevaarlijk overhangende schoorstenen nog verwijderd. Van de verdiepingen van het weeshuis is niets overgebleven (Afb. 6). Sinds 1954 was daar de Nabo (Nazorg Buitengewoon Onderwijs) gehuisvest en het pand was in eigendom van de gemeente. Er waren destijds al plannen voor de sloop van het pand.¹¹ Na de brand van 1 juli 1960 is het entreeportaal verplaatst naar de Praubstraat 23. Op het portaal staat aan de linkerzijde een weesmeisje afgebeeld met een griffeldoos en een belletje. Aan de rechterzijde staat een weesjongen met een hoed en een collectebus. In het midden staat de W van Weeshuis weergegeven met daarboven het wapen van de stad Zwolle.¹² De zandstenen poort wordt in veel literatuur in de zeventiende eeuw geplaatst.¹³ De poort is ontworpen door Jacob Daniels en is door steenhouwer

Afb. 5. Het weeshuis aan de Broerenstraat 11 rond 1915 (uitgever: Nauta, Collectie Overijssel, archief 1679, inv.nr. 4637, obj.nr. PBKR0312).

Historisch weeshuis prooi van vlammen

Afb. 6. Foto van schade aan het pand na de brand. Van het gebouw was nog weinig over. Het voorportaal heeft het overleefd (geraadpleegd via <https://www.delpher.nl>, Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant 01-07-1960).

Willem Berents gehouwen.¹⁴ Het is pas in 1795 dat het de naam Huis der Weezen krijgt, nadat het Holdehuis met het Burgerweeshuis samengaat.

De Witte Leeuw in de Diezerstraat

'De Witte Leeuw' uit 1670 is de naam van het pand dat aan de Diezerstraat 58 staat. Dit rijksmonument is oorspronkelijk in 1666 in opdracht van de bierbrouwer Albert Brouwer in classicistische stijl gebouwd. Op de verdieping zijn zandstenen kruiskozijnen aangebracht met beeldhouwde festoenen en cartouches met wapenschilden. Aan weerszijden van de dakkapel zijn biervaten met een handelsmerk aangebracht.¹⁵ Het steenhoutwerk en metselwerk is geleverd door Abraham de Cock. Dit blijkt uit een archiefstuk dat is opgesteld vanwege een vordering van geld van Abraham de Cock tegen Albert Brouwer voor het bouwen van de brouwerij De Witte Leeuw in de Diezerstraat.

In 1666 is het bestek geschreven en zijn de tekeningen gemaakt, waar vervolgens door Abraham een rekening op wordt geschreven (13 juni 1666). In het bestek stond vermeld dat Abraham de Cock als aannemer heeft beloofd om het huis en brouwerij te maken, wat zowel voor het metselwerk als het steenhouterswerk gold. Om het pand te moeten bouwen heeft hij extra werkzaamheden verricht, waaronder het afbreken van oude huisjes die op de locatie hebben gestaan, en bovendien het schoonmaken van de oude stenen. Ook heeft hij onder de stoep buiten het huis een kelder gemaakt en heeft hij acht festoenen (fistons) gemaakt waar 25 Carolus gulden per stuk voor is gerekend. Een festoen is een classicistische versiering in de vorm van een slinger. De naam is ontleend aan het Franse feston of Italiaanse festone. Letterlijk betekent dat 'feestornament'.¹⁶ Deze slingers werden vaak rijkelijk versierd met bloem- of fruitmotieven en prijken ook op de voorgevel van het brouwhuis.

Dat het leven van een aannemer niet zonder tegenslagen ging, blijkt uit het stuk 'salvati en debats' van 7 oktober 1670, veertien dagen voorafgaand aan het 'contra debats'. Abraham de Cock is in deze situatie de eiser en Albert Brouwers' weduwe de verweerder. Volgens de aannemer moet nog een behoorlijke klap geld worden betaald. De verweerder haalt echter bepaalde punten uit het reglement aan. Zo zou de aannemer niet continue dagelijks bij het afbreken zijn geweest en de nodige orde hebben geschept. Bovendien vindt de verweerder dat de kelder die onder de stoep valt ook bij het gehele huis en brouwhuis hoort, waar door de aannemer een aparte rekening voor was opgesteld. De gemaakte afspraken die in het bestek zijn opgenomen worden door beide partijen anders geïnterpreteerd. Helaas is de oorspronkelijke bestektekst van dit pand niet meer aanwezig in dit archief.

Tot 1873 was er een likeurstokerij of bierbrouwerij in het pand gevestigd. Door de heer J.P.A. Antoniette is in 1927 een reproductie gemaakt van een foto uit het jaar 1871 die de staat van het pand weergeeft voor het de neorenaissancistische gevel krijgt (Afb. 7). De huidige neorenaissancistische winkelpui dateert uit circa 1880-1890 (Afb. 8) en is hoogstwaarschijnlijk in opdracht van de hoedenverkoper Adam Hendriksen gemaakt.¹⁷

Afb. 7. Diezerstraat 58, reproductie uit 1927 van J.P.A. Antonietti (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, beeldbank, inv.nr. 9.007).

Overige bouwwerken in Zwolle

Mogelijk heeft de Cock ook het steenhouwwerk van de Groote Sociëteit vervaardigd. De stilistische verwantschap tussen de festoenen van het brouwhuis (Diezerstraat 58, afb. 7 en 8) en die van de Sociëteit is groot. Aan de hand van deze verwantschap is de aanname gemaakt dat Abraham de Cock verantwoordelijk is geweest voor het beeldhouwwerk aan de entreepartij van de binnenplaats aan de Koestraat.¹⁸ Andere panden met vergelijkbare festoenen, guirlandes en beeldhouwwerk op de voorgevels die ook binnen de aanstellingsperiode van De Cock in Zwolle vallen, zijn de panden van Voorstraat 41a (1666), Diezerstraat 43 (1667) en Thorbeckegracht 17 (1671).¹⁹

De Aa-toren te Groningen

In sommige gevallen verrichtte de stadstimmermeester ook opdrachten buiten de stad. Zo heeft de stad Groningen in een paar uitzonderlijke gevallen gebruik gemaakt van ontwerpers van buitenaf. In 1671-1672 werd de Zwolse stadsstenhouwer en metselaar Abraham de Cock in de arm genomen voor een nieuw ontwerp van de afgebrande Der Aa-toren te Groningen.²⁰ Hij bleef uiteindelijk in gebreke waardoor een lokale aannemer het werk heeft moeten afmaken.²¹

Als laatste heeft de Cock ook op enkele punten de gilderegels verzuimd. In 1678 namen de procuratoren van het timmerlieden- en metselaarsgilde het tegen Abraham de Cock op wegens overtredingen van de

Afb. 8. Diezerstraat 58 toen het nog een hoedenwinkel was (vervaardiger: W. Kramer, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, documentnr. 38.231).

Bronnen

Literatuurlijst

- Aa, A.J. van der, 1851. Beschrijving der stad Zwolle. (Geraadpleegd via Google Books, gedigitaliseerd op 28-03-2019, exemplaar: KB, Nationale Bibliotheek van Nederland (original from Athenaeumbibliotheek Deventer).
- Essen, G. van, 2011. Het stadsfabrieksambt. De organisatie van publieke werken in de noordelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw. Proefschrift. Universiteit Utrecht (14-10-2011).
- Vries, D.J. de, 2015. De komst van het classicisme: een-tweetje Kampen-Zwolle? In: D.J. de Vries & H. Kranenburg (red.), Onzichtbaar Zwolle. Archeologie en bouwgeschiedenis van de stad. Zwolle: Spa-uitgevers.
- Zwiers, S., 2021. 'SEER CIERLIJCK GEMAECKT': Leven en werk van houtsnijder Hermannus van Arnhem (1634-1708). Een onbekende beeldsnijder. Zwols Historisch Tijdschrift, jrg. 38, nr. 3, Zwolle: Zalsman, 161-171.

Websites:

<https://www.collectieoverijssel.nl>
<https://www.collectienederland.nl>
<https://www.kranten.delpher.nl>
<https://www.archieven.nl>
<https://www.studiezaal.nijmegen.nl>
<https://www.beeldbank.cultureelerfgoed.nl>
<https://www.zwolschegeschiedenisvereniging.nl>
<https://www.tijdbeeld.com/projecten/85/zwolle>
<https://www.hendrickdekeyser.nl/ambachtslieden>
<https://www.zwolle.nl/erfgoed>

gildebrieff.²² Hij had namelijk knechten laten werken zonder dat die hun leerbrieven konden vertonen, en heeft dus leerlingen als knechten laten werken. Dit heeft ongetwijfeld financieel voordeel opgebracht. Het ging fors tegen de regels van de gildebrieff in. *“De procuratoren zijn genootsaecht geworden, die diminuant in rechte te betrecken, mits de selve tegen den inhoude van haer gilde brieff knechten te wercke stelde, sonder dat die haer leerbrieven liet vertoonen, ende t’ordinaris voor de busse contribueerende, ende nevens dien leerlingen voor knechten”*. De procuratoren hebben de kosten van de boete maar ook van het proces bij Abraham neergelegd.²³ Uiteindelijk overleed hij in 1683.²⁴ Nog eeuwenlang zullen zijn steenhouders- en metselwerken, waaronder de festoenen met prachtige vruchten en bloemen, het Zwolse straatbeeld sieren.

Voetnoten

- 1 De Vries 2015, 197.
- 2 Regionaal Archief Nijmegen, archief 510, inv.nr. 1165, folio 19.
- 3 Regionaal Archief Nijmegen, archief 510, inv.nr. 1166, folio 39.
- 4 Een Abrahamus Cock wordt in 1664 van de vijfde naar de vierde klas gepromoveerd. (Collectie Overijssel, archief 0766.34, inv.nr. 34, blz. 58.)
- 5 <https://www.hendrickdekeyser.nl/ambachtslieden> (geraadpleegd op 2 mei 2025).
- 6 Collectie Overijssel, archief 5961, folio 77. *Instructie voor de Stads meester-metselaar*
- 7 Collectie Overijssel, archief 5961, folio 77. *Instructie voor de Stads meester-metselaar*
- 8 De Vries 2015, 197.
- 9 Collectie Overijssel, archief 1679, inv.nr. 4637, obj.nr. PBKR0312; zie ook Van der Aa 1851, 257.
- 10 Van der Aa 1851, 460-461 (Google Books: https://www.google.nl/books/edition/Beschrijving_der_stad_Zwolle/cOMuVJX3N2MC?hl=nl&gbp-v=1&dq=kinderhuis%20zwolle&pg=PA459&printsec=frontcover)
- 11 Provinciaal Overijsselsche en Zwolsche courant, 1 juli 1960 (geraadpleegd via <https://www.delpher.nl>).
- 12 Collectie Overijssel, archief 1679, inv.nr. 4489 obj.nr. PBKR0308.
- 13 Zie ook De Vries 2015, die het weeshuispoortje uit 1671 dateert, naar een ontwerp van de Kamper beeldhouwer Jacob Daniels.
- 14 Zwiers 2021, 163.
- 15 <https://www.zwolle.nl/erfgoed/de-witte-leeuw> (geraadpleegd op 2-5-2025).
- 16 <https://www.joostdevree.nl/shtmls/feston> (geraadpleegd op 2-5-2025).
- 17 <https://www.monumenten.nl/monument/41634> (geraadpleegd op 30-4-2025).
- 18 <https://www.tijdbeeld.com/projecten/85/zwolle> (geraadpleegd op 30-4-2025).
- 19 De Vries 2015, 198.
- 20 Van Essen 2011, 112.
- 21 Van Essen 2011, 97; verwijst naar: Meisschke e.a. 2000, 134.
- 22 Collectie Overijssel, archief 0700, inv.nr. 3045.
- 23 Collectie Overijssel, archief 0700, inv.nr. 3035, folio 567-568.
- 24 De Vries 2015, 197.

Morgen met ons
meebouwen? Scan
de QRcode en bekijk
onze vacatures.

SALVERDA
BOUW

WIJ MAKEN GESCHIEDENIS DUURZAAM

Liefde voor cultuurhistorische waarde en geschiedenis. Onze vaklieden bij Salverda Bouw hebben dat. Door onze ervaring die wij op vele plaatsen hebben opgedaan, is binnen ons team van restaurateurs veel kennis en expertise verzameld. Die ervaring passen we graag toe in ieder project. Indien nodig, terwijl de gewone bedrijfsvoering in het gebouw doorgaat. Bovendien hebben wij de beschikking over een eigen timmerwerkplaats met ambachtelijk geschoolde vaklieden. Als vanzelfsprekend voeren we de werkzaamheden uit volgens de restauratieladder.

Salverda Bouw

Industrieweg 13
Postbus 4

8084 ZG 't Harde
T. 0525 - 65 16 66

www.salverda.nl

Samen maken we morgen.

ONDERDEEL VAN DE SCHAGEN GROEP

Het Zwols Historisch Tijdschrift

*Verbindt en houdt al 40 jaar
onze geschiedenis levend!*

Word daarom lid van de **Zwols Historische Vereniging**
en ontvang 4 keer per jaar het **Zwols Historisch Tijdschrift**

voor slechts **27,50 euro** per jaar!

Opgave lidmaatschap via:
www.zwolselhistorischevereniging.nl

De **Zwols Historische Vereniging** is opgericht in 1983 en participeert in het **Erfgoedplatform Zwolle**

Zwolle
MONUMENTEN
MAGAZINE

Op de cover:

De hoofdlocatie van GGD IJsselland is gevestigd in het voormalige kantoorpand van de N.V. Electriciteitsfabriek IJsselcentrale, gebouwd tussen 1939 en 1946. Het pand is een voorbeeld van traditionalistische architectuur, ontworpen door A.J. van der Steur en M. Meijerink.

In de centrale hal bevindt zich een monumentale, rondlopende trap met smeedijzeren hekwerk. Achter deze trap is een indrukwekkend glas-inloodvenster te zien, vervaardigd door de firma G. Van Geldermalsen uit Rotterdam. De trap leidt naar de directiekamer. In deze kamer bevinden zich de oorspronkelijke betimmering, meubels, lampen en een roosvenster met het logo van de IJsselcentrale in glas-inlood.

Het verre verleden wordt vaak een ‘grijs’ verleden genoemd. Ook op het gebied van kleurtoepassing in de monumentenzorg was deze beeldspraak tot voor een aantal jaren van toepassing. De historische kleuren van de binnenstad zijn vrijwel verdwenen. De laatste honderd jaar werden bijna alle gevels en kozijnen wit geschilderd en verdwenen allerlei materiaalkleuren die bedoeld waren om de architectuur te ondersteunen.

Kleur in de stad

Hoe kleurhistorisch onderzoek heeft bijgedragen aan meer kleur en harmonie in de stad

DOOR IWAN VAN BERKEL

Door bouwhistorisch onderzoek, archiefinformatie en kleuronderzoek naar de historische afwerkingen te combineren, wordt de kleurgeschiedenis van een monument weer in kaart gebracht. De gemeente Zwolle geeft subsidie voor kleurhistorisch onderzoek om monumenteneigenaren te stimuleren onderzoek te laten doen naar de oorspronkelijke kleuren. De uitgevoerde kleurhistorische onderzoeken en de hieruit voortvloeiende oorspronkelijke kleuren zijn de afgelopen jaren weer toegepast op veel van onze monumenten. De vraag is of al deze onderzoeken en herziene kleuren nu ook de stad meer kleur gegeven hebben of zijn het verspreide lichtpuntjes in de stad. Voor we deze vraag kunnen beantwoorden duiken we eerst even in de geschiedenis om meer te weten van het gebruik van bouwmaterialen en kleurgebruik door de eeuwen heen.

Kleurentrappetje (Uit kleuronderzoek Bert Jonker).

Zicht op Thorbeckegracht (Hans Westerink).

Schilderij uit 1834 van Adrianus Serne (HCO / Collectie VORG).

Metselwerk en natuursteen

Een belangrijke aanwijzing voor een kleurkeuze geeft het bouw materiaal van het gebouw zelf. In veel architectuurstijlen zoals in de gotiek en in de Hollandse renaissance, zien we dat natuursteen en baksteen als bouwmaterialen zijn gebruikt. Het contrast tussen baksteen en zandsteen gaven het pand karakter. In de zeventiende en achttiende eeuwse architectuur gold een volkomen éénkleurig en vlak metselwerk als toonbeeld van hoogstaand vakmanschap van de metselaar. Het was een enorme klus om dat voor elkaar te krijgen. Bakstenen werden zorgvuldig op kleur geselecteerd en de metselaar bewerkte ze zodanig dat een volkomen vlakke gevelwand met flinterdunne voegen ontstond. Hoe smaller de voeg, hoe sterker de kleureenheid. Dit werk is nog hier en daar in de Zwolse binnenstad terug te vinden.

Het was vroeger heel gewoon om gebouwen te kleuren. Niet in willekeurige kleuren maar in de kleur van het bouw materiaal zelf. Zo komen we op oude prenten van de Grote Kerk en de Hoofdwacht een imitatie Bentheimer zandsteen tegen. Voor nabootsing van baksteenkleuren in Zwolle moet naar kleuren van de lokale baksteensoorten gekeken worden. Natuursteen was een kostbaar product dat niet altijd voor handen was. Men suggereerde dan met verf of een dunne pleisterlaag dat het gebouw uit natuursteen bestond.

Naast imitatiewerk sprak ook de kleur van het metselwerk en het verfijnd uitgevoerde werk met dunne voegen voor zichzelf, soms nog voorzien van sauswerk. Een mooi voorbeeld hiervan treffen we aan op Vijfhoek 1-3. Hier is de baksteen gevel gesausd en voorzien van geschilderde dunne witte voegen. In de negentiende eeuw komt door industrialisatie de productie van verblendstenen (een holle, harde, gladde baksteen met scherpe randen) op gang. De kleurmogelijkheden leidden in architectuurstijlen als de jugendstil en de Amsterdamse School tot een uitbundig en decoratief kleurgebruik.

Kozijnen

Kruis kozijnen werden tot in de late middeleeuwen gemaakt van natuursteen of metselwerk. De toegepaste luiken en deuren waren aan de buitenzijde vaak transparant gebeitst. Al in de zestiende eeuw werden de luiken en deuren aan de buitenzijde zacht kopergroen geschilderd. Toen midden zeventiende eeuw het

classicisme zijn intrede deed, veranderde ook voor de kozijnen, ramen en deuren het kleurgamma van het buitenschilderwerk. De kozijnen hielden hun zandsteenkleur en de opkomende schuiframen schilderde men tot ver na het midden van de achttiende eeuw helder wit.

Omstreeks 1780 ging men er toe over ook de schuiframen groen te schilderen. Rond 1800 werd de donkergroene kleur vervangen door

Vijfhoek 1-3 (Erfgoed gemeente Zwolle).

een 'paarsdekkend bruin.' De zandsteenkleur (of steengrauw) bleef gehandhaafd. Bij de kleuren die zandsteen imiteren, zien we dat deze door de invloed van het zonlicht steeds bleker werden. De deuren en ramen kregen een steeds donkerder kleur en veelal werden ze donker grachtengroen. De nieuw gebouwde huizen uit de tweede helft van de negentiende eeuw en de gevels welke in die tijd werden 'gemoderniseerd', volgden dit kleurgebruik. Het donkere grachtengroen ging samen met de lichte zandsteenkleur het stadsbeeld beheersen. De ramen werden naar keuze in wit of in grachtengroen uitgevoerd.

Pleisteren

Een andere manier om kleuren op gevelsteplaatsen is door gevels te pleisteren. Pleisters beschermen bijvoorbeeld poreuze bouwmaterialen. Baksteenarchitectuur werd ook vaak bepleisterd. Op het bepleisterde muurwerk wordt door schilderen natuursteen of baksteen geïmiteerd. Heel geraffineerd was in dat geval het voegwerk uitgevoerd. Men kerfde het patroon in de nog natte pleisterlaag en over de baksteenkleur heen werd deze met witte kalkmeel dicht gevoegd. Soms komen zogenaamde geslobberde gevels voor. Dit is een dunne laag pleisterwerk die met een borstel is aangebracht. De structuur van het onderliggende metselwerk blijft dan zichtbaar. Het slobberwerk werd meestal bruin/rood of zandsteenkleurig geschilderd.

Veel pleisterlagen zijn in de loop van de negentiende en twintigste eeuw verwijderd. Ook de Sassenpoort is een tijdlang gepleisterd geweest. Tegenwoordig vinden velen dat slordige metselwerk heel charmant en 'typisch historisch' en wordt nieuwe architectuur, die oud moet lijken, in bonte baksteen en borstel- of platvolvoegwerk uitgevoerd. Dat is een verkeerde voorstelling van zaken en eigenlijk is door deze merkwaardige liefde voor het

*Imitatie natuursteen stucwerk Blijmarkt 20
(Uit kleuronderzoek Bert Jonker).*

Huidige situatie Blijmarkt 20 (Uit kleuronderzoek Bert Jonker).

zogenaamd ambachtelijk bouwen een kleurverarming in het historische stadsbeeld ontstaan. Van negentiende eeuwse gepleisterde architectuur is in Zwolle heel veel terug te vinden. Dat zijn meestal neostijlen als het neoclassicisme. Voorbeelden hiervan zijn onder andere te vinden aan de Stationsweg maar ook museum de Fundatie aan de Blijmarkt. Deze laatste heeft een op kleur gemaakte pleistermortel die met een kam is geprofileerd om frijnwerk van natuursteen te imiteren.

Andere redenen van kleurgebruik

In bovenstaande voorbeelden komen we kleurgebruik tegen als onderdeel van een bouwtechniek maar toegepaste kleuren hadden vaak een functionele reden. Zo werd het Witte Huis in Washington oorspronkelijk gebouwd van lichtgrijs zandsteen en werd deze voorzien van een witkalk om het huis weerbestendig te maken. Met de huidige status als presidentieel verblijf is het ondenkbaar om de kleur wit weer in zandsteen grijs te veranderen. Ook na een oorlog, zoals bijvoorbeeld na de eerste wereldoorlog in Zwolle gebeurde, werden veel gevels weer fris wit om een nieuwe tijd in te luiden. Toen er nog geen goede straatverlichting was, was het ook gebruikelijk om rondom je voordeur een witte rand aan te brengen zodat je de entree in het donker beter kon vinden.

Naar het heden....

Op veel panden in Zwolle komen we aan het eind van de twintigste eeuw veel fletse kleuren (wit en grijs) als kleurgebruik tegen. Kleurhistoricus Bert Jonker geeft hierover een nadere uitleg. 'Door het vervagen van kleuren en het bij een schilderbeurt weer overschilderen in de op dat moment zichtbare kleur, zijn veel kleuren in Zwolle vervaagd. Ook onwetendheid over het juiste kleurgebruik geeft dat een gebruiker vaak in witte of crème kleuren saust en schildert.'

Harmonie in kleuren

In gesprek met kleurhistoricus Bert Jonker, om antwoord te vinden op onze vraag of kleur historisch onderzoek de stad veranderd heeft, geeft hij aan dat het belangrijk is om te bekijken of straten een harmonie vormen in kleur. Het is vaak lastig om alle mensen in een straat te overtuigen onderzoek te laten doen, daarnaast hebben veel eigenaren een eigen smaak. Toch is het mooi te zien dat kleurhistorisch onderzoek kan bijdragen om panden hun karakter weer terug te geven.

Stationsstraat

Een mooi voorbeeld van veranderd kleurgebruik door historisch onderzoek is de Stationsweg. Op nummers 5, 9 en 11 treffen we een eclectische bouwstijl met gepleisterde gevels. Alle drie de panden waren wit gesausd en geschilderd. Op de onderzochte panden werden kleuren op het gepleisterde werk aangetroffen, die in Zwolle meer zijn gebruikt in de jaren na 1850. Men gaf de gestucte gevels materiaalkleuren, zoals lei- of hardsteen en zandsteen. Door deze nu op de juiste manier

Stationsweg (Collectie Overijssel).

toe te passen wordt de architectuur ondersteund. Ook de matheid van het toegepaste product ondersteunt de materiaalluitdrukking. De aangetroffen roodbruine en blauwe kleur op de ramen is ook weer teruggebracht. Het eveneens in eclectische stijl gebouwde pand op Stationsweg 2, van architect Trooster, heeft naast gestucte gevelonderdelen ook karakteristiek kleurend metselwerk. Hier zijn de zandsteenkleuren en oorspronkelijke raamkleuren weer teruggebracht. Noemenswaardig is het feit dat bij kleuronderzoek

>

Aangetroffen situatie voor kleuronderzoek Stationsweg 9 (Erfgoed gemeente Zwolle).

Huidige situatie Stationsweg 9 (Erfgoed gemeente Zwolle).

Aangetroffen situatie voor kleuronderzoek Stationsweg 5 (Erfgoed gemeente Zwolle).

Huidige situatie Stationsweg 5 (Erfgoed gemeente Zwolle).

Bert Jonker in Zwolle vaker de roodbruine kleur heeft aangetroffen in plaatst van de historische groene kleur zoals benoemd in de historische kleurstelling op panden.

Van Nagellstraat

De Van Nagellstraat heeft het voorrecht dat er drie gebouwen van architect Broekema staan. Broekema (1866-1945) is een bekende jugendstil architect die in de periode 1895-1905 onder andere de panden in de Van Nagellstraat nummers 6, 15 en 17 heeft ontworpen. De gestucte gevelornamenten, kozijnen, ramen en vakwerken waren decennia geleden allemaal wit geschilderd. Tevens waren de frieslijsten op nummer 15 en 17 bedekt met een dunne witte kalklaag. Onderzoek door kleurhistoricus Bert Jonker leverde een mooi en samenhangend kleurenpalet op. De frieslijsten werden ontdaan van de kalklaag en voorzien van kleurrijk geschilderde motieven. Naar alle waarschijnlijkheid heeft architect Broekema deze schilderingen zelf nog aangebracht. De ontdekte en teruggebrachte zandsteenkleuren op de gestucte ornamenten versterken de aanwezige accentstenen in het metselwerk. Ook de onderzochte en ontdekte authentieke verflagen zijn weer teruggebracht waardoor Van Nagellstraat 15 zijn olijfgroene en Van Nagellstraat 17 zijn roodbruine kleuren weer terug heeft gekregen. Op van Nagellstraat 6 waren de karakteristieke geschilderde gevelornamenten nog wel aanwezig maar de groene en bruine jugendstil kleuren, door Broekema bedacht, zijn hier na onderzoek weer teruggebracht. Door het onderzoek van Bert Jonker heeft de straat hier zijn oorspronkelijke kleuren weer terug.

Ingekleurde foto Van Nagellstraat 6 (Uit kleuronderzoek Bert Jonker).

Van Nagellstraat 15-17 (Hans Westerink).

Bloemmotief Van Nagelstraat 17 (Uit kleuronderzoek Bert Jonker).

Vanuit de Luttekestraat naar de Grote Markt

De volgende plek in de stad waar kleuronderzoek een ander straatbeeld heeft opgeleverd, is het deel van de Luttekestraat richting de Grote Markt. Hier treffen we op Luttekestraat 4 een Jugendstil pand aan. Dit pand kenmerkt zich door de toegepaste verblendstenen in accentkleuren. De onderzochte en weer aangebrachte Jugendstil kleuren maar ook aangetroffen granito, versterken het karakteristieke beeld. Het naast gelegen pand, de oude Waag van Zwolle, was tot voor kort in grijs en wit geschilderd. Na onderzoek heeft de hoekpilaster weer een zandsteenkleur gekregen, komen de gevelvlakken overeen met op foto's aangetroffen donkere kleurstellingen, die goed aansluiten bij het pand van Luttekestraat 4, en is er meer contrast met de winkelpui gekomen. Aan de Grote Markt 16 treffen we een eenvoudig hoekpand met een Jugendstil winkelpui. Na onderzoek schrijft kleurhistoricus Bert Jonker in zijn rapport: 'Na het verwijderen van de verflagen op de verblendsteen en de rode zandsteen, blijkt dat de witte verblendsteen anders tevoorschijn is gekomen. Toch is het zeer verassend om te zien hoe de verschillende materialen harmonieerden en te samen met de gevonden kleuren op deuren en kozijnen een goed beeld geven van het kleur- en materiaalgebruik rond de jaren twintig van de vorige eeuw.' Doorlopend naar de Grote Markt is op nummer 13 de voormalige Sociëteit 'De Harmonie' gevestigd. Op het schilderij door A. Serne uit 1834 is te zien dat destijds nadruk gelegd werd op het middengedeelte. De acht pilasters ondersteunen de grote gootlijst met fronton. De huidige kleurstelling is mede op basis van deze kleurstelling onderzocht en teruggebracht, waardoor het pand meer harmonie heeft gekregen.

Eindresultaat Luttekestraat 4 (Bert Jonker).

Luttekestraat 2-4 (Hans Westerink).

Grote Markt 16 (Hans Westerink).

Overzicht Sassenstraat 1 tot en met 33
(Hans Westerink).

Sassenstraat

Een kenmerkende straat in Zwolle is de Sassenstraat. Ook deze straat heeft een transformatie gekregen in kleurgebruik. De straat bestaat uit panden in diverse bouwstijlen. Volgens Bert Jonker is het belangrijk dat de kleuren een harmonisch geheel vormen. Niet alle panden zijn door kleuronderzoek bekeken maar hebben wel meer kleur gekregen door kleuren toe te passen die historisch passend zijn. Op nummer 47 treffen we een gevel aan uit het derde kwart van de achttiende eeuw met een Amsterdamse school gevelpui. De zwarte winkelpui en grijze gevel zijn na onderzoek getransformeerd naar oorspronkelijke kleuren en hebben het pand meer stijl gegeven. Dit geldt ook voor nummer 21 waar de eclectische gepleisterde gevel met originele winkelpui haar zandsteen kleuren heeft terug gekregen. De witte pui heeft een sprekende bruine kleur gekregen welke een verwijzing is naar de vroeg aanwezige houtimitatie. De halsgevel van nummer 27 heeft haar gele okerkleur weer terug gekregen. Dit is een greep uit de prachtig aangepakte panden waardoor de straat meer allure, of beter gezegd, meer harmonie heeft gekregen.

Veerallee

We verlaten de binnenstad alhoewel er nog veel meer mooie straten en gebouwen zijn te benoemen en reizen door naar de Veerallee. Aan de Willemskade nummers 26 - 28 treffen we een blok van drie gekoppelde huizen in jugendstil bouwstijl. Kleurhistorisch onderzoek op nummer 28 leverde een verrassende olijfgroene kleur op die door de jaren heen naar donker groen en rood was getransformeerd. Hierdoor zal het

Sassenstraat ter hoogte van nr. 47 (Hans Westerink).

Kleurenopzet Willemskade 28 (Erfgoed gemeente Zwolle).

Aanvangsfoto Koningin Wilhelminastraat 24 voor het onderzoek (Erfgoed gemeente Zwolle).

pand, dat nu nog in restauratie is, straks een frisse look krijgen die beter aansluit bij de kleurrijke stijl van de jugendstil. Aan de Koningin Wilhelminastraat nr. 24 treffen we eveneens een jugendstil pand. Tot voor kort had de gevel niet de karakteristieke jugendstil kleur die het wel ooit gehad heeft. Na onderzoek kwamen ook hier de olijfgroene en bruinrode kleuren uit deze periode terug.

Assendorp

Rijdend door Assendorp is de Eigenhaardstraat 14-46 een goed voorbeeld van harmonie. De arbeiderswoningen in neorenaissance stijl zijn opgetrokken in baksteen met gepleisterde accenten. De kozijnen, betimmeringen en gepleisterde accenten hebben allemaal hun historische zandsteen kleur teruggekregen. De genoemde onderdelen die eerder wit waren hebben door de juiste kleuren weer harmonie gekregen.

Een ander voorbeeld van een veranderend straatbeeld is de Assendorperstraat ter hoogte van nummer 78. Het onderzochte en in historische kleuren teruggebrachte

Ingekleurde foto kleurhistorisch rapport Koningin Wilhelminastraat 24 (Uit kleuronderzoek Bert Jonker).

Assendorperstraat 78 (Hans Westerink).

>

*Eigenhaardstraat met de huidige kleurstelling
(Erfgoed gemeente Zwolle).*

gevelbeeld heeft wellicht zijn uitwerking gehad op andere eigenaren. Niet door aanvullend onderzoek van de andere panden maar op initiatief van de eigenaren zijn kleuren toegepast die in harmonie goed passen.

AA-landen

De in 2016 als gemeentelijk monumenten aangewezen Krekenbuurt heeft van oorsprong een unieke opzet van kleuren. De houten meranti puien waren blank gelakt en gaven de huizen samenhang. Door de jaren heen zijn de huizen deels in de oude kleurstelling behouden maar zijn ook diverse kozijnen in kleur geschilderd. Door die toevoeging van kleuren kwamen de huizen meer op zichzelf te staan; de eenheid van het ontwerp ging verloren. Na kleuronderzoek zijn kleurvoorstellen voorgedragen die erop gericht zijn op de oorspronkelijke samenhang te herstellen.

Historische kleuren

Naast eerder genoemde straten en gebieden in Zwolle zijn er voorbeelden te over waar de kleur op panden en straten positief is veranderd. Zo hebben verschillende objecten in Zwolle een andere kleur gekregen. De fontein aan het Van Nahuysplein heeft na onderzoek zijn zandsteen kleur teruggekregen. De oude spoorbrug heeft recent ook een andere blauwpaarse kleur gekregen. Doordat de spoorbrug bij een

eerdere restauratie geheel is gestraald en er geen kleuronderzoek is gedaan moet hier gezocht worden naar een goede historisch passende kleur. Vaak werden op stalen bouwwerken een kopergroene kleur aangebracht. Een foto uit 1989 laat zien dat de spoorbrug een groene kleur heeft gehad. Historisch gezien is dit wellicht een passender kleur.

Als we teruggaan naar de beginvraag of kleurhistorisch onderzoek invloed heeft gehad op de stad kan ik zien dat verspreid als een lint door de stad panden door kleurhistorisch onderzoek hun oorspronkelijke kleuren terug hebben. We zien niet meer het witte kleurgebruik, maar er ontstaat weer karakter aan puien en stenen kolossen. Jugendstil panden hebben meer kleur gekregen, maar ook het klassieke twintigste eeuwse huis met de groene en witte kleuren mag er zijn in zijn tijdsbeeld. Een mooi omkleed geheel. Elk huis vertelt zijn eigen verhaal!

*Overzicht Krekenbuurt
(Hans Westerink).*

Ingekleurde foto Spoorbrug (Collectie Overijssel).

*Ingekleurde foto kleurhistorisch onderzoek Kreekenbuurt
(Uit kleuronderzoek Bert Jonker).*

Bronnen

- Delen overgenomen uit 'Informatieblad Monumentenzorg en archeologie in Zwolle. Gemeente Zwolle nr. 17 (Juni 1994).
- 'De kleur van de stad' - Gemeente Amsterdam Ing. R.A.M. Pellemans, monumentenadviseur (september 2007).
- Diverse kleurhistorische rapporten en onderzoeken – Jonker, Zwolle.

Toekomstbestendig en duurzaam restaureren

Meer weten?

*Lees alles over
de restauratie van
Het Oversticht*

Van Wijnen zet zich in voor de respectvolle restauratie van het historisch erfgoed van Nederland. Onze vaklieden weten hoe zij oude panden klaar maken voor de toekomst, met oog voor het verleden. Neem contact met ons op voor meer informatie.

Van Wijnen Harderwijk-Zwolle | Tel. 038-429 76 30 | www.vanwijnen.nl

Autobusstation en Ybe van der Wielen

‘Zwolle heeft het modernste station voor autobussen van Overijssel,’ luidde de kop van een artikel over de opening in 1958 in de Provinciaal Overijsselsche en Zwolsche courant. Het gebouw had een unieke driehoekige plattegrond, glazen wanden en een voor die tijd modern interieur waardoor een bespreking van dit gebouw in dit magazine is gerechtvaardigd.

DOOR MICHAEL KLOMP

>

Autobusstation (Collectie Overijssel).

Op 12 februari 1958 kon, na een lange aanloop, door de burgemeester van Zwolle jhr. mr. G.A. Strick van Linschoten, een nieuw autobusstation met wachtruimte aan de Oosterlaan worden geopend.

Zwolle was in die tijd een belangrijk knooppunt van autobuslijnen met als eindpunt het Stationsplein. Al deze verkeersstromingen hadden geleid tot een onhoudbare toestand, die vaak uitmondde in een enorme verkeerschaos. In 1949 had de Zwolse gemeenteraad dan ook besloten om een bedrag van 329.000 gulden te reserveren voor de bouw van een groots opgezet autobusstation met een wachtlokaal. Ook het Stationsplein zou verbeterd moeten worden, met daarbij ruimte voor nieuwe plantsoenen. In totaal zou het autobusstation 21 perrons krijgen. Voor dat doel werd door de Nederlandse Spoorwegen een brede strook grond afgestaan. Deze strook was deels in gebruik als emplacement met dubbele rails en als perron voor de trein naar Emmen. In 1951 waren de perrons gereed en werd aanvullend geld gereserveerd voor de bouw van drie schuilgelegenheden op het trottoir van de Oosterlaan. De standplaatsen of perrons werden verhuurd aan busondernemingen voor 50 gulden per jaar. Ook zou een tunnel op het stationsemplacement en een wachtlokaal voor de passagiers worden gebouwd. In 1953 volgde een aanbesteding voor de bouw van een centraal verwarmd gebouw met daarin een restauratie,

Zwolle, Restauratie Autobusstation

*Restauratie autobusstation
(Collectie Overijssel).*

Zwolle, Oosterlaan, autobusstation in 1957 (Privécollectie).

Interieur van het autobusstation (Privécollectie).

Krantenknipsel over het autobusstation (Overijsselsch dagblad 29-4-1957).

wachtlokaal voor buschauffeurs en conducteurs en het kantoor van de parkeerchef aan de Oosterlaan. Achterin het gebouw bevonden zich de vertrekken voor de restauranthouder en het personeel.

Het moderne wachtlokaal was gesticht in opdracht van de N.V. Autobusonderneming Salland in Deventer en ontworpen door het architectenbureau Mastenbroek en De Herder in Zwolle. De opening vond plaats in het bijzijn van tal van autoriteiten, waaronder de rijkshoofdinspecteur van verkeer ir. J.A.C. Oudemans, de Zwolse wethouders Coree, Nooter en Veltman en directeur H.H. Diderik van de N.V. Autobusonderneming Salland. Laatstgenoemde deelde mee dat de klok, die door de busondernemingen N.V. DABO-EDS, N.V. Salland, N.V. Noord-Westhoek en de VAD N.V. aan de burgemeester van Zwolle was aangeboden, een plaats in het nieuwe gebouw zou krijgen.

In de muur van het gebouw kwam een reliëf, gemaakt ter gelegenheid van de elektrificatie van de spoorlijn naar het Westen. Dit reliëf van Ybe van der Wielen werd door het gemeentebestuur van Zwolle aan de Nederlandsche Spoorwegen aangeboden. De exploitatie van het autobusstation was in handen van de heer A. Beekman. Beekman, die woonachtig was aan de Antonie Duyckstraat, vroeg in december 1957 al verlof A aan volgens de Drankwet.

Ybe van der Wielen

In 1952 kreeg beeldend kunstenaar Ybe van der Wielen van het gemeentebestuur van Zwolle de opdracht een reliëf te maken dat symbool moest staan voor de elektrificatie van het spoorwegnet. Ybe is geboren in 1913 in Greeley (Colorado) in de Verenigde Staten. Op driejarige leeftijd kwam hij met zijn ouders in Bakkeveen te wonen. Zijn vader Jarig was stichter van de eerste volkshogeschool Allardsoog bij Bakkeveen. Hier startte de jonge Ybe met tekenen en schilderen onder leiding van de Friese schilder Andries van der Sloot. Hij volgde daarna een opleiding tot smid en orgelbouwer en wilde vanuit die hoedanigheid graag naar de Rijksacademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam waar hij in 1941 in eerste instantie werd afgewezen, maar een jaar later alsnog werd toegelaten. Hier kreeg hij les van zijn tweede leermeester Jan Bronner. Ybe had echter in de tussenperiode niet stil gezeten en les gehad van beeldhouwer Jan Havermans en als assistent gewerkt voor beeldhouwer Frits van Hall. Beide kunstenaars hadden hun atelier in de voormalige pastorie aan de Spaarndammerdijk in Amsterdam.

De landelijke omgeving uit zijn jeugd in Bakkeveen, met keuterboertjes in de roggevelden, zien we als onderwerp veel terug in de figuren en beeldengroepen van Ybe. In Zwolle had hij zijn atelier aan de Ossenmarkt, op de plek waar voorheen de bekende schilderes Stien Eelsingh schilderde. Het is dan ook niet geheel toevallig dat de tekeningen en schilderijen van Eelsingh een bron van inspiratie vormde voor zijn beeldhouwwerken. Hij woonde aan de Van Nagellstraat in Zwolle.

Bekende beeldhouwwerken van Ybe van der Wielen zijn onder andere de haan op de Hanekamp en een ingemetseld werk in het voormalig kantoor van Sociale Zaken van de gemeente Zwolle in de Bloemendalstraat. Dit laatste werk was vrij onbekend en is gemaakt in het kader van de toenmalige kunstregeling. Onlangs is dit werk bij de verbouwing van het pand in opdracht van Resido Vastgoed weer tevoorschijn gekomen.

Sinds 2008 reiken de gemeenten Zwolle en Kampen samen elk jaar de Erfgoedprijs Zwolle-Kampen uit. Deze prijs is bedoeld als waardering voor mensen of organisaties die goed zorgen voor cultureel erfgoed, zoals door restauratie of herbestemming. De uitreiking vindt elk jaar om de beurt plaats in Zwolle of Kampen en gaat naar een bijzonder lokaal project of gebouw.

Erfgoedprijs Zwolle-Kampen 2025

DOOR **HENRY KRANENBORG**

Hulde

Dit jaar wordt de prijs in de gemeente Zwolle uitgereikt aan het ketelhuis op het voormalig fabriekscomplex van Philips aan de Ceintuurbaan. Met de toekenning van de Erfgoedprijs willen de gemeenten hun waardering voor de instandhouding en het nieuwe gebruik van deze voor Zwolle unieke erfgoedlocatie uitdrukken.

Ketelhuis

Het ketelhuis heeft belangrijke cultuurhistorische waarde als onderdeel van het fabriekscomplex van Philips dat sinds 1954 op deze plek gevestigd was. Het is tegenwoordig onderdeel van de *Makersfabriek*, een terrein voor techniek en transitie.

Het ketelhuis is een goed voorbeeld van het in stand houden én transformeren van Zwols erfgoed waarbij met veel respect is omgegaan met de historische onderdelen en uitstraling. Met het ketelhuis koppelt BREiNN (Bremen Innovatie) een historische innovatieve maaklocatie aan huidige transitieopgaven om Nederland energiepositief te

Luchtopname Philipsterrein Zwolle
(KLM-Aerocarto).

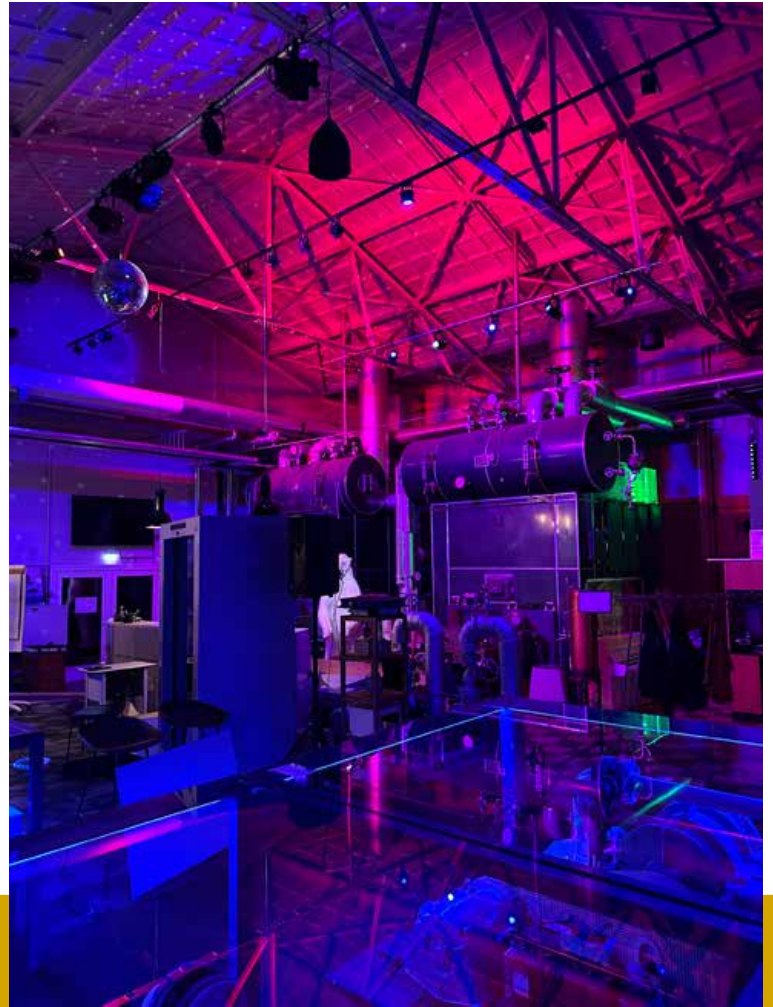

maken. Het ketelhuis met haar ketels, bedieningspaneel en industriële installaties is daarbij behouden en getransformeerd naar een publiekstoegankelijke ontvangstlocatie.

Het voormalig fabriekscomplex bestaat uit diverse industriële gebouwen met cultuurhistorische en monumentale kwaliteit. Dit industrieel erfgoed wordt gebruikt en opengesteld door en voor bedrijven en publiek. 'Het ketelhuis heeft daarmee de potentie om niet alleen hart van het industrieterrein in Zwolle te worden, maar door de missie van BREiNN heeft het óók het vermogen om het hart in de Energietransitie te zijn', aldus de initiatiefnemers.

Oorkonde

De Erfgoedprijs Zwolle-Kampen 2025 wordt in de periode rond Open Monumentendag 2025 uitgereikt. Aan de prijs is een oorkonde en een geldbedrag van € 1.000,- verbonden.

Interieur Ketelhuis 2025 (Erfgoed gemeente Zwolle).

De Makersfabriek (Robert Westera).

Zwolle

Colofon

ISBN: 978-90-8358-040-1

Uitgave:

Gemeente Zwolle

Erfgoed gemeente Zwolle

Postbus 10007

8000 GA Zwolle

Erfgoed@zwolle.nl

www.zwolle.nl/erfgoed

www.zwolle.nl/erfgoed/open-monumentendag

Vormgeving: Bredewold communicatievormgevers

Eindredactie: Erfgoedadvies de Jong

Afbeelding omslag: Hans Westerink

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, verzoeken wij contact met ons op te nemen.

Restaureren is puur vakmanschap.

We creëren waarde voor nog eens 100 jaar.

Restauratie

Jurriëns Noord, Hanzebouw en Bouwbedrijf Hoffman
zijn onderdeel van Friso Bouwgroep

FRISO BOUWGROEP **DE BETROKKEN BOUWER**

JURRIËNS NOORD

hanzebouw

**bouwbedrijf
hoffman**
Restauratie en Herbesteding

elg's rank van je v
i. Pa weer beker is he?

rpelkwijkpa